

मानसोल्लास

MANASOLLASA

VOL. I

EDITED BY

GAJANAN K. SHRIGONDEKAR, M. A.

Sanskrit Librarian, Central Library, BARODA.

1925

CENTRAL LIBRARY
BARODA

Printed by Ambalal Vithalbhai Thakkar at the Luhana Mitra Printing Press, Baroda,
and published by Newton Mohun Dutt, Curator of Libraries on behalf of the
Government of His Highness the Maharaja Gaekwad of Baroda
at the Central Library Baroda

Price Rs. 2-12-0.

PREFACE.

The first instalment of the long-announced *Mānasollāsa*, otherwise known as the *Abhilāṣitārthachintāmaṇi*, which purports to have been composed by the great Western Chalukya King Bhūlokaamalla Someśvara, son of Vikramāditya VI, is now offered to the public. It is a voluminous work, extending to about 8000 Granthas, and is divided into five *Vimśatis*, each containing 20 *Adhyāyas* or chapters of unequal length, some chapters again including several sub-sections. The whole work is thus divided into one hundred chapters, dealing with one hundred different topics on the necessities and written for the instruction of the members of royal families. The first volume represents two among the five *Vimśatis*, and comprises 40 *Adhyāyas* or chapters.

The present edition is based on the following five MSS:

- A. Belonging to the BARODA CENTRAL LIBRARY. It is a complete press-copy prepared with the help of three MSS.
- B. Belonging to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. It contains 109 leaves and is, though incomplete, a very good copy.
- C. Complete, though recent.
- D. Complete, written in Śaka 1592. Leaves are very brittle and the MS requires very careful handling. It offers good readings.

E Incomplete in the middle about 50 leaves are wanting It is older than D On the last leaves the *nk* has faded

The last three MSS belong to the Bikaner Durbar

The authorship of the *Manasollasa* is attributed, in the 9th *śloka* on page 2 and the colophon, to the Chalukya King Someśvara, surnamed Bhulokamalla and Satyaśrayakulatilaka A reference to *śloka* 371 on page 62 will, however, make it evident that this attribution is incorrect In this *śloka* Someśvara is himself made the standard of comparison, and no author would be guilty of so flagrant a piece of vanity It is therefore probable that the book was composed in his Court by some prodigiously learned and well-informed man, thoroughly acquainted with the royal household, royal necessities and royal whims.

King Someśvara is the son of Vikramāditya VI, and belongs to the line of the Western Chalukyas whose capital was at Kalyani Aufrecht in his *Catalogus Catalogorum* fixes the period of his reign as 1127-1136 In Barnett's *Antiquities of India* the date is 1126-1138 The date of composition of this work seems to be 1052 Śaka (1131 A D) as the *śloka* 61 on page 34 while giving the Dhruvanka mentions Friday as the first day of the month of Chaitra when the Śaka year 1051 had elapsed

---

* Another work attributed to him is the *Vikramanabhidhaya* an incomplete MS of which appears in one of the Patan Pundars Forth details of this MS will be given in our Patan Catalogue which is in course of preparation.

It is generally believed that Someśvara ascended the throne in A. D. 1127; but the inscription recording the grant of land made by Mahāmpadaśvara Mārasimhadevarasa to the temple of Māṇikyadeva containing an image of Ekaśāleya Pārśvanātha in the 6th year of the reign of Someśvara Bhūloka-malla in the year Śaka (1052 corresponding to A.D. 1130-31) shows that the date of his accession cannot be 1127; it must be 1124-25. The real date of Someśvara's accession therefore is a matter of controversy which may better be left in the hands of the historians and antiquarians for solution. The date of accession, whether 1124 or 1127, does not, however, materially come in conflict with the date given as Dhruvāṅka in the Mānasollāsa already mentioned.

Some scholars are under the impression that A. D. 1127 is the date of composition of the Mānasollāsa. But this appears from the above, and also from other considerations, to be incorrect. Someśvara ascended the throne, as is commonly believed, in 1126 or 1127. It is quite natural that a king in those days should require a few years for getting himself firmly seated on the throne, and for waging wars with neighbouring countries, which generally gave trouble when a kingdom changed hands. It seems therefore probable that the date given as Dhruvāṅka, referred to above, is the real date of composition.

Someśvara seems to be a powerful ruler, but very little is known of his personal history. A few inscriptions were recorded during his reign but the information yielded by them is but meagre. What his religion was, it is difficult to ascertain. Here in the beginning his book opens with an obeisance to all the impor-

tant deities of the Hindu Pantheon, namely, Ganeśa, Siva, Viṣṇu, Brahmā, Indra, etc. The very first sloka refers to Ganeśa, but we shall not be justified in calling him a Siva, because it is customary with authors of all sects to begin with an obsequance to Ganeśa as the bestower of perfection and the remover of obstacles. The grant of Maṇu mandaleśvara Muraṁhadevarasa already referred to further makes us believe that Jainism was also encouraged in his time. Our conclusion therefore is that Someśvara also displayed the usual liberalism of Indian monarchs. The sloka 105 on page 11 further strengthens this conclusion.

The Maṇasollāsa is written in Anuṣṭubh metre, with occasional prose passages introduced in the middle. Its language is easy but florid. The work treats of many subjects and gives the maximum information in the minimum space. The work is designated by the author as the *समस्तवार्त्तसूत्रम्*, or a book which teaches the world and the scope of the book is so extensive that it can rightly claim that epithet. An idea of the different subjects dealt with can be obtained from the table of contents but we will mention here only a few interesting features among many that may be found in the book. It may be remembered that Someśvara was an orthodox Hindu king and the picture presented in his *Maṇasollāsa* is of the glories, pomps and paraphernalia of a purely Indian court and royal household. The Western Chakras were never known to have been contaminated by the Muhammadan civilization as they it is believed had been destroyed by the Hoysalas.

In this work someśvara the author gives even minute

details like *सिक्खादष्टगुण तारं* (on *मूर्तिविधान* in *इष्टापूर्तिव्यास* p. 9) etc and *गुडालक्षण* (p. 70.) and sometimes he omits the things that are really required, e. g., *पका तारा* etc. (p. 106, śl. 860) where the word *Tarā* is not explained. The meanings of such words, however, may be found in other books like *Vasantaraja Sakuna*.

Among the two *Vimśatis* contained in this volume, the first, generally speaking, describes the requisite qualifications and necessities of an ambitious king who desires to obtain and extend his dominions. The second *Vimśati* mainly gives the ways and means of making the position of the king secure

The first *Vimśati* while dealing with the virtues of a king makes the *Tirthasnanā* an imperative necessity. In the *Tirthasnanādhyāya* the author mentions several *Tirthas*, namely, *Śuklatirtha**, *Varṅgarāt*, *Bhīmarathi*, *Venya*, the tributaries of the *Kṛṣṇā*, etc such as may reasonably be known to local people He does not however mention *Puskara* near Ajmer, which is one of the greatest *Tirthas*. The mention of the *Tāpī* river along with the famous and mighty rivers, *Ganges*, *Yamunā*, *Narmadā*, *Gautamī*, in the same *śloka* shows that the author could not shake off the local influence while speaking of

* This may be one of the *Narmadā* near Broach or another of the same name of the *Godavari*

† The modern *Māhārā* in the *Nizam's* dominions also known as *Garuda*, *Gangū* or *Garnimatt*, a tributary of the *Godavari*. (see the 30th *Adhyāya* of the *Centurī Māhātmya* in the *Brahma Purāṇa*)

India in general. The omission of the Kāveri is worth noticing. It is probable also that in this particular he has followed the *Brahma Purāṇa* which also mentions the rivers in the same strain.*

The three ślokaś treating of Jvara (p. 18, śl. 188-190) are taken from an earlier work on medicine by Vāgbhaṭa, but the other ślokaś have not been traced so far. In this Adhyāya and in the Adhyāyaś of Aśvavaidyaka and Gaśacikitsā it is worth noting that all the medicines mentioned are those prepared from medicinal plants. There is no mention of Bhasma, etc or medicines prepared from metals like iron, gold, etc.

In the first Vimśati the longest is the 19th Adhyāya called the *Dinānāthabandhubhṛtyapośapādhyāya*. Here the necessity of appointing excellent physicians and free distribution of medicines is emphasized. Someśvara might have realized that people must necessarily love a king who takes care of them when they are in distress.

The second Vimśati opens with an enumeration of the necessary qualifications of the king. Raśiyana comes next to make the king healthy and strong. Then he mentions the different officers required for the State, along with their requisite qualifications. Among the qualifications of the royal cook, one is *Asambhedyā* (who cannot be bought over by the King's enemies) and the other is *Kṛtānuśya Parikṣaka* (able to examine carefully the king's

---

* See P'okas 33 and 34 of the 1st Adhyāya of Gaṇṭamī-Māhātmya in the *Brahma Purāṇa*: *Anantavarman* edition p. 190.

food). This shows that the life of a king is perpetually in danger.

The line विशेषेण च कायस्थैः पीडिताः पालयेत्तज्जाः (p. 43 sl. 156.) indirectly shows that the author was well acquainted with the fact that people of the clerical profession are inclined to harass the public. It is quite possible also that he followed the previous writers on Niti (नीति) in this respect. On page 44 he fixes one-sixth of the produce of corn as the highest royal due, though in some cases it is made one-eighth or one-twelfth as a concession. The tax depends however on the productivity of the land. He fixes also one-sixth tax on honey and ghee, but does not formulate any taxation on other kinds of produce except to mention that a fruit garden is to be taxed according to its yield.

In those days the might of the king was calculated according to the number of elephants which he possessed. Hence the author mentions the forests which are the haunts of elephants, and minutely describes the varieties of the species and formulates means to catch them, train them, and make them fit for war.

It is believed by the writers on elephants that the elephant is a faithless animal, but our author does not subscribe to that opinion. The only kind of elephant which is faithless is the Sarpasattva while the rogue elephants come under the category of Paisiasattva and Raksasasattvatamudbhava. The code of words given here for the training of elephants must have been in use in those days in Mabarashtra and Guzerat, as is evident from words such as देदे, निदि, मदे,

This kind of elephant may be गौरस्यामातनोश्छविः mentioned on page 50, śl. 228. This is no doubt auspicious as it leads to victory. But this is not the white elephant described by Someśvara as अश्विक्क. The author following previous writers might have mentioned various things, of course, which he never saw.

Two short sub-adhyāyas viz: Nidhi and Dhatuvāda, Rasāyana in this book (pp. 59-61 and 63-64) are extremely interesting. Enriching the Government treasury by the practice of alchemy is really astonishing. Not only ordinary people were keen on alchemy but Rajas and Maharajas also had recourse to such methods.

Where pearls and various kinds of gems are treated of, their defects also are not omitted, and mention is made of the devastating results of possessing such defective pearls and gems. On page 61, śl. 426 Someśvara says that in this Kali-age pearls such as are found in oyster shells only are available. But he enumerates eight different sources of pearls, some altogether mythical, following perhaps the tradition of previous writers. In this connection he does not rest content with mentioning the sources only, but also minutely describes the kind of pearls produced from each source. He says in one place (p. 71 śl. 471) that the king should not wear pearls which weigh more than two Kālañjas (equal to 60 Guñjas)

On page 79 things worth storing in a fort are mentioned. In ślokas 551 to 555 the author deals with the necessity of keeping in stock stones and sand, serpents in earthen pots,

and lions fixed to some convenient spot, and in fact, everything that may cause havoc in an hostile army.

On page 80, śloka 561, we see the author advising kings not to put faith in the army formed of enemies, men, and not to allow them near his presence. He further advises that an army of this kind should always be put in the front in the event of war.

While referring to horses, Someśvara uses the word Yavanodbhūta, by which are meant probably the Arabian horses. It appears that in his time horses from Sind, Arabia and the Kāamboja countries were famous. Among these the Arabian horses have maintained their reputation even now. He seems specially inclined towards the elephants of the Kalinga forests (कालिङ्गवनसंभव p. 136, śl. 1194.). He has also treated of the medicines to be administered to horses and elephants. On page 86 and 87 the description of fever in elephants etc. is worth noting. There is no mention however of any medicine for fever in the case of elephants.

In the Vasantarāja Śākuna it is mentioned that there are five jewels among the Śakunas:—

पीतकी-भयण-काक-पिङ्गला-मम्बुकप्रियतमा च एवमेव ।
एतद्गुणैः सुनितैः सदा कीर्तयते शकुनरत्नपञ्चकम् ॥
(उच्यतेविधिप्रकरणे śl. 3)

Among them the Potaki is the chief. The śloka runs thus:—

यतोऽयिलैः शकुनशास्त्रविज्ञैः
इयमोदिता सर्वविद्वद्भिराम् ।
यामूता × × × × ×

(op. cit. p. 98)

All the five jewels are treated in this book Sakunas like the Upasrutu are also mentioned. It may be pointed out in this connection that while giving the names of the Svaras of Pingala we considered it safer to follow the Vasantaraja Sākuna as all the different MSS have different and probably incorrect readings

The chapters on polity give complete though succinct information about the royal policy. The three Upayas also are briefly treated, but the fourth, viz Danda is dwelt on at greater length

It treats of the Caturasta Kotacakra and many other things dealing with astrology. It shows how the army should stand and how the kings, princes and other officers of the state should be posted In the end the author speaks of Courts of Justice

We take this opportunity of recording our cordial thanks and deep gratitude to HIS EXCELLENCY SIR MANUHAJ N. MEHTA Kt, C.S.I, M A, LLB, Dewan Sahab of Baroda, for the keen interest he takes in the Series, and for the kind help rendered to us by obtaining a loan of the three Bikaner Durbar MSS on his personal responsibility Our thanks are also due to the Bikaner Darbar for their courtesy in lending us these MSS, to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, for giving the loan of their MS, and to Pandit LB Gandhi of our Library for assistance rendered by him in many directions, such as collating MSS, reading proofs, etc

BARODA,
September 19, 1925

}

G. K. SHRIGONDEKAR.

अनुक्रमणिका.

प्रथमविंशतिः

असत्यवर्जनाध्यायः (१)	४
परब्रह्मवर्जनाध्यायः (२)	"
अगम्यावर्जनाध्यायः (३)	६
अभक्ष्यवर्जनाध्यायः (४)	"
अमूषावर्जनाध्यायः (५)	६
पतितमङ्गवर्जनाध्यायः (६)	"
क्रोधवर्जनाध्यायः (७)	"
स्मात्तमस्तुतिवर्जनाध्यायः (८)	"
हानाध्यायः (९)	"
मिथ्यवर्जनाध्यायः (१०)	७
इष्टापूर्ताध्यायः (११)	"
अशेषदेवनाभक्ष्यध्यायः (१२)	१०
गोविप्रतर्पणाध्यायः (१३)	११
पितृतर्पणाध्यायः (१४)	"
अनिधिपूजनाध्यायः (१५)	"
गुरुशुभ्रपणाध्यायः (१६)	१०
तपोऽध्यायः (७)	"
तीर्थस्नानाध्यायः (१८)	१३
दीनानायातवन्धुभृत्यवोपना- ध्यायः (१९)	"
शरणागतस्वाध्यायः (२०)	२८

द्वितीयविंशतिः

स्थान्यध्यायः (१)	
राजगुणाः	२९
रसायनम्	"

अमात्याध्यायः (२)

मन्त्रिलक्षणम्	३३
पुरोहितलक्षणम्	३४
पञ्चाङ्गनिर्णयः	"
उपोतिविद्वज्जलक्षणम्	३६
सेनापतिलक्षणम्	३७
धर्माधिकारिसमाध्यक्षलक्षणम्	"
गणितम्	"
कोशाध्यक्षगणकलक्षणम्	४०
प्रतीहारलक्षणम्	"
साम्बन्धिविग्रहिकलक्षणम्	"
लेखकलक्षणम्	"
सारथिलक्षणम्	४१
सूत्रलक्षणम्	"
वैद्यलक्षणम्	"
अन्तःपुररक्षककुमारप- रिचारकलक्षणम्	४२

राजाध्यायः (३)

राष्ट्रपालनविवेकः	४२
करादानविवेकः	४४
देशजनरक्षा	"
गजवनविभागलक्षणम्	"
चारिवन्धः	४५
वशावन्धः	४६
अनुगतवन्धः	४७
आपातवन्धः	४८
अवपातवन्धः	४९

गजशुभलक्षणम्	४९	मन्त्रशक्त्यध्यायः (९)	९२
गजजातिभेदलक्षणम्	५०	वत्साहशक्त्यध्यायः (१०)	९४
गजक्षिप्तानिरूपणम्	५४	सन्ध्यध्यायः (११)	"
निधिः	५९	विग्रहाध्यायः (१२)	९५
कोशाध्यायः (४)		यात्राध्यायः (१३)	
धातुवाचरसायनम्	६३	यात्रामेदाः	९६
यज्ञदोषगुणाः	६४	सर्वविगृह्णाणि	९७
मौक्तिकपरीक्षा	६७	वारशूलम्	१००
तुलालक्षणम्	७०	अक्षदोषधारणानि	१०१
मौक्तिकतोलनमूल्यविन्यासः	"	नक्षत्रदोहदम्	"
पद्मरागपरीक्षा	७१	अमङ्गलानि शकुनानि	१०२
इन्द्रनीलपरीक्षा	७३	मङ्गलप्रदानि शकुनानि	"
मरकतपरीक्षा	७४	इयशकुनानि	१०३
स्फटिकपरीक्षा	७५	शिवापह्नीकाकशकुनानि	१०४
पुष्परागपरीक्षा	७६	पोतकौशकुनम्	१०५
चन्द्रयंपरीक्षा	"	पिङ्गलाशकुनम्	१०७
गोमेदपरीक्षा	"	उपधुतिशकुनम्	११२
विह्वलपरीक्षा	"	आसनाध्यायः (१४)	११३
रत्नपरीक्षा	"	आश्रयाध्यायः (१५)	११५
दुर्गाध्यायः (५)		द्वैधीभावाध्यायः (१६)	"
नयविधदुर्गलक्षणम्	७८	सामाध्यायः (१७)	११७
यलाध्यायः (६)	७९-९०	भेदाध्यायः (१८)	११८
पदातिलक्षणम्	७९	दानाध्यायः (१९)	१२०
अश्ववैयकम्	८१	दण्डाध्यायः (२०)	
गजचित्रिता	८५	योगिनीचक्रम्	१२२
गजोपधिनियष्टः	९०	सैन्यरचनालक्षणम्	१३२
सुहृदध्यायः (७)	९१	दण्डभेदाः	१३७
प्रभुशक्त्यध्यायः (८)	"	व्यवहारप्रदानि	१४१

श्रीसोमेश्वरभूपतिविरचितो

मानसोल्लासः ।

अभीष्टफलदं सिद्धिसिद्धपन्नं गणेश्वरम् ।
कर्णतालानिलोद्धतविघ्नतुल्लभं नमः ॥ १ ॥

संपित्सर्खा जयत्येका काऽपि शुद्धा सरस्वती ।
यया स्वतः मयुञ्जानां प्रकाशोऽतिप्रकाश्यते ॥ २ ॥

वन्दे भवलतावीजं लिङ्गरूपं महेश्वरम् ।
स(अ?)व्यक्तमपि सुव्यक्तं यस्यान्तः सचराचरम् ॥ ३ ॥

कृष्ण कृष्णहर रस मां विभो मां रमारमण माविर्भुं कुरु ।
ते हरे नरहरे नमोऽस्तु मे देहि देव पदमच्युनाच्युतम् ॥ ४ ॥

भोयि वेदध्वनिर्वरं देवं धत्ते सदैव हि ।
नाभिपयोदरे विष्णोः कणदूभ्रमरविभ्रमम् ॥ ५ ॥

तं नमस्कुर्वहे शक्रं देवानामपि दैवतम् ।
यो लोचनसहस्रेण विश्वकार्पाणि पश्यति ॥ ६ ॥

यः सन्ततं तततमःपटलं विदीर्य
सावित्रिकं करशतैर्वमति प्रकाशम् ।
तं विश्वरक्षणपटं परमेकमाद्य-
मादित्यमद्भुतविन्दासविधिं नमामि ॥ ७ ॥

स्याशुर्यस्येच्छया जातः शरीराधभृतमियः ।
अरिक्तशयतये तस्मै नमः कुसुमधन्वने ॥ ८ ॥

चालुक्यवंशतिलकः श्रीस्तोमेश्वरभूपतिः ।
कुस्ते मानस्तोद्धासं घातुं विशोपकारकम् ॥ ९ ॥

शिक्षकः सर्ववेस्तूनां जगदाचार्यपुस्तकः ।
अभ्यस्योऽयं प्रयत्नेन मोमभूपेन निर्मितः ॥ १० ॥

अग्रादौ कथ्यते राज्यप्राप्तिकारणविंशतिः ।
तस्य प्राप्तस्य राज्यस्य स्वर्यकारणविंशतिः ॥ ११ ॥

स्थिरराज्यस्य भूभर्तुरुपभोगाश्च विंशतिः ।
प्रमोदजनकास्तद्बद्ध विनांदा अपि विंशतिः ॥ १२ ॥

सुखोपपादिका क्रीडाविंशतिः परिकीर्त्यते ।
अनुक्रमणिकां तत्र वक्ष्यि संक्षेपतः पुरः ॥ १३ ॥

असत्यवर्जनं कार्यं पद्महास्य वर्जनम् ।
वर्जनं चाप्यगम्यानामभक्ष्यस्य च वर्जनम् ॥ १४ ॥

असूयावर्जनं चैव पणितैः मङ्गलवर्जनम् ।
क्रोधस्य वर्जनं चैव स्वान्मस्तुतिविवर्जनम् ॥ १५ ॥

दानं मनोहर वाक्यमिष्टापूर्चप्रवर्त्तनम् ।
अशेषत्रेवनाभक्तिर्गोषु विषेषु तर्पणम् ॥ १६ ॥

पितृणां तर्पणं वार्यमतियेथैव भोजनम् ।
शुश्रूषणं गुरुणां च नपस्तीर्येषु यज्जनम् ॥ १७ ॥

दोनानायातवन्धूनां भृत्यानामपि पोषणम् ।
शरणागततरसा च राज्यलाभाय विंशतिः ॥ १८ ॥

- अथ प्राप्तस्य राज्यस्य स्थैर्यकारणविशतिः ।
 सप्ताङ्गानि तया तिलः शक्त्वयः पद् गुणा अपि ॥ १९ ॥
- उपाया अपि चत्वार इति विशतिरिरीता ।
 स्वाम्यमात्य-मुहृत्-कोश-राष्ट्र-दुर्ग वलानि च ॥ २० ॥
- राज्याङ्गानि प्रकृतयः पौराणां श्रेणयोऽपि च ।
 सन्धिश्च विग्रहो यानमासनं द्वेषमाश्रयः ॥ २१ ॥
- पद् गुणाः शक्त्वयस्तिष्ठः प्रभावोत्साहमन्त्रजाः ।
 भेदो दण्डः साम दानमित्युपायचतुष्टयम् ॥ २२ ॥
- अथ राज्योपभोगस्य विशतिः कथ्यते क्रमात् ।
 ताम्बूलस्य विलेपस्य भोगश्चाश्वर-मात्स्ययोः ॥ २३ ॥
- भूषणामनयोर्भोगश्चामर-स्थानयोरपि ।
 पुष्पाणामुपभोगाश्च योजनस्य मलस्य च ॥ २४ ॥
- पाठाभ्यङ्गस्य घानानां छत्राणां शयनस्य च ।
 धूपस्य पोषितां चेति भोगानां विशतिः पृथक् ॥ २५ ॥
- विशतिः कथिता भोगा विनोदा नामनोऽधुना ।
 दाक्ष्यं शत्रुस्य शास्त्रस्य विनोदा गज-वाजिनोः ॥ २६ ॥
- अङ्ग-मल्लविनादस्तु विनोदस्त्रात्रचूडनः ।
 छात्रकस्य तिलस्य महिषस्य विनोदनम् ॥ २७ ॥
- पारावतविनोदश्च विनोदः सारमेयजः ।
 श्वेन-भीम मृगाणां च विनोदो गीत-वाद्ययोः ॥ २८ ॥
- नृत्तस्य च कथायाश्च विनोदश्च चमत्कृतेः ।
 मणोदाय विनोदानामिति विशतिरिरीता ॥ २९ ॥

अथ सौख्यप्रदा क्रीडाविंशतिः कथ्यते क्रमात् ।
पर्वते प्रमदोद्याने प्रेङ्खत्वार्या जलसेचने ॥ ३० ॥

क्रीडा तु शार्दुले देशे बालुकार्या शशित्विषि ।
सस्यसेत्रे सुरागोष्ठ्यां महेलाकयनेष्वपि ॥ ३१ ॥

चतुरङ्गास्तयोः क्रीडा चराटक-फर्णान्द्रयोः ।
पत्रिकायां च तिमिरे क्रीडा धारैरनरोचिता ॥ ३२ ॥

प्रेमक्रीडा रतौ क्रीडा क्रीडानां विंशतिः पृथक् ।
अध्यायशतकं त्वेवं पञ्च प्रकरणानि च ॥ ३३ ॥

इति संक्षेपतः श्रोतुं मानसोल्लासवीजकम् ।
विस्तृतं शतशास्त्राभिर्वक्ष्ये कल्पद्रुमोपमम् ॥ ३४ ॥

कामालोभाद् भयाद् क्रोधाद् मात्सिवादाद् तथैव च ।
मिथ्या वदति यत् पापं नदमस्य प्रकीर्तितम् ॥ ३५ ॥

देवतासन्निधौ वाक्यं श्रुते शपथपूर्वकम् ।
तद्गुण्यां लङ्घयते माहात् तच्चासत्यं प्रकीर्तितम् ॥ ३६ ॥

अस्वर्ग्यमपशस्यं च लोकद्विष्टं जुगुप्सितम् ।
अनृतं नितरां पापं तस्मात् तत् परिवर्जयेत् ॥ ३७ ॥

इत्यमत्यवर्जनान्यायः ॥ १ ॥

ताडनं छेदनं क्लेशकरणं वित्तवन्धनम् ।
परेषां कुस्ते यत् तु परद्रोहः स उच्यते ॥ ३८ ॥

पैशुन्यं परवादं च गालिदानं च तर्जनम् ।
ममोदुघाटं विधत्ते यत् परद्रोहः स उच्यते ॥ ३९ ॥

गृहद्वारवस्तुसंज्ञं वस्तु(स्र?)वान्यं धनादिकम् ।
हरते यत् तु मृदात्प्या परद्रोहः स उच्यते ॥ ४० ॥

तस्मात् परकृतो द्रोहो यथातीव सुदुःसहः ।
तस्मान्नरकदं धोरं परद्रोहं विवर्जयेत् ॥ ४१ ॥

इति परद्रोहवर्जनाध्यायः ॥ २ ॥

पुण्यिता पतिता कन्या लिङ्गिता येष्टजातिजा ।
परस्त्री विधवा स्वश्रुः स्वसा च दुहिता तथा ॥ ४२ ॥

गुरु-ग्राह्यपत्न्यश्च पुत्र-मित्र-नृपस्त्रियः ।
पत्न्यश्च भृत्य-वन्धूनामगम्याः परिकीर्तिताः ॥ ४३ ॥

अनायुष्यकरं नृणामगम्यामपनं स्मृतम् ।
परलोके च भयदं तस्मात् तत् परिवर्जयेत् ॥ ४४ ॥

इत्यगम्यावर्जनाध्यायः ॥ ३ ॥

छश्रुनं गृह्णनं चैव पलाण्डुग्रामकुवकुटः ।
विद्वराहश्च छयाकमयक्ष्यं परिकीर्तितम् ॥ ४५ ॥

व्याघ्र-जम्बूक-मार्जार-वृक-वायस-वानराः ।
ऋक्ष-सिंह-गजोष्ट्राश्च न भक्ष्याः परिकीर्तिताः ॥ ४६ ॥

पारावत-शुक श्येन-हंसोलूक-वकास्तथा ।
कोकिलः सारिका-गृध्र-सारसेपाश्च निन्दिताः ॥ ४७ ॥

ग्रामजाः पशवः सर्वे वर्जयित्वा त्वजाविकम् ।
कुमि-कीट पतङ्गाश्च न भक्ष्याः परिकीर्तिताः ॥ ४८ ॥

शरटो दर्दुरः सर्पां नकुलो गृहगोपिका ।
मरुतः शिशुमारश्च नैव भक्ष्याः परिकीर्तिताः ॥ ४९ ॥

गौडी पैष्टी च माध्वी च न पेया त्रिषिषा घृता ।
यदनीर्यं च यत् सर्वं तत् सर्वं च विवर्जयेत् ॥ ५० ॥

अवत्सायाः पयो धेनोर्दग्धाहाभ्यन्नरे च यत् ।
वत्सान्नरमस्त्रविन्याः क्रान्ताया वृषभेण च ॥ ५१ ॥

आविकं कारभं क्षीरमपेयं परिकीर्तितम् ।
अभक्ष्यभक्षणेऽपेयपाने च नरकं व्रजेत् ॥ ५२ ॥

इत्यमरवर्णनाध्यायः ॥ ४ ॥

समृद्धिं वीक्ष्य चान्यस्य रूपं शौर्यमुदारताम् ।
कलाकुशलां शीलं मोमाग्यं गुग्मम्पदः ॥ ५३ ॥
अमहिष्णुर्भवेद् यस्तु स याति यममन्दिरम् ।
लोकै च निन्द्यतां याति नासहिष्णुर्भवेत् ततः ॥ ५४ ॥

इत्यमरावर्णनाध्यायः ॥ ५ ॥

महापातकदुष्टानां लिङ्गिनां धर्मलोपिनाम् ।
चण्डालान्त्यजजार्तानां संसर्गात् पतितो भवेत् ॥ ५५ ॥
तस्मात् पतितसङ्गेन नरः पतति सौरये ।
लोकै चाग्रस्थतां याति तस्मात् न परिवर्जयेत् ॥ ५६ ॥

इति पतितसङ्गवर्णनाध्यायः ॥ ६ ॥

क्राधो नाशयते बुद्धिमान्मानं च कुर्वन् धनम् ।
धर्मनाशो भूयेत् कोपात् तस्मात् तं परिवर्जयेत् ॥ ५७ ॥

इति क्रोधवर्णनाध्यायः ॥ ७ ॥

आत्मानं स्तौति यो मोहाज्जीवन्नपि मृतो भवेत् ।
परत्र यातनां याति तस्मात् तत् परिवर्जयेत् ॥ ५८ ॥

इति म्वात्मस्तुतिवर्णनाध्यायः ॥ ८ ॥

श्रोत्रियाय दग्धाय श्रीलाचारयुनाय च ।
पुराणेदविदुषे दानं देयं कुटुम्बिने ॥ ५९ ॥

महापातकनातीनि महापुण्यफलानि च ।

महादानानि देयानि महादेवस्य तुष्टये ॥ ६८ ॥

गोप्य-काञ्चन-रत्नानि वस्त्र-दाय्याऽऽमनानि च ।

गङ्गा-भ-महिषी-गात्रो बलीचर्दा घुरन्धराः ॥ ६९ ॥

गृहं ग्रामस्तथा भूमिर्दासी कन्या विभूषणम् ।

अन्न-पानं तिलोपध्वौ भीतस्याभयमुत्तमम् ॥ ७० ॥

यद् यस्यामिमत्तं लोकं यत् सुखं निजमन्दिरे ।

तत् सर्वं विदुषे देयं तदेवाप्तयमिच्छता ॥ ७१ ॥

✓ इति दानाध्यायः ॥ ९ ॥

कृतं वाच्यं प्रियं वाच्यं न वाच्यं हिनमप्रियम् ।

मियं च नानृतं वाच्यमेव धर्मः सनातनः ॥ ७४ ॥

हितं श्रूयान्मितं श्रूयात् प्रियं श्रूयात् सदर्थवत् ।

एवं वदति चां नित्यं स लोके पूज्यते सुधैः ॥ ७५ ॥

सुधैस्तु पूज्यते भूमौ विदुषैः पूज्यते दिवि ।

लोकद्वयपुत्रः स स्याद् यः प्रियं वक्ति सर्वदा ॥ ७६ ॥

इति प्रियवचनाध्यायः ॥ १० ॥

नृत्यं यद्ययं च देवयत्नतः परम् ।

भूतयज्ञं पितृपात्रं पञ्च यज्ञान् प्रवर्तयेत् । ७७ ॥

उपोतिष्ठोमादिकान् यज्ञान् वाजिमेधावधिस्थितान् ।

शरत्काले वसन्ते च यथोक्तविधिना चरेत् ॥ ७८ ॥

अध्वरीनो दहेद् राममृत्विजो (ग् यो ?) मन्त्रवर्जितः ।

विना दानेन यज्वानमाचार्यमवर्षात् ऋतुः ॥ ७९ ॥

अपुनं नृसहोमं च कोटिहोमं च नान्तिरुम् ।

हविर्न विमशुर्यथ कारयेन्नुभवाहसया ॥ ८० ॥

द्वारहीनो भवेत् कूपो द्वारेणैकेन वापिका ।
नैकद्वारा पुष्करिणी दीर्घाकारा तु दीर्घिका ॥ ७१ ॥

पाल्या विधृततोयस्तु तद्भागः परिकीर्तितः ।
एतेषां खननं कार्यं तारकैश्चाप्यधोमुखैः ॥ ७२ ॥

पूर्वाग्रय विशाखा च कृत्तिका भरणी मघा ।
अधोववत्राणि भानि स्युरश्लेषा मूलमेव च ॥ ७३ ॥

कूपादिखननं चैव निधानोत्खननं तथा ।
घृतं च गणितं कार्यमधोवक्त्रे च सर्वदा ॥ ७४ ॥

अग्निष्टिका मघाः सप्तमाषाढं च प्रवर्तयेत् ।
सभां सभापटं चैव जीर्णदेवकुलानि च ॥ ७५ ॥

विश्वकर्ममतेनापि मयशास्त्रानुसारतः ।
मत्स्यप्रोक्तविधानेन पिङ्गलामतमानतः ॥ ७६ ॥

कलितेन प्रमाणेन पुरुषार्थचतुष्टयम् ।
कारयेद् देवतागारं मगान् भक्त्या महीपतिः ॥ ७७ ॥

नवतालप्रमाणेन विधानेन समन्विताः ।
प्रतिमाः कारयेत् पूर्वमुदितेन विचक्षणः ॥ ७८ ॥

सर्वावयवसम्पूर्णाः किञ्चित्स्थाना दृशोः प्रियाः ।
यथोक्तैरायुर्वैयुक्ता बाहुभिश्च यथोदितैः ॥ ७९ ॥

तत्पृष्ठे स्कन्धदेशे वा कूटादयां मुकुटेऽथवा ।
कासपुष्पनिभ दीर्घं नालकं भेदनोद्भवम् ॥ ८० ॥

स्यापयित्वा ततश्चार्चा लिम्पेत् संस्कृतया मृदा ।
मर्षां तुषमर्षी घृष्टा कार्पासं शतशः क्षतम् ॥ ८१ ॥

लवणं चूर्णितं श्लक्ष्णं स्वल्पं संयोजयेन्मृदा ।
पेषयेत् सर्वमेकत्र सुश्लक्ष्णे च शिलातले ॥ ८२ ॥

वारत्रयं तदावर्त्य तेन छिम्पेत् समन्ततः ।
अच्छः स्यात् मयसो लेपः छायायां कृतशोषणः ॥ ८३ ॥

दिनद्वये व्यर्ताते तु द्वितीयः स्यात् तनः पुनः ।
तस्मिन् शुष्के तृतीयस्तु निविडो लेप इष्यते ॥ ८४ ॥

नालकस्य सुखं त्यक्त्वा सर्वमालेपयेन्मृदा ।
शोषयेत् ते प्रपञ्चेन युक्तिभिर्बुद्धिमान् नरः ॥ ८५ ॥

सिक्क्यकं तोलयेदादावर्चालघं विचक्षणः ।
रीत्या तान्नेण रौप्येण हेम्ना वा कारयेत् तु ताम् ॥ ८६ ॥

सिक्क्यादष्टगुणं तान्नं रीतिद्वयं च कल्पयेत् ।
रजतं द्वादशगुणं हेम स्यात् पौण्डशोचरम् ॥ ८७ ॥

मृदा संवेष्टयेद् द्वयं यदिष्टं कनकादिकम् ।
नालिकेराकृति मूषां पूर्ववत् परिशोषयेत् ॥ ८८ ॥

बह्वौ प्रतापितमर्चासिक्क्यं निःसारयेत् ततः ।
मूषां प्रतापयेत् पश्चात् पावकोच्छिष्टवह्निना ॥ ८९ ॥

रीतिस्तार्त्रं च रसतां नवाहारैर्ब्रजेद् भुवम् ।
तन्नाहारैर्विनिक्षिप्तै रजतं रसतां ब्रजेत् ॥ ९० ॥

सुवर्णं रसतां याति पञ्चकृत्वः प्रदीपितैः ।
मूषामूर्धनि निर्माय रन्ध्रं लोहशलाकया ॥ ९१ ॥

सन्दंशेन दृढं घृत्वा तन्ना मूषां समुद्धरेत् ।
वत्सार्चानालकस्यास्ये वति पञ्चलिना न्यसेत् ॥ ९२ ॥

सन्दंशेन घृता मूषां तापयित्वा प्रयत्नतः ।
रसं तु नालकस्यास्ये सिपेदच्छिन्नधारया ॥ ९३ ॥

नालकाननपर्यन्तं सम्पूर्य विरमेत् ततः ।
स्फोटयेत् तत्समीपस्थं पावकं तापशान्तये ॥ ९४ ॥

शीतलत्वं च यातायां प्रतिमायां स्वभावतः ।
स्फोटयेन्मृत्तिकां दग्धां विदग्धो लघुहस्तकः ॥ ९५ ॥

ततो द्रव्यमयी साऽर्चा यथा मदननिर्मिता ।
जायते तादृशी साक्षादङ्गोपाङ्गोपशोभिता ॥ ९६ ॥

यत्र काप्यधिकं पश्येच्चारणैस्तत्प्रक्षान्तये[त्] ।
नालकं छेदयेच्चापि पद्मादुज्ज्वलतां नयेत् ॥ ९७ ॥

अनेन विधिना सम्यग् विधायार्चा शुभे तिथौ ।
विधिवत् तां प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् मत्पहं नृपः ॥ ९८ ॥

विष्णुं वाऽथ गणेशं वा दुर्गां वाऽपि सरस्वतीम् ।
दिनेशं बिम्बरूपं वा शिवं वा लिङ्गरूपिणम् ॥ ९९ ॥

अर्चयेद् भक्तिभावेन श्रद्धापूतेन चेतसा ।
पत्रैः पुष्पैः शुभैर्गन्धैर्नवेद्यैर्धूप-दीपकैः ॥ १०० ॥

य एवं कुरुते पूर्तमिष्टं च विधिना नरः ।
स याति परमां सिद्धिं लोकाद्वयशुभावहाम् ॥ १०१ ॥

इतीष्टापूर्ताध्याय ॥ ११ ॥

अर्घ्यं पाद्यं शृभैस्तोयैर्मधुपर्कं च कल्शयेत् ।
तथैवाचमनं स्नानं तत्तद्रव्यसमायुतम् ॥ १०२ ॥

मन्त्रैर्ध्यानैर्जपैर्होमैर्मुद्राभिरिविधार्चनैः ।
अष्टाङ्गपूर्वकं भक्त्या नत्वा स्तुत्वा विसर्जयेत् ॥ १०३ ॥

एवं यः पूजयेद् देवमिष्टं हृष्टमना नरः ।
स प्राप्नोति महद्राज्यं पूजया नात्र संशयः ॥ १०४ ॥

अन्येषामपि देवानां जिन्दां द्वेपं च वर्जयेत् ।
देवं देवकुलं दृष्ट्वा नमस्कुर्वादि(नः) लक्षयेत् ॥ १०५ ॥

एवं य आस्तिकं भावमाश्रितः समतां गतः ।
सर्वदेवमसादेन लभते सम्पदं वराम् ॥ १०६ ॥

इत्यश्वेपदेवतापूज्याध्यायः ॥ १२ ॥

गवां प्रासं सदा दद्यादादत्तेर्ष्येर्ष्यक्षिप्तया ।
आस्मीय-परस्मीयार्णां तेन विष्णुः प्रसीदति ॥ १०७ ॥

दानेन मियवाक्येन सन्यानेन द्विजोचमान् ।
तोषयेत् सर्वभावेन तेनाप्नोति परं पदम् ॥ १०८ ॥

इति गोविप्रतर्पणाध्यायः ॥ १३ ॥

तोयमिष्टैस्त्रिलैः कुर्यात् तन्नाम्ना पितृतर्पणम् ।
गव्यक्षीरसमुत्पलैः पायसैः सितया सह ॥ १०९ ॥

भक्ष्यपूतैस्तथा मांसैर्घृतेन मधुनाऽपि च ।
अन्यैश्च विविधैः सृष्टैः पक्वाणैः सुमनोहरैः ॥ ११० ॥

भोजयेद् द्विजमुख्याश्च पितृनुद्दिश्य भक्तितः ।
श्रद्धापूर्तेन चित्तेन श्राद्धं कुर्यादतन्द्रितः ॥ १११ ॥

एवं यः कुरुते श्राद्धं तर्पयेत् पितृदेवताः ।
तस्य सन्तानवृद्धिः स्याद् राज्यमायुर्महद् भवेत् ॥ ११२ ॥

यद् यदिच्छति चित्तेन तत् तदाप्नोति कामवान् ।
अकामतस्तु कुर्याणो निर्वाणं परमाप्नुयात् ॥ ११३ ॥

इति पितृतर्पणाध्यायः ॥ १४ ॥

अज्ञातकुलनामानमन्यदेशादुपागतम् ।
धुपार्तं पांसुकीर्णाद्भिमतिरिति तं विदुर्भुषाः ॥ ११४ ॥

ईदृग्विधं समायातपतिरिथो यो न पूजयेत् ।
तस्य पुण्यानि सर्वाणि हृत्वा यात्यतिरिद्धितम् ॥ ११५ ॥
तस्मात् सर्वात्मना भक्त्या पूजयेदतिरिथो बुधः ।
अतिरिथो पूजिते विष्णुः पूजितः स्यान्न संशयः ॥ ११६ ॥

इत्यतिरिथपूजनाध्यायः ॥ १६ ॥

जनकधोपनेता च विद्यां यथ मयच्छति ।
पोषकश्च भयव्राता पञ्चैते गुरवः स्मृताः ॥ ११७ ॥
आचार्यः स्यादुपाध्यायादाचार्यादधिकः पिता ।
पितुरप्यधिका माता गौरवेण विशेषिता ॥ ११८ ॥
मनोवाकायकर्मभ्यो गुरुभ्यो हितमाचरेत् ।
तेषामाज्ञा न कट्व्या स्यात् कुर्याच्छुश्रूषणं सदा ॥ ११९ ॥
एवं शुश्रूषते यस्तु गुरुं नत्वा समाहितः ।
कृतज्ञो ददसङ्कल्पस्तस्य पुण्यफलं महत् ॥ १२० ॥

इति गुरुशुश्रूषणाध्यायः ॥ १६ ॥

कृच्छ्रैश्चान्द्रायणैः पुण्यैर्व्रतैश्च विविधैरपि ।
कन्द-मूढ-फलाहारैः पत्र-पुष्पासनैस्तथा ॥ १२१ ॥
अश्वमेधैर्वायुभक्षैश्च धूमपक्षैरभक्षणैः ।
शीतातपसहत्वेन सर्वभूतहितेच्छया ॥ १२२ ॥

ब्रह्मचर्येण तपसा निग्रहेणेन्द्रियस्य च ।
अपेन ध्यान-मौनार्भ्यां प्राणायामैः समाधिना ॥ १२३ ॥

एतैस्तपोभिः कुरुने नियमः कायशोषणम् ।
स सर्वं कथते कामं दुष्प्रापं नात्र संशयः ॥ १२४ ॥

यद् दूरं यद् दुराराध्यं यच्च दुर्वर्त्ता स्थितम् ।
तत् सर्वं तपसा साध्यं तपो हि दुरतिक्रमम् ॥ १२५ ॥

इति तपोऽध्यायः ॥ १७ ॥

जाह्नवी सरितां श्रेष्ठा यमुना नर्मदा शुभा ।
तापी तरङ्गिणी पुण्या गौतमी पापनाशिनी ॥ १२६ ॥

देवपादोद्भवा रम्या श्रृङ्गैस्तत्तद्गतामिनी ।
तुङ्गभद्रा सदा भद्रा दर्शनात् पापनाशिनी ॥ १२७ ॥

वजरा भीमरथ्या च कृष्णा वैष्णवा बृहन्नदी ।
महापद्धारिणी यत्र सङ्गता लोकविभृता ॥ १२८ ॥

एतावान्याश्च सरितः सागराश्च सरांसि च ।
द्वाश्च देवस्तातायाः कुण्ड-कूप-स्रवा गिरेः ॥ १२९ ॥

पुष्कराणि च पुण्यानि श्रुक्तीर्थं सुखप्रदम् ।
प्रभासप्रपितं तीर्थं केदारं क्लेशनाशनम् ॥ १३० ॥

प्रयागस्तीर्थराजश्च चिन्तिनार्यप्रदायकः ।
अर्घ्यं तीर्थमनर्घ्यं च सुरसार्यनिषेवितम् ॥ १३१ ॥

षाराणसी महापुण्या महादेवनिषेविता ।
महाप्रभावसंयुक्ता महापातकनाशिनी ॥ १३२ ॥

सरस्वती त्रिभिः स्नानैः पञ्चभिर्मृगनाऽग्रहत् ।
जाह्नवी ज्ञानमात्रेण दर्शनादेव नर्मदा ॥ १३३ ॥

एतेषु पुण्यतीर्थेषु स्नात्वा मृच्येत किल्बिषात् ।
ईप्सितं धैव लभते मोदते च महेन्द्रवत् ॥ १३४ ॥

इति तीर्थान्ताध्यायः ॥ १८ ॥

देहीति यापते यत् तु काङ्क्षया कृपणं वचः ।
दारिद्र्याद् दैन्यमापन्नः स दानः परिकीर्तितः ॥ १३५ ॥

तस्मै दर्दान दीनाय वाञ्छितं द्रविणादिकम् ।

दयार्द्रहृदयो राजा धर्मार्थं स्वार्थनिस्पृहः ॥ १३६ ॥

माता-पित्रोर्विहीनस्तु रहितो मित्र-बान्धवैः ।

विगतः स्वामि-बन्धूनामनायः परिचक्षते ॥ १३७ ॥

आर्ता पत्रेण संरक्ष्याः तन्त्र-मन्त्र-क्रियाऽऽदिभिः ।

तेषामन्वेपणं कार्यं पानाज्ज-शयनासनैः ॥ १३८ ॥

शस्त्र-शास्त्रविदो वैद्यानभ्यासनिपुणानपि ।

ऊहापोहविवेकज्ञानं मुधाहस्नान् मिर्यवदान् ॥ १३९ ॥

अर्पयित्वा विचित्राणि भेषजानि पृथक् पृथक् ।

निरालस्यांश्च धर्मज्ञान् प्रकल्प्य परिचारकान् ॥ १४० ॥

एवरे च रक्तपिप्पे च कासे श्वासे च यक्ष्मणि ।

छर्दी मदात्ययेऽर्धःसु सारण-ग्रहणीषु च ॥ १४१ ॥

मूत्रकृच्छ्रे प्रमेहे च विद्रवौ शुल्म-कोष्ठयोः ।

पाण्डौ शोफे विसर्पे च कृष्णे श्वित्रे बलापये ॥ १४२ ॥

वातशोणितरोगे च तथा रोगान्तरेष्वपि ।

वैद्यशास्त्रानुसारेण कारयेत् तत्प्रतिक्रियाम् ॥ १४३ ॥

ज्ञात्वा निदानं व्याधीनां स्वरूपं लक्षणैः स्फुरम् ।

देशकालानुसारेण सात्त्विककृतितत्त्वतः ॥ १४४ ॥

सामो दोषविधराद् इत्वा पावकं जठरस्थितम् ।

निरुध्य च सप्तध्वारमुदराग्निं बहिः सिपेत् ॥ १४५ ॥

एवं त्रिनिर्गतो बद्धिः कायमाश्रित्य तापयन् ।

एवरे इत्युच्यते तज्ज्ञैः सर्वव्याधिपतिश्च सः ॥ १४६ ॥

परमेवौषधं हन्ति दोषं कोष्ठसमाश्रितम् ।

अपक्वं न शुणं किञ्चित् कुरुते तत् सुधासमम् ॥ १४७ ॥

अजीर्यत्यौषधं यस्माज्ज्वरार्तस्य विनाऽग्निना ।
तस्माच्च दद्याद् भैषज्यं लङ्घनं तु प्रयोजयेत् ॥ १४८ ॥

अह्यभोज्यस्य चोष्यस्य लेह्य-पेयस्य वारणम् ।
लङ्घनं योन्यते सद्भिः कायलाघवकारणम् ॥ १४९ ॥

वयोदोषं बलं कालं प्रकृतिं कारणं तथा ।
विचार्य लङ्घनं कार्यं यावच्छुद्धं भवेद् वयुः ॥ १५० ॥

एकरात्रं त्रिरात्रं च पञ्चरात्रमथापि वा ।
सप्तरात्रं नव निशा निशात्र्यैकाधिका दश ॥ १५१ ॥

लङ्घनस्य कृतः काको दोषस्यानुसारतः ।
दातव्यमौषधं यथात् ज्वराययविनाशनम् ॥ १५२ ॥

एकभक्तं तथा पेया घण्टो वा कोष्णवारिणा ।
दोषकोषानुसारेण लङ्घनं विविधं स्मृतम् ॥ १५३ ॥

लङ्घितस्य यदा स्वास्थ्यं क्षुत् तृष्णा पाटवं कचिः ।
मनःप्रसत्तिरोजश्च पवितरार्धवच्छक्षणम् ॥ १५४ ॥

लङ्घनैर्विज्वरं जातं लघुपथ्यैर्मिताशनैः ।
उपाचरेद् भिषक् सम्यग् यावत् स्याद् दिनसप्तकम् ॥ १५५ ॥

लङ्घनेऽपि कृते सम्यग् ह्ये लङ्घितलक्षणे ।
ज्वरो यदि न मुच्येत तं पेयामिरुपाचरेत् ॥ १५६ ॥

पात-पित्त-बलासानां ज्ञात्वा लक्षणमुत्कटम् ।
तस्योपशमनैर्द्रव्यैः कृत्वा पेयां प्रदापयेत् ॥ १५७ ॥

वातः शूलोऽपिके ज्ञेयस्तापे पित्तं च लक्षयेत् ।
जाल्द्वे कफं विजानीषान्मिश्रे मिश्रं तु लक्षयेत् ॥ १५८ ॥

दोषत्रये प्रकुपिते सन्निपातो भवेत् समे ।

दुश्चिकित्सो भवेद् रोगी यन्नादेनष्टपाचरेत् ॥ १५९ ॥

विल्वं बला पृथक्पर्णी नागरं धान्यकोत्पलम् ।

एतैः पेया कृता देया वातपित्तज्वररुग्णा ॥ १६० ॥

कुक्षि-वस्ति-शिरःशूले क्षुद्रा गोक्षुरसाधिता ।

पेया वातरुजार्तस्य सोष्णा देया धिपग्नरैः ॥ १६१ ॥

गोक्षुरं वृहतीद्वन्द्वा शुद्धा चातिशुद्धानि च ।

एतैः प्रकथिता पेया श्वास-कास-ज्वरार्तिनुत् ॥ १६२ ॥

श्रीपर्णी विल्व-बेटुकं तरुं पाटला तथा ।

तेषां मूत्रैर्यवैः सिद्धा पेया कफरुजार्तिहृत् ॥ १६३ ॥

भृष्टतण्डुलसिद्धार्णव पिप्पल्यामलकैर्युता ।

यवागूः सघृता पेया त्रिष्टब्धमल्लरेचनी ॥ १६४ ॥

मागध्रा पिप्पलांमूलं मूलीका धात्रिकोपधैः ।

कृता पेया प्रपातव्या कोष्ठशूलविवन्धनुत् ॥ १६५ ॥

व्याघ्री-वदर-वृक्षाम्बल-पाटला-विल्व-गोक्षुरैः ।

तृष्णाघ्नी सैसिता पेया स्वेदनिद्रासुखमदा ॥ १६६ ॥

कफपित्ताधिके ग्रीष्मे नाभिस्थानस्थिते कफे ।

तृपि चूर्द्धा विदाहे च मदोत्पे च सदासंवे ॥ १६७ ॥

ऊर्ध्वं प्रवृत्ते रुधिरं पेया नैव प्रशस्यते ।

ज्वरस्तैः(घ्नैः)र्वा फलरसैः कुमिनाशं च वारुणम् ॥ १६८ ॥

शर्करा-मधुसंयुक्तं पिचेर्जीर्णे तु तर्पयेत् ।

यवागूं क्षुभितोऽश्रीयाद् भस्मं वा भृष्टतण्डुलम् ॥ १६९ ॥

गृहादिधान्यकथितं तोयं यूपं निगद्यते ।

अस्नेहलवणं यूपं दकमित्यभिधीयते ॥ १७० ॥

लवणस्नेहसंयुक्तं यूपं लावणिकं विदुः ।

पटङ्गं वर्तयेत् ताभ्यां रसैर्वा गृह-लावणैः ॥ १७१ ॥

हात्वा दोषसमुत्थानं बलं रसेत् मयत्नतः ।

लघ्वनैः पेयपीयूषै रसैर्दोषं विपाचयेत् ॥ १७२ ॥

दोषपाके च सज्जाते सप्तरात्रादतः परम् ।

पाचकैः सनकैः कार्यैर्दोषशेषं तु निर्हरेत् ॥ १७३ ॥

तिक्तः पित्तहरो देयः कटुकः कफनाशनः ।

पित्त-श्लेष्महरोऽप्येष कपायो न चरो रसः ॥ १७४ ॥

नवज्वरे मलं रुद्ध्वा ज्वरं विपमतां नयेत् ।

हृष्टासपरुचिं द्विक्वां कपायो जनयेदसौ ॥ १७५ ॥

ज्वरस्य मार्दवे जाते कायस्यापि च लाघवे ।

चलिते च मले तज्जैस्त्रिरात्राद् देयमौषधम् ॥ १७६ ॥

गुस्तापर्षट्कपायः शुष्ठीपर्षट्कोऽपि वा ।

यवापर्षट्को वाऽपि देयो ज्वरविनाशनः ॥ १७७ ॥

पक्वः शीतः कपायो वा पाठोर्शरैः सवालरुः ।

अमृता-विश्व-भूनिम्य-गुस्ताकाथोऽपि वा ज्वरे ॥ १७८ ॥

यथासात्म्यं प्रयोक्तव्याः कपाया दोषनाशनाः ।

अरुचि-ज्वर-तृड्-वक्त्रवैरस्यापाकनाशिनः ॥ १७९ ॥

पटोलपत्रं कटुका धीजानि कुटजस्य च ।

एतैः प्रकथितः कायः सन्ततज्वरनाशनः ॥ १८० ॥

पाठा-पटोल-कटुका-सारिवा मुस्तयाऽन्विताः ।

एतैः सिद्धः कषायन्तु सन्ततज्वरघातकः ॥ १८१ ॥

मृदीका-त्रिफला-निम्ब-पटोली-मुस्त-वत्सकैः ।

कृनः कायो निहन्त्येष ज्वरमन्येषुद्धवम् ॥ १८२ ॥

शुष्ठी-गुह्वी-भूनिम्ब-चन्दनैः परिकल्पितः ।

कायो निहन्ति न चिरात् तृतीयाहमवज्वरम् ॥ १८३ ॥

शुहृष्यामलकैर्मुस्ताकायो मधुसमन्विनः ।

ज्वरं निवारयत्याशु चतुर्थदिनसम्भवम् ॥ १८४ ॥

मूर्वा-निम्ब-पटोलातिविष-धन्वयवासकैः ।

शुष्ठी-मुस्तामृतायासैः कायो वातज्वरापहः ॥ १८५ ॥

अमृता पिप्पलीमूलं नागरेन्द्रयवाम्बुदैः ।

लघुना पञ्चमूलेन कायः स्यात् पित्तजे ज्वरे ॥ १८६ ॥

कटुका पर्पटं मुस्ता भूनिम्बश्च दुरालभा ।

एतैः सबत्सकैः कायो ज्वरं हन्यात् कफोद्धवम् ॥ १८७ ॥

ज्वरोऽन्यः सन्निपातोत्थः पित्तं यत्र पृथग् मतम् ।

त्वचि कोष्ठेऽप्यवा दोषं(दाहं) विदधातु(ति)पुरो न(ज्नु)वा ॥ १८८ ॥

श्रीते वात-कफौ तद्दुः सुस्तरो दाहपूर्वकः ।

श्रीतादौ तत्र पित्तेन कफे स्यन्दित-श्रोणिने ॥ १८९ ॥

शान्ते श्रीतेऽम्लकोद्गरो मदस्तृष्णा भवेदतः ।

दाहार्द्रा पुनरेते स्युस्तन्द्रा स्पेद-वमि-रूपाः ॥ १९० ॥

पटोल-कटुका-मुस्ता-प्राणटा-मधुकैः कृनः ।

त्रि-चतुः-पञ्चशः कायः श्रान्तिके विषमज्वरे ॥ १९१ ॥

कायस्या-नाकुन्दी-तिव्रता-वयस्यागरु-चौरकैः ।

सहदेवी-नचायुर्वनः श्रान्तघ्ने घृष-लेपने ॥ १९२ ॥

एतैरेवौषधैः पिष्टैर्लावणक्षारसंयुतैः ।

- साम्लैर्विपचितं तैलमभ्यङ्गाच्छीतनाशनम् ॥ १९३ ॥

शीतान्वरे शिलातैललेपनं परमौषधम् ।

हिरु-सैन्धवसंयुक्तं नख्यं जीर्णघृतान्वितम् ॥ १९४ ॥

धात्रीचूर्णं घृताद् घृतमम्बवेतसमम्भसा ।

श्लेष्माद् दाहनुत् फेनो चदर्पा वा दलोद्भवः ॥ १९५ ॥

कालेयवदरानन्ता-यष्टी-चन्दन-कञ्जिकैः ।

सघृतैः स्याच्छिरोलेपस्तृष्णादाहज्वरापहः ॥ १९६ ॥

सन्निपातज्वरान्मुक्ते शोफो भवति दारुणः ।

कर्णमूले यदा तेन कषिदेव विमुच्यते ॥ १९७ ॥

रक्ताचमोघनं कार्यं नीरजाभिर्मुष्टैर्मुद्गैः ।

तथा कार्यं मयत्नेन यथा पाको न जायते ॥ १९८ ॥

घृतं च पाचयेत् सिद्धं त्रिवैतर्वा मधुरैरपि ।

एवं कृतं घृतं देयं मधुरं वात-पित्तयोः ॥ १९९ ॥

क्षाराम्बलवर्णैर्द्रव्यैरविषुक्तैः श्रमादपि ।

आतपाच्च भृशं पित्तं कुपितं दूषयेदसृक् ॥ २०० ॥

ततो घ्राणास्य-कर्णेभ्यः पायु-मेहनमार्गतः ।

मवर्तते ततः स्वातं रक्तपित्तं भिषग्वरैः ॥ २०१ ॥

एकदोषं नवं चोर्ध्वं वलिनश्चानुपद्भवम् ।

रक्तपित्तं सुखात् साध्यमघथेद् याप्यमुच्यते ॥ २०२ ॥

अधश्चोर्ध्वं च चलितं त्रिदोषं भूर्युषद्वयम् ।

असाध्यं रक्तपित्तं तत् त्यजनीयं भिषग्वरैः ॥ २०३ ॥

श्यामा त्रिवृत्तृपायेण तत्कलनेन सिताश्वितम् ।

लेहं विपाचितं दद्यात् कर्षमात्रमसृग्हरम् ॥ २०४ ॥

विष्पली त्रिफला श्यामा शर्करा त्रिवृता मधु ।

एतैः कृतो मोदकोऽयं सन्निपातोत्पारक्तजित् ॥ २०५ ॥

कुपितो वातलैर्द्रव्यैर्मास्तः कफरेचितः ।

चरस्यारहते कासं हृत्पात्रवर्गदपीडितम् ॥ २०६ ॥

अमृता-कण्टकारिभ्यां द्वाभ्यां षष्टिपञ्चाद् रसेः ।

चतुर्भागं पचेत् सर्पिर्घृतशेषं तु कासजित् ॥ २०७ ॥

कुमिन्नमौषधं रास्ना मागधी हिङ्गु सैन्धवम् ।

क्षारो भार्गो च तत्तूर्णं पित्रेदाज्यस्य मात्रया ॥ २०८ ॥

कासे यन्माससंयुक्तमारुतेन विनिर्मिते ।

हिक्कायामग्निमान्ये च श्वासे चैतत् प्रशस्यते ॥ २०९ ॥

वृद्धात् कात्ताद् भवेच्छ्वासः श्वासात् तु कुपितो मरुत् ।

कुपितात् पवनाभ्यासात् पाण्डुरोगात्(गो)ज्वराद् गदात् ॥ २१० ॥

कर्चूरं पौष्कर मूलं तथैरामलकीफलम् ।

पित्रेदाज्येन तत्तूर्णं श्वासे मांसरसेन वा ॥ २११ ॥

पेमानां धारणादोजः-स्नेह-शुक्रस्येदापि ।

अपि व्यायामनो हीनः श्वास-कास-ज्वरामयः ॥ २१२ ॥

भृशं प्रकुपितो वानः कफपित्तमुदीरयेत् ।

देहसन्धीन् समाविश्य सपरोगं समावहेत् ॥ २१३ ॥

रास्ना-तिल-चण्डाचूर्णं समर्पिषष्टिकोत्पलम् ।

अत्रलीढं हरेच्छोषमग्निमान्यं च नाशयेत् ॥ २१४ ॥

अनिष्टान्नोपयोगेन मारुतः कुपितो मृशम् ।

उदानः कुरुते छर्दिं नामिषृष्टरुजान्विताम् ॥ २१५ ॥

जम्बू-चूत-बलोशीर-वट्पट्टावरोहनः ।-

सौद्रेण सहितः कायः पीतश्छर्दिं विनाशनः ॥ २१६ ॥

सौद्रं हरीतकीचूर्णं कोरुं वा मधुमिश्रितम् ।

वमनं वा वमिद्रव्यैर्दृष्ट्वा छर्दिं विनाशयेत् ॥ २१७ ॥

हीनमिध्यातिपानेन भवत्याशु मदात्ययः ।

छर्दिर्गोहो भ्रमस्तन्द्रा मलापो जायते ततः ॥ २१८ ॥

पञ्चाहं सप्तरात्रं वा जायतेऽसौ मदात्ययः ।

अत ऊर्ध्वं मसक्तश्चेद् रोगोऽप्यः परिकीर्त्यते ॥ २१९ ॥

सहस्रासे सदाहे च सहस्रल्ले मदात्यये ।

वमनं वमनद्रव्यैः मयुक्तीत प्रयोगवित् ॥ २२० ॥

तृपि द्राक्षारसो देयो मधुना परिमिश्रितः ।

पाठस्युत्पलकन्दैर्वा तोर्यं केवलमेव वा ॥ २२१ ॥

विश्वा-दाडिमवृक्षाम्लैः सह कोष्ठाभ्युपेतसैः ।

मुखलेपः कुतो हन्ति तृष्णां मद्यसमुद्भवाम् ॥ २२२ ॥

मोहे विदाहे भ्रान्तौ च कर्तव्या शिशिरक्रियाः ।

शिरःशूले च जाड्ये च वनं प्रावरणं हितम् ॥ २२३ ॥

स्वापः प्रलापबहुले योजनीयो मदात्यये ।

छाग-तित्तिर-छावैर्ण-अशमांसरसैर्युतम् ॥ २२४ ॥

सक्तुपिष्टकमश्नीयात् पिवेच्च स्वादु पानकम् ।

घृतं वा केवलं पीतं मदात्ययहरं परम् ॥ २२५ ॥

शुदान्प्रवृत्तिसम्भूता विष्टाधारणहेतुकाः ।

भङ्कुराः कथिताः प्राज्ञैर्ज्ञासीत्यभिधानतः ॥ २२६ ॥

शृङ्गी-हरीतकी-कुष्ठ-मल्लतकफलैः कृतैः ।

लेपस्तुत्यमोपेतो मुदकीलविनाशनः ॥ २२७ ॥

मूत्रं(लैः) शिग्रुमवैर्वाजैर्निम्बाश्वत्थदलैरपि ।

विल्वेन पीलुमूलेन रामटेनापि लेपनम् ॥ २२८ ॥

पध्याचूर्णं सलवणं तक्रेण च विकोदितम् ।

पीतमर्शोहरं माहुर्गुडपध्यां च तद्विदः ॥ २२९ ॥

अत्यम्बुपानाज्जायेत सुतरामतिसाररुक् ।

आमः पक्वः सरक्तश्च त्रिधाऽसौ व्यापिररितः ॥ २३० ॥

तत्रामे नागरं मुस्ता तथा च शु(घ्नु)गवल्लभा ।

तच्चूर्णं वटकः काथः पाचनाप्यप्रयुज्यते । २३१ ॥

पक्वतिसारे दातव्यं जम्बूफलव-धातकी ।

जीरकं चूतबीजं च महावृक्षत्वचस्तथा ॥ २३२ ॥

विल्वारनाल-गोकण्ट-पञ्चाङ्गुलयवैः शृता ।

स्विन्ना सौद्रयुता पध्या पक्वतीसारमेपनम् ॥ २३३ ॥

विषा कुटजबीजं च मुस्ता बालक-विल्वकम् ।

तत्कायो विनिहन्त्याशु रक्तातीसारमुल्बणम् ॥ २३४ ॥

अतिसारेषु जलेषु पथ्यं नाश्नाति यः शुमान् ।

ग्रह्णी जायते तस्य मुहुर्बद्धाऽतिसारिणी ॥ २३५ ॥

शुण्ठी सातिविषा मुस्ता काथः पीतो निहन्ति ताम् ।

शुद्ध्या संयुतोऽप्येव चतुर्भद्र इतीरितः ॥ २३६ ॥

दीप्यकं पाणिमन्यं च जलेन परिपेषितम् ।

उपयुक्तं निहन्त्याशु मुकुच्छां ग्रह्णीमिदम् ॥ २३७ ॥

त्रिविधं मूत्रकृच्छ्रं स्याद् वात-पित्त-कफोद्वहम् ।

मेहने बद्धक्षणे वस्तौ वातजं जनयेद् व्ययाम् ॥ २३८ ॥

पिते पीवं सदाहं वा सन्तप्तं शोणितान्वितम् ।
 प्रस्तावपीरयेत् कृच्छ्रं कफजं गौरवान्वितम् ॥ २३९ ॥
 उरुयुको धला बिलं पञ्चमूलद्वयं यत्र ।
 शुननेवा भीरुमूलं कुलत्वं वदरं तथा ॥ २४० ॥
 मत्स्यासं-मत्स्यमेदं च तत् सर्वं च सप्तं कृतम् ।
 तत्स्थलेन सकल्केन सर्पिस्तैलयुतेन च ॥ २४१ ॥
 सूकरस्थाच्छभ्रह्मस्य वसया मिश्रितेन च ।
 पञ्चाभिर्लवणैः सार्द्धं शूलं पीतेन हन्यते ॥ २४२ ॥
 शतावरी गोक्षुरकं कसेरुं च विदारिकाम् ।
 कुश-काश-कुसाढीनां क्षराणां मूलपञ्चकम् ॥ २४३ ॥
 तत्कथः शर्करायुक्तः शीतो मधुसमन्वितः ।
 पित्राग्रे नाशयेत् कृच्छ्रं सर्वा च शिशिरक्रिया ॥ २४४ ॥
 सूक्ष्मैलां सुरया युक्तां घात्रीफलरसैरपि ।
 पाययेत् कफजे कृच्छ्रे वयनं चापि कारयेत् ॥ २४५ ॥
 मधुरं शीतलं स्निग्धमम्लं शुद्धं च पिच्छलम् ।
 अन्न-पानं च कुरुते प्रमेहं कफदूषणात् ॥ २४६ ॥
 विशाला-त्रिफला-भुस्ता-दार्वा-दारुविनिर्मितः ।
 काषो निवारयेन्मेहं निशाकल्कविमिश्रितः ॥ २४७ ॥
 त्रिफला चित्रकं दार्वा कलिङ्गा मधुमिश्रिताः ।
 जलेन कथिता मेहं पीत्वा निघ्नन्ति तत्क्षणम् ॥ २४८ ॥
 पित्रे वा श्रीफलरसं मासिकेण सपन्वितम् ।
 शुद्धच्याः स्वरसं वाऽपि मधुना सह मिश्रितम् ॥ २४९ ॥
 रुक्म-पर्युषितानुष्णगुल्फैर्मुक्तैर्विदाहिभिः ।
 रक्तं मकृपितं शोफं कुरुते स तु विद्रविषम् ॥ २५० ॥

परण्डश्च विदारी च वृश्चिकश्च पुनर्नवा ।

स्नेहत्रयं पचेदेतैस्तल्लेषाद् विद्रधि जयेत् ॥ २५१ ॥

निशा-दार्वी-पयस्याभिर्यष्ट्या दुग्धेन रोषयेत् ।

सीरवृक्षपवाञ्चत्वक्फलैः कफसमुद्भवः(म्) ॥ २५२ ॥

कायकल्कादिसंयुक्तैर्विद्रधिं नाशयेद् भिषक् ।

अतीसार-ञ्जर-च्छर्दिर्कश्मिषो वातलं मृशम् ॥ २५३ ॥

उपयुद्धेऽश्व-पानाय दीतं चाम्बु बुभुक्षितः ।

शुक्त्वा यो देहसंसोधिं कुल्ले कर्म सत्वरम् ॥ २५४ ॥

तस्य सञ्जायते शुल्मो वातसंसोभरेतुकः ।

उग्रगन्धा बिटं शुण्ठी पुष्करं स्रवणत्रयम् ॥ २५५ ॥

रामटं चित्रकं तेषां चूर्णं गुल्मनिवर्हणम् ।

मरीचानानि-हृषुषा-पृथ्वीका-पञ्चकोलकैः ॥ २५६ ॥

दध्ना दुग्धेन सन्मिश्रैस्तथा मांसरसेन च ।

दाडिमाद् वदराम्मूलात् कर्कशं निसिष्व सर्पिषि ॥ २५७ ॥

त्रिशुणं जलमादाय पचेद् गुल्मविनाशनम् ।

भ्रजीर्णस्यालुषण्धेन मलिनादश्व-पानतः ॥ २५८ ॥

विदोषाज्जायते व्याधिरुदरं वह्निमध्यतः ।

त्रिसप्तकृत्वः स्तुवर्मीरभावितं भागधीरजः ॥ २५९ ॥

उष्णोदकेन पीतं च जठरव्याधिनाशनम् ।

पलानां त्रिनयं शुण्ठ्या दशमूलात् पलानि पद ॥ २६० ॥

तैलादकं घृतमस्यं मस्तुद्रोणेन संयुतम् ।

मृद्विना पचेत् सर्वं घृततैलावशेषितम् ॥ २६१ ॥

तन्मात्रयोपयुज्जीत निःशेषोदररोगजित् ।

वायुना बलिना सिमं पिचं व्याप्याखिलां तनुम् ॥ २६२ ॥

त्वच्चासान्तरमाविश्य त्वचि पाण्डुत्वमावहेत् ।
 चित्रकं शृङ्गचरं च प्रत्येकं पलसम्मितम् ॥ २६३ ॥
 पिप्पल्यर्द्धपलं ग्राह्यं धान्यकस्य पलद्वयम् ।
 दाहिमस्यापि कुट्वं वारिणा परिपेयेत् ॥ २६४ ॥
 पलानि विंशतिः सर्पिः सलिलस्यादके पचेत् ।
 पाण्डुरोगे च हृद्रोगे गुल्मेऽप्यर्धस्मृ गारुते ॥ २६५ ॥
 षष्ठास-प्लीहरोमे च प्रयोगोऽयमुदाहृतः ।
 अतिसारादितः शीघ्रं लवणान्नं निपेयते ॥ २६६ ॥
 तस्य सप्रनायते शोफः सुकृच्छ्रः सर्वदेहगः ।
 विषा शुष्ठी देवदारु-कृमिघ्नेन्द्रपत्रोपणम् ॥ २६७ ॥
 कथितं पाययेच्छोफरोगिणं शोफघ्नान्त्रये ।
 एरण्ठातिविषा-रासना-देवदारुमहीपथैः ॥ २६८ ॥
 सहितो गुग्गुलुर्देयः सर्वाङ्गे च यथा नृणाम् ।
 अतिप्रकुपितं रक्तं वीक्ष्णैरघैर्विदाहिभिः ॥ २६९ ॥
 म्रणं विसर्पिः कुरुते विसर्पः स तु कथ्यते ।
 मुस्तारिष्टपटोलं च पेपितं शीतवारिणा ॥ २७० ॥
 विसर्पं तेन लेपेन शालयेद्य परेऽहनि ।
 चरमरोहास्तरुणाः कदलीमध्यमिश्रिताः ॥ २७१ ॥
 मृणालग्रन्थिसम्मिश्रा विसर्पं त्रन्वि लेपनात् ।
 विरुद्धेनान्नपानेन साधूनां निन्दया वधात् ॥ २७२ ॥
 प्राक्तनैः कर्मभिः क्रूरैः कृष्टं श्वित्रं च जायते ।
 धात्रीं निम्बस्य पत्राणि पेपितानि तु भक्षयेत् ॥ २७३ ॥
 कासमर्दशिफाकृष्टं लिम्पेद् दन्तशयाम्बुना ।
 शुद्धची निम्बपत्राणि पटोलं कण्टकारिका ॥ २७४ ॥

त्रिफला च करञ्जश्च वासा रास्ना सर्पाशकाः ।
तेषां कायेन कल्केन धृतं सम्यग् विपाचितम् ॥ २७५ ॥

पानेन सर्वकृष्टानि नाशयत्यचिरादिदम् ।
क्षारेण राजवृक्षस्य पूविकीटः समन्वितः ॥ २७६ ॥

छेपाच्छिद्रं निहन्त्याशु क्षुर्याच्च समवर्णताम् ।
अत्यर्थं सेवितैर्वायुर्धातूनां क्षयकारकैः ॥ २७७ ॥

कुपितः कुरुते व्याधीन् सकृच्छान् शूलपूर्वकान् ।
कोकिलासक[पा]यस्य पानान् तच्छाकभोजिनः ॥ २७८ ॥

तद्वारिणा च स्नातस्य वातव्याधिर्विनिश्च्यति ।
शुष्की रास्ना चित्रकं च देवदारु सहाचरम् ॥ २७९ ॥

एषां द्वायं तैलमिश्रं पिबेद् वातरुनापहम् ।
रक्तं मकुष्यत्यग्नेन षडुनाऽतिविदाहिना ॥ २८० ॥

आतपाष्ठवणादम्लाद् यानाद् व्यायामसेवनात् ।
दायुना मेरितं तच्च नससन्निः (?) प्रवर्तते ॥ २८१ ॥

सर्वेभ्यो रोमकूपेभ्यः स व्याधिर्नाशोऽणिनः ।
अमृताया रसः कायः कल्कं चूर्णमयापि वा ॥ २८२ ॥

बहुकाळस्थितं वातशोधितं नाशयेद् द्रुतम् ।
इक्षुद्रांश्च च सौवीरं मस्तु मयं तुषोदकम् ॥ २८३ ॥

शर्करासौत्रसम्पिश्रं चारिसेकं प्रशस्यते ।
रोगे रक्ताधिकं जाते सर्वाद्व्यापकेऽसृजि ॥ २८४ ॥

शिरामोक्षः पक्वर्ज्यः स्नेह-स्नेदपुरस्मरः ।
गाढं निपीड्य गात्राणि यन्वर्गैर्विविधैरपि ॥ २८५ ॥

कृतायां घोहिवत्रेण सिरां विध्येद् ऋजुप्रनाम् ।
ललाटे श्लेचनोपान्ने नासायां रमनानले ॥ २८६ ॥

मणिवन्धे बाहुसन्धौ द्वयङ्गले धुलफमूर्धनि ।
 हरेत् प्रादेशिकं शृङ्गेयितं वारिवन्धभिः ॥ २८७ ॥
 मेदोग्रन्थीन् शितैः शलैः पाययित्वा समुद्धरेत् ।
 मृद्वाम्भरीं शलैः पाययित्वा वहिः क्षिपेत् ॥ २८८ ॥
 गुदमध्येऽङ्गुलीं क्षिप्त्वा मध्यमां परिवर्तयेत् ।
 अम्भरीमानयेत् युक्त्या यस्त्युपान्तं विवक्षणः ॥ २८९ ॥
 लच्छूनां तां परित्ताय च्छिन्वाच्छस्त्रेण लाघवात् ।
 कुलत्थमम्भयेदं च गोक्षुरं काययेज्जले ॥ २९० ॥
 तद्युष्म पाययेत् मासो हरेत् तेनापि चाम्भरीम् ।
 एवमन्येषु रोगेषु दोषो यत्राधिको भवेत् ॥ २९१ ॥
 तस्य दोषस्य कुर्वीत चिकित्सां प्रतिमान् भिषक् ।
 ॥ इति वैद्यकम् ॥

औषधपर्यायानाह—यवासो दुरालभा । कटुका तिक्ता । सारिवा
 मुगन्धिः । धन्वयवासो यशस्वी दुरालभा । कषुपश्चमूली बृहतीद्वयं शालि-
 पर्णी पृष्ठिपर्णी गोक्षुरम् । कायस्या काकमाची । नाकुली लाटगुलिका ।
 वयस्या धात्री । चोरकः ग्रन्थिपर्णी । शिला मनःशिला । कालपा दार्वी ।
 अनन्ता दुरालभा । श्यामा कृष्णा । त्रिवृद् अरुणं त्रिवृद् । औषधं
 शुण्ठी । वटशुद्धः अविक्रासितपल्लवः । वृक्षाम्लः तित्तिढीकः । कोलः बदरः ।
 शृङ्गी कर्कटशृङ्गी । पीलु कर्णाटे गोत्रैः । एरण्डः लरुचुकश्च पञ्चाङ्गुलः ।
 विषा अतिविषा । माणिमन्यं सैन्यम् । वित्त्रः श्रीपर्णी । वज्रमर्षा तर्कारी ।
 टकली टण्डुकः कर्णाटे दुडुलुः । महापञ्चमूलम् । अभीरुका शतावरी ।
 वृश्चिकः कर्णाटे वेलाढके । सैन्यवं सौवर्पलं विहं काचः समुद्रः । पयस्या
 दुर्गा । रामठं दिव्यम् । ऊषणं मरीचम् । महौषधं शुण्ठी । वासा आदरूपकः ।
 इत्यौषधनिघण्टुः ॥ ३०० ॥

पितृपक्षसमुद्भूता मातृपक्षसमुद्भवाः ।
आत्मसम्बन्धिनो ये च बान्धवास्ते प्रकीर्तिताः ॥ ३०१ ॥

चन्द्रनां मधुरं वाच्यं यथायोग्यं सहासनम् ।
संविभागश्च कर्तव्यः सुवर्णाम्बर-भूषणैः ॥ ३०२ ॥

वैतनाः किङ्करा दास्यो दासाः कर्मकरास्तथा ।
मुद्रितह्रसहापाश्च भृत्यास्ते परिकीर्तिताः ॥ ३०३ ॥

एतेषां रक्षणं सम्पक् तया भरणपोषणम् ।
दानं सम्माननं कार्यं लोकद्वयहितैषिणा ॥ ३०४ ॥

इति दीनानां चार्त्त-भन्तृ-भृत्यपोषणाध्यायः ॥ १९ ॥

व्याघ्र-सिंह-गजैर्घोरैः क्षुब्धैश्चापि विद्वुः ।
मयाच्छरणमायातः शरणागत उच्यते ॥ ३०५ ॥

रक्षेच्छरणमायातं प्राणैरपि धनैरपि ।
स यतो महदाप्नोति जनैः सर्वैः प्रपूज्यते ॥ ३०६ ॥

क्रतवो विधिसंयुता भीतसत्त्वस्य रक्षणम् ।
तुल्या तोलितं तत्र प्राणार्णं विशिष्यते ॥ ३०७ ॥

इति शरणागतश्लाघ्याय ॥ २० ॥

राज्यप्राप्तेर्नृपकुलसुवाग्नि-सुपायोपदेशः
सम्पक् सोमेन्वरनृपतिना गर्भसारस्वतेन ।
वक्त्रे चन्द्रनिमयशसा रजनाय प्रजानां
पुण्योद्यानापि च महानां वृद्धये वृ(जु)द्धये च ॥ ३०८ ॥

इति श्रीमहाराजाधिराजमन्यायवृत्तितट्ट-चातुल्यामरण-श्रीमद्भूषोकपट्ट-
श्रीमोमेश्वरदेवविरचितेऽभिप्रेतिनार्यचिन्तामणौ मानमोहासे
राम्यजाप्लेहूनसायकपने प्रथमं प्रकरणम् ।

द्वितीयं प्रकरणम् ।

राज्यमाप्तिनिमित्तानि कथितानीह विंशतिः ।
तत्स्विकारीभावमुद्दिश्य कारणानि वदाम्यहम् ॥ १ ॥

सत्यं सच्चं कुलं शीलं तारुण्यं च सुरूपता ।
दाक्षिण्यमविसंवादो वृद्धसेवा कृतज्ञता ॥ २ ॥

अशुद्रपरिवारत्वं बुद्धिर्देवसहायता ।
वश्यसामन्तता शक्तिर्देसत्वं क्षेमकारिता ॥ ३ ॥

शौर्यं वैर्यं समौदार्यं शुचित्वं म्रियवादिता ।
अधोगित्वमनिर्वेदः सर्वदा धर्मकारिता ॥ ४ ॥

जनानुरागः सौभाग्यं शास्त्रशस्त्रास्त्रनैपुणम् ।
विवेको वृद्धचित्तत्वं कलाकुशलता धनम् ॥ ५ ॥ -

दोषानुलपदण्डत्वं सर्वसत्त्वहितैपिता ।
दयालुत्वं मसकत्वं भृत्यानां मुखदर्शिता ॥ ६ ॥

आर्गषं तत्त्वदर्शित्वं सदोत्साहो नयज्ञता ।
मद्वलाचार इत्येतैर्गुणैर्युक्तो वरो नृपः ॥ ७ ॥

सत्यं शौर्यं क्षमा दानं पञ्चमी स्याद् गुणज्ञता ।
अवश्यम्भाविनः पञ्च गुणास्त्वेते महोभुजाम् ॥ ८ ॥

विभूतिं च तथा कीर्तिं धर्मं च विजयं सुखम् ।
पञ्चैव सततं राजा गुणानेतान् विचारयेत् ॥ ९ ॥

इति राजगुणा ॥

भावं पथ्याश्रिता नित्यं नीरुनो जायते ततः ।
व्याधिभिर्वर्जितो राजा राजकार्यक्षमो भवेत् ॥ १० ॥

वलिभिः पलितैर्युक्तो रूपेण रहितो भवेत् ।

स्त्रीजनेर्भृत्यवर्गैश्च भूपतिश्चावगन्पते ॥ ११ ॥

तस्माद् रसायनान् योगान् यत्नात् सेवेत पार्थिवः ।

हृदयात्रो भवेत् तेन बलीपलितवर्जितः ॥ १२ ॥

जीवेच्च सुचिरं कालं राजा रोगविवर्जितः ।

तस्माद् रसायनं वक्ष्ये नृपाणां हितकाम्यया ॥ १३ ॥

रसायनक्रिया द्वेधा कथिता पूर्वमूरिभिः ।

कुटीमवेशनादेका वातातपसद्वा परा ॥ १४ ॥

कुटीमवेशका वज्र्यां लोकरक्षापरैर्नृपैः ।

वातातपसद्वा सेव्या राजकार्याविनाशिनी ॥ १५ ॥

कृष्णपक्षत्रयोदश्यां सन्ध्याया शाल्मलीतरुम् ।

बलि-पूजादिकं कृत्वा रक्तसूत्रेण वेष्टयेत् ॥ १६ ॥

‘ ॐ ह्रीं अमृतस्पन्दिनी अमृतं स्रुव स्वाहा ’

सप्तकृत्वः प्रयुक्तेन मन्त्रेणानेन शाल्मलीम् ।

अभिपन्थ्य कुटारेण हन्वाद् धारान् बहून् सुधी- ॥ १७ ॥

तस्या निर्वासमादाय प्रभाने भास्वरुदये ।

धात्र्या भृङ्गशतावर्ग्यं गुह्ययाः स्वरसैः पृथक् ॥ १८ ॥

सप्त धारान् प्रतिरसं तेन भावनमाचरेत् ।

सञ्चूर्णोत्थले कुर्याद् गुटिकां वदरैः समाः ॥ १९ ॥

प्रतिगासरमेकैकां धारयेद् गुटिकां मुरे ।

अह्नां द्विसप्तके याते नूतना रदना नयाः ॥ २० ॥

सम्भवन्ति ततः केशा भृङ्गपक्षसप्ततिर्य- ।

द्वयष्टवर्पाकृतिर्द्वयो बल-शौर्यमयन्वित ॥ २१ ॥

समासहस्रजीवी स्थान्नाय कार्या विचारणा ।
मूल-त्वक्-पत्र-पुष्पाणि फलमित्यङ्गपञ्चकम् ॥ २२ ॥

आहत्य शाल्मलीवृक्षात् सूक्ष्मचूर्णं तु कारयेत् ।
यक्षुना सर्पिषा युक्तं विडालपदमात्रकम् ॥ २३ ॥

तल्लिरेत् प्रातस्तथाय मासमेकं हिताशनः ।
मासेन जायते तेन बलीपलिनवर्जितः ॥ २४ ॥

मासद्वयप्रयोगेण मचेभवलभाग् भवेत् ।
जीवस्यन्दसहस्राणि तेजस्वी तरुणाकृतिः ॥ २५ ॥

नीरुजो वीर्यसम्पन्नो नात्र कार्या विचारणा ।
पुष्पार्कदिवसे याते इस्तिकर्णी समाहरेत् ॥ २६ ॥

छायाशुष्कां प्रकुर्वीत समूलां चूर्णयेत् वतः ।
चाससा गालितं सूक्ष्मं मधु-सर्पिःसमायुतम् ।
स्निग्धभाण्डे निधायथ धान्यराशौ निगूहयेत् ॥ २७ ॥

एकविंशे दिने याते समुद्धृत्य तदोपधम ।
पलं पलं प्रतिदिनं भक्षयेदवतन्द्रितः ॥ २८ ॥

यावद् दिनशतं याति तावदम्कं विवर्जयेत् ।
सुहृत्पुंसमायुक्तं शुद्धीत मधुरं लघु ॥ २९ ॥

वर्षपोदशदेवीयो मेधावी कोकिलस्वरः ।
योजनानां शतं याति दिनेनैकेन मानवः ॥ ३० ॥

नवनागबलोपेतो जीवेद्द्वन्द्वसहस्ररूपम् ।
इस्तिकर्णीप्रयोगेन निश्चितं भवभाषितम् ॥ ३१ ॥

सितां रक्तां च पीतां च कृष्णां मुष्टिं चतुर्विधाम् ।
पञ्चम्यां शुरुपसस्य पूर्णिमायां तु वा निश्चि ॥ ३२ ॥

रोहिण्यां श्रवणे पुण्ये रेवत्यां वा समुदरेत् ।
पञ्चाङ्गानि समाहृत्य छायायां परिशोपयेत् ॥ ३३ ॥

सर्पिषा मधुना सार्द्धं विटालपदमात्रकम् ।
तच्चूर्णमुपयुञ्जीत क्षीरपाष्टिकभोजनः ॥ ३४ ॥

एकविंशे दिने याते दिव्यदेहो भवेन्नरः ।
मासत्रययोगेण पुमान् प्राप्नोत्यदृश्यताम् ॥ ३५ ॥

पञ्चमासयोगेण मोदते विषुवैः सह ।
मासपटकमयोगेण चिरायुः स्वैररा भवेत् ॥ ३६ ॥

श्वेनस्य ब्रह्मवृक्षस्य पुत्रं पुण्यं फलं हरेत् ।
शोषयित्वा तु तच्चूर्णं भक्षयेन्मधुसर्पिषा ॥ ३७ ॥

सप्तरात्रयोगेण चर्लापलितवर्मितः ।
द्वयष्टवर्षाकृतिर्मर्त्यो जीवेदद्दशवयसम् ॥ ३८ ॥

भमरीं पुष्पनक्षत्रे समूलां पल्लवान्विताम् ।
शोषयित्वा तु तच्चूर्णं शृङ्गकायप्रयत्नवान् ॥ ३९ ॥

सर्पिषा मधुना सार्द्धं भक्षयेत् कर्पमात्रकम् ।
गन्धक्षीरसमायुक्तं कुर्याच्छाल्यभोजनम् ॥ ४० ॥

ज्वराः सर्वे विनश्यन्ति मुखरोगो जलग्रहः ।
बध्नुः श्रोत्रमचो रोगः सर्वगूलं प्रक्षाम्यति ॥ ४१ ॥

कण्ठतिः क्लिप्तो दाहः कुष्ठं लूता भगन्दरः ।
प्रमेहो जठरो गुल्मः सपोऽपस्मार एव च ॥ ४२ ॥

सप्ताहे मयमे याने नश्यन्त्येता रुजः स्फुटम् ।
प्राप्ते द्वितीयसप्ताहे दिव्यदेहो भवेन्नरः ॥ ४३ ॥

तृतीये भूतलस्यानि निधानान्यपि पश्यति ।
चतुर्थे कुञ्चिता नीला जायन्तेऽस्य शिरोरुहा ॥ ४४ ॥

समाप्तदृष्टत्रितयं जीवेत् तारुण्यसयुत ।
पञ्चमे गन्धनीरजगन्त्रं गात्रे बहस्यलम् ॥ ४५ ॥

षष्ठे वाचस्पतिप्रख्यः शङ्खाच्च जायते नर ।
सप्तमे पूर्णचन्द्राभ सर्वाङ्गादकरो भवेत् ॥ ४६ ॥

अष्टमे सर्वसत्त्वानां पीयूषं वितरत्यसौ ।
सप्तद्वीपाधिपत्यं च नवमे सप्तके भवेत् ॥ ४७ ॥

भूत भव्य भविष्य च दशमे वेत्ति सप्तके ।
अश्रुतान्यपि शास्त्राणि जानात्येकादशे नर ॥ ४८ ॥

द्वादशे सप्तके मासे द्वितीय इव सन्मयः ।
वशीकरोति सर्वाणि नर-नारीयनास्यपि ॥ ४९ ॥

संवत्सरोपयोगेन समालक्षत्रयं सुखी ।
जरापकितश्रुक्ताहो जीवत्येव न सक्षयः ॥ ५० ॥

एवं रसामनं प्रोक्तमव्याधिकरणं नृणाम् ।
नृपाणां हितकामेन सोमेश्वरमष्टीशुभा ॥ ५१ ॥

इति रसायनम् । इति स्वाम्यध्याय ॥ १ ॥

कुलीनाः श्रुतसंभवाः शुचयश्चासुराणिनः ।
क्षरा धीराश्च नीरोगा नीतिज्ञास्त्रविशारदाः ॥ ५२ ॥

श्रमत्मा वाग्मिनः प्राज्ञा रामद्वेषनिवर्जिताः ।
पैराणां चाप्यङ्गाराः सचिवा स्फुर्भिभूतयः ॥ ५३ ॥

सत्यसन्ना महात्मानो हृदयिना निरामयाः ।
जनानां सम्पन्ना दक्षाः सचिवा नृपसम्पदे ॥ ५४ ॥

सङ्गता राजकायेषु रागद्वेषविवर्जिताः ।

आय-व्यये च निष्पन्नाः सचिवाः कोशवृद्धये ॥ ५५ ॥

अपार्यो वर्तमानस्य नृपस्य प्रतिकूलगाः ।

बोधयन्तः मिर्येवाक्यैः सचिवाः स्युर्नृपद्वये ॥ ५६ ॥

अन्वयादागतान् शुद्धालुपधामिः पराक्षितान् ।

सचिवान् सप्त वाञ्छो वा कुर्वीत मतिमान् नृपः ॥ ५७ ॥

स्वदेशजानाः सत्प्रज्ञा ऊहापोहविचक्षणः ।

देशकालविदो धीराः साध्यासाध्यविवेकिनः ॥ ५८ ॥

परेक्षितज्ञा धीमन्तः स्वाकारस्य निगृहकाः ।

मन्त्रसंरसकायाज्ञा मन्त्रिणः स्युर्महोपदेः ॥ ५९ ॥

इति मन्त्रिद्वयम् ॥

श्रुत्या च दण्डनीत्यां च शान्तिकर्मणि पौष्टिके ।

आपर्वणे च कुशलः स स्याद् राजपुरोहितः ॥ ६० ॥

इति पुरोहितद्वयम् ॥

षोडशभिर्हता पट्टिः प्रभवायुद्धमंयुता ।

तानैरपि समायुक्ता शकभूषोदृताः समाः ॥ ६१ ॥

एकपञ्चाशदधिके सहस्रे शरदां गते ।

शकस्य सोमभूपाले सति चालुक्यमण्डने ॥ ६२ ॥

समुद्ररचनामूर्ध्नी शासति सप्तविहिषि ।

सर्वशास्त्रार्थसर्वस्वपायोधिरुद्रोद्भवे ॥ ६३ ॥

सौम्यसंस्तरे चित्रमासादौ शृङ्गवासरे ।

परिशोचिनसिद्धान्तलज्जाः स्युर्भुवना इमे ॥ ६४ ॥

१६५ रा घटिकाः सप्त पटान्यपि च विंशतिः ।

यानि षड्विंशि र्येकचन्द्रारिण्य नाटिकाः ॥ ६५ ॥

मतिमासं विषेत् चारं द्वात्रिंशन्नाटिकास्तिथौ ।

नक्षत्रे द्वे पदे द्वे च नाट्यश्चैकादशपरः ॥ ६६ ॥

योज्यास्त्याज्याः पुनर्योज्या चारे नाटोष्टु पिण्डके ।

नक्षत्रे च पुनर्योज्यास्तिथिरेतावता भवेत् ॥ ६७ ॥

विथौ चारेण संयुक्ते सप्तमिथ विभाजिते ।

अवशिष्टो भवेद् चार एवं चारविनिर्णयः ॥ ६८ ॥

पदे युक्तं तिथौ भागं चतुर्दशभिराहरेत् ।

चतुर्दशावधि ज्ञेयं धनं सिष्टमृणं भवेत् ॥ ६९ ॥

आद्ये त्रयोदशे पञ्च द्वितीये द्वादशे दश ।

एकादशे तृतीये च नाट्यः पञ्चदश स्पृताः ॥ ७० ॥

चतुर्थे दशमे तु स्यादेकोना विंशतिस्तु ताः ।

पञ्चमे नवमे नाट्यो द्वाविंशतिरुदासिताः ॥ ७१ ॥

षष्ठेऽष्टमे च घटिकाश्चतुर्विंशतिरीरिताः ।

सप्तमे घटिका ज्ञेयाः सहास्रयुगा पञ्चविंशतिः ॥ ७२ ॥

यकरे सूर्यघटिकास्तिस्रः पदं च भवेन्नयेत् ।

कर्कटेऽप्येवमेव स्याद् घटिकास्तु विभोजयेत् ॥ ७३ ॥

कुम्भे द्वादश विज्ञेयाः संयोग्या रविनाटिकाः ।

तावत्सो घटिका सिद्धे रेवनीया विचक्षणैः ॥ ७४ ॥

मीने रुद्राश्च रुद्राश्च योज्याः सूर्यस्य नाटिकाः ।

तावत्स्य एव कन्यायां स्फोटनीया मनीषिभिः ॥ ७५ ॥

मेघे रुद्रा दिशो नाट्यो मेलनीया धनाभिधाः ।

तुलायां नाटिकास्तास्तु नारणीया कृणामिधाः ॥ ७६ ॥

भूषेऽष्टौ पदं च नाट्यः स्युर्मिथुनीया निपक्षिता ।

अपसायास्तु ता नाट्यो वृश्चिके परिकीर्तिताः ॥ ७७ ॥

युग्मे तिस्रश्च शून्यं च घटयेद् गणकोत्तमः ।

तदेव वान्येद् राशौ कोट्यष्टास्ये विचक्षणः ॥ ७८ ॥

रचिता संख्यस्यऽत्र चतुर्भिर्गुणयेत् तिथिम् ।

तृतीयं तु तिनेर्भागं नक्षत्रयटिका अपि ॥ ७९ ॥

धनारया रविनाड्योऽत्र योज्यास्त्याज्या ऋणामिधाः ।

संयोज्य विभजेत् पद्या त्वर्धमृक्षेण योजयेत् ॥ ८० ॥

वक्ष्यामि शशिनक्षत्रं सूर्यक्षं योजयेत् तिथिम् ।

तिथिं सद्गुणयेत् पद्भिर्वोजयेत् निविनाडिभिः ॥ ८१ ॥

श्रीध्वं तद् रविनाड्योस्ततः शशिभमाप्यते ।

शशि-रवियोगे योगो नाड्योगेऽस्य नाटिकाः ॥ ८२ ॥

हस्याद् द्वाभ्यां तिथिं तत्र स्याज्यभेकं तस्यो घटीः ।

दिनस्य स्फोटयेत् तत्र सप्तभिः परिभाजिते ॥ ८३ ॥

करणं जायते शिष्टं भुक्तिः सूर्योदयात् पुरः ।

करणं घटिकास्त्रिंशदिति पञ्चाङ्गनिर्णयः ॥ ८४ ॥

इति पञ्चाङ्गनिर्णयः ॥

अनेन विधिनाऽऽनीय तिथिरारसमन्वितम् ।

नक्षत्रं च तथा योगं करणं गणकोत्तमः ॥ ८५ ॥

अभिर्गेकं पट्टमन्त्रे विवाहे ज्ञानकादिषु ।

गृहप्रवेशे यात्रायां गृहारम्भे च सङ्गरे ॥ ८६ ॥

शुक्ले चन्द्रचलं मुख्यं कृष्णे ताराचलावल्गम् ।

शतानि पञ्च दोषाणां बुधो हन्ति विनिश्चितम् ॥ ८७ ॥

शुक्रः पञ्च सहस्राणि दोषाणां हन्ति निश्चितम् ।

छत्तमेकं तु दोषाणां सुराचार्यो व्यपोहति ॥ ८८ ॥

एवं ग्रहमलं ज्ञात्वा दुर्बलत्वं च पापिनाम् ।
लग्नं यः कथयेत् सम्यक् ॥ कार्यो गणको नृपैः ॥ ८९ ॥

इति ज्योतिर्विद् गणस्तत्क्षणम् ॥

कुलजः शीलवान् धीरश्चतुर्भाषाविशारदः ।
गजाभारोहणे दक्षः शस्त्र-शस्त्रविवक्षणः ॥ ९० ॥

शकुने च निमित्ते च चिकित्सायां च वेदिता ।
बाह्यभेदविधानज्ञः सारस्वरविशेषवित् ॥ ९१ ॥

दाता मिर्यवदो दान्तो यस्मिन् हृदयस्थितः ।
राज्ञा सेनापतिः कार्यः शूरो घृत्पविशेषवित् ॥ ९२ ॥

इति सेनापतिलक्षणम् ॥

स्मृतिश्चास्त्रार्थकुशला रागद्वेषविवर्जिताः ।
धर्माधिकारिणः कार्या विलोभा भयवर्जिताः ॥ ९३ ॥

स्मार्त्तः सह समालोच्य योक्तुं दण्डमाचरेत् ।
शक्तो राजा विचारज्ञः कार्यो दण्डधरो द्विजः ॥ ९४ ॥

इति धर्माधिकारिसमाध्यस्तत्क्षणम् ॥

लोहवस्त्राजिनादीनां रत्नानां च विभेदवित् ।
व्यये च तद्विशेषज्ञो रत्नज्ञे निपुणः श्रुतिः ॥ ९५ ॥

अनाहार्यः सुसन्तुष्टधर्मो बहुकुटुम्बकः ।
सावधानो गणितविद् भाण्डागारे नियोजयेत् ॥ ९६ ॥

एकाद्या नववर्षेन्ता नवैकाङ्काः स्वरूपतः ।
दशोत्तरवर्षेणैते वर्षन्ते विन्दुवर्षिताः ॥ ९७ ॥

विन्दुरेको दशस्थाने शते विन्दुद्वयं भवेत् ।
विन्दुत्रयं सहस्रे स्यादयुते तच्चतुष्टयम् ॥ ९८ ॥

अनेन क्रमयोगेण भजनीयं विभाजयेत् ।

एकत्र स्थापयेत्तन्मयवशिष्टं तथाऽन्यतः ॥ १११ ॥

अवशिष्टं पुनर्भद्वत्त्वा यथाभागानुसारतः ।

लब्धे तु मेलयेत् तत् तु भागहारोऽपमोदशः ॥ ११२ ॥

प्रमाणं फलमिच्छेति राशित्रितयमुच्यते ।

इच्छया गुणितं वस्तु प्रमाणेन विभाजयेत् ॥ ११३ ॥

प्रमाणं द्रव्यमाख्यातं फलं द्रविणमिष्यते ।

द्रव्यजातिविभागोऽथामिच्छामिच्छन्ति सूरयः ॥ ११४ ॥

त्रैराशिकमिदं प्रोक्तं गणितं गणकोविदैः ।

पञ्चराशिकमत्रैव सप्तराशिकमेव च ॥ ११५ ॥

✓ त्रैराशिकमप्यस्मिन् हेर्यं त्रैराशिके विधौ ।

सकलं गणितं प्रोक्तं सद्भूतेषु प्रसङ्गतः ॥ ११६ ॥

वक्ष्यामि गणितं भिन्नमुद्देशे खण्डितं हि यत् ।

रूपमंशस्तथा च्छेदो नामैतद् व्यावहारिकम् ॥ ११७ ॥

रूपमूर्ध्वमधश्चांशस्तस्याधः छेद इष्यते ।

राशिद्वयं प्रकर्तव्यं गुण्यं गुणकमेव च ॥ ११८ ॥

संपूर्णं कथ्यते रूपमंश उद्धरितो भवेत् ।

तस्यांशस्य विभागो यः स च्छेदः परिकीर्तितः ॥ ११९ ॥

गुणयेदंशमंशेन च्छेदं छेदेन बुद्धिमान् ।

फलांशं विभजेत् तज्ज्ञः फलेन च्छेदजन्मना ॥ १२० ॥

गुणनं भिन्नमाख्यातं भिन्नभागोऽभिधीयते ।

रूपांशच्छेदमार्गेण भाज्यो राशिर्विधीयते ॥ १२१ ॥

भाजकश्च तथा चान्यो राशिर्लैङ्ग्यो विधयिता ।

छेदेन गुणयेद् रूपं लब्धमंशेन मेलयेत् ॥ १२२ ॥

छेदेनांशं विपर्यासाद् गुणयेद् राशिद्युग्मके ।
भाजकेन भजेद् माज्यं भिन्नयामोऽपर्यादृशः ॥ १२३ ॥

इति गणितम् ॥

ईदृशं गुणकारं च भागहारं च तत्त्वतः ।
त्रैराशिकविधानं च यो जानाति त्रिनिश्चितम् ॥ १२४ ॥

अल्लङ्घ्यः भावयानश्च रामद्वेषविवर्जितः ।
स राज्ञा गणकः कार्यः कोशे राष्ट्रे च धीमता ॥ १२५ ॥

इति कोशाव्यक्तगणकउत्क्षणम् ॥

उन्नतो रूपवान् दक्षः मियवान् दर्पवर्जितः ।
ग्राही वित्तस्य सर्वेषां प्रतीहारः प्रशस्यते ॥ १२६ ॥

इति प्रतीहारलक्षणम् ॥

मंगलमो मतिमान् दक्षः सर्वभाषाविद्यारदः ।
सन्धि-विग्रहतत्त्वज्ञो लिपिज्ञोऽक्षरवाचकः ॥ १२७ ॥

सामन्तमण्डलेष्टानां मान्यकानां विद्येपनः ।
आवाहने विसर्गे च स्थापने निपुणो भृशम् ॥ १२८ ॥

पाद्गुण्यविभिन्नत्वज्ञो देश-काल-विभागविद् ।
आप-व्ययी च लोके च देशोत्पत्ति च वेत्ति यः ॥ १२९ ॥

अर्थरक्षापरो भृत्यः कृत्याकृत्यविवेकवित् ।
सान्निविग्रहिकः कार्यो राज्ञा कार्यविद्यारदः ॥ १३० ॥

इति सान्निविग्रहिकलक्षणम् ॥

मर्वदेनलिपिज्ञाता लेखने दृष्टः पटु ।
अर्थानां वाचको धीमान् योग्यो राज्ञा स लेखकः ॥ १३१ ॥

इति लेखकलक्षणम् ॥

आयुर्नेदविद्वानां निमिच-शुक्रनाटिवित् ।
 शिक्षावेदो वुरङ्गाणां भूमिभागविशारदः ॥ १३२ ॥
 बलाबलरथाभिज्ञः प्रियवाक् प्रियदर्शनः ।
 कृतविद्यश्च शूरश्च सारथी पार्थिवोचितः ॥ १३३ ॥

इति सापिबक्षणम् ॥

असम्भेद्यः शुचिर्दसः कृताञ्जल्य परीक्षकः ।
 सुदानां च विशेषज्ञः सुदाध्यक्षो विधीयते ॥ १३४ ॥
 कुलक्रमसमायातास्तुष्टेष्टाश्चानुकारिणः ।
 कृतकेशनस्ता दान्ताः पराभेद्या नृपे रताः ॥ १३५ ॥
 भक्ष-पानविशेषज्ञा मांसपाकविशारदाः ।
 शाक-पाककलादक्षाः पक्वान्नकरणे युवाः ॥ १३६ ॥
 पानव्यञ्जनतत्त्वज्ञाः खण्डपाकस्य वेदिनः ।
 क्षीरपक्कारबोद्धारः भूदाः कार्या महीश्रुताः ॥ १३७ ॥

इति सुदृढक्षणम् ॥

नराणां च गजानां च बाजिनां च गवामपि ।
 मृगाणां च सगानां च ये जानन्ति चिकित्सितम् ॥ १३८ ॥
 परं पारङ्गताः सस्यमष्टाद्वे तु चिकित्सिते ।
 शस्त्रकर्मकलादक्षा मन्त्रे तन्त्रे च कोविदाः ॥ १३९ ॥
 देहे शिरसि घाले तु विषे शल्ये ग्रहेऽपि च ।
 हृये रसायने चैव कुशला भिषगोऽष्टसु ॥ १४० ॥
 रोगनामनिदानं तु रुज जानन्ति तत्त्वतः ।
 औषधं रूप नामर्षा जानन्तो भिषगो वराः ॥ १४१ ॥

वर्णो विरेचने नस्ये वस्तौ शस्त्रक्रियास्त्रपि ।
 शस्पन्ते भिषजः सम्यक् निष्णाताः पञ्चकर्मसु ॥ १४२ ॥
 यत् किञ्चिदौषधैः साध्यं शरीरेषु दृष्टाहितम् ।
 सम्यग् विदन्ति ये वैद्या नृपयोग्या भवन्ति ते ॥ १४३ ॥
 कृच्छ्रसाध्यमसाध्यं वा साध्यं जानन्ति तत्पतः ।
 देशं कालं वयोऽवस्थां प्रकृतिसात्म्यमेव च ॥ १४४ ॥
 असाध्याः परकीयाणामात्मस्वामिहिते रताः ।
 पर्यङ्गा दृढचित्ताश्च वैद्याः कार्या महीभुजा ॥ १४५ ॥

इति वैद्यलक्षणम् ।

विरूपो सोमहानश्च सावधानो जितेन्द्रियः ।
 श्रित्ताकारकुण्डलः शृद्धान्ताध्यस्त इष्यते ॥ १४६ ॥
 सुप्तकामोपमाः शृद्धाः पुरुषाः कृतबुद्धयः ।
 अन्तःपुरेस्तकाः कार्या नृपेण शुचियोनयः ॥ १४७ ॥
 पर्यङ्गाः शुचयो पौराः ममृभक्ता जितेन्द्रियाः ।
 कार्या राज्ञा कुमारानामभ्यस्ताः स्युः परीक्षिताः ॥ १४८ ॥
 कर्मस्वन्येषु सर्वेषु दस्ताश्च शुचयस्तथा ।
 शूराश्च सुदिमन्तश्च शस्त्र-शास्त्रकलाविदः ॥ १४९ ॥
 योग-क्षेमसुस्तार्याप दुष्टसंयचनाय च ।
 आत्मनश्च विनोदाय राज्ञा योग्या यथार्हताः ॥ १५० ॥

इत्यन्तःपुरस्तक-कुमारपरिचारकलक्षणम् ॥

इत्यमात्याध्यायः ॥ २ ॥

वर्द्धते भृगुर्णेदेशो देहवृद्धिर्नृपर्द्धये ।
 भूर्मा गुणवर्त्ता तस्मादावसेद् भूतये नृप ॥ १५१ ॥

सर्वसस्पवती सेव्या खनिद्रविषगमिणी ।
पशव्या बहुपानीया पुण्यवज्जिर्जनैर्युता ॥ १५२ ॥

स्वम्भेरमवनोपेता बद्धाणा मुशोभना ।
भूर्नदीमातृका अस्ता सर्वदा घरणीभुजाम् ॥ १५३ ॥

ईदम्भूमियुतं राष्ट्रं षड्दपत्तनभा[सि]तम् ।
पालनाद् वर्धयेद् राजा स्वकोशस्यामिबृद्धये ॥ १५४ ॥

स्वराष्ट्रे पालयेद् राजा प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ।
चौरैभ्योऽमात्यकेभ्यश्च तथैवार्थाधिकारितः ॥ १५५ ॥

चौरैः साहसिकैश्चाटुर्दुराचारैस्तथा परैः ।
विशेषेण च कायस्यैः पीडिताः पालयेत् प्रजाः ॥ १५६ ॥

स्वराष्ट्रं यो नृपो मोहात् पीडयेदनपेक्षया ।
राज्यात् स न्यवते शीघ्रं ग्रामेभ्यः सह बन्धुभिः ॥ १५७ ॥

यथैव प्राणिनां प्राणा हीयन्ते देहपीडनात् ।
तथैव भूभुजां प्राणा हीयन्ते देशपीडनात् ॥ १५८ ॥

एकग्राममशुं कुर्याद् दशग्राममशुं तथा ।
ग्रामाणां विंशतेः कुर्यात् मष्टं शत-सहस्रयोः ॥ १५९ ॥

ग्रामे दोषं समुत्पन्नमशक्तशशासितुं यदि ।
दशग्रामेशिनं शंसेद् दशेशो विंशतीश्वरे ॥ १६० ॥

विंशतीशः शतेशाय तत् सर्वं विनिवेदयेत् ।
मृशाद् ग्रामशतस्त्रामी सहस्रस्त्रामिनेऽखिलम् ॥ १६१ ॥

उत्पन्नास्तु तथा दोषान् ग्रामादाशु निवेदितान् ।
हात्वा तत्र स्थिताः सर्वे कुरुंस्तोषां प्रतिक्वियाम् ॥ १६२ ॥

इति राष्ट्रपालनविवेकः ॥

पञ्चाशत्तम आदेशो भागः पशु-हिरण्ययोः ।
अष्टमो द्वादशो वाऽपि पशो वा धान्यतो नृपैः ॥ १६३ ॥

फलसेत्रानुरूपेण गृह्णीयात् तत्करं नृपः ।
स्त्रीकुर्यादय पद्भागं पण्यचोर्मधुसर्पिषोः ॥ १६४ ॥

रस-गन्धौपवीनां च मूल-पुष्प-फलस्य च ।
मृणानां शाकपत्राणां कर्मणां चर्मणामपि ॥ १६५ ॥

मृत्तिकारुतमाण्डानां भाण्डस्याश्मपवस्य च ।
आपस्तिप्ततोऽप्याददीत ओत्रिषाश्च करं नृपः ॥ १६६ ॥

इति कारवानविवेकः ॥

भूमदेशमकृष्टं तु गवां चाराप कल्पयेत् ।
देवोद्यानं धुमतिष्ठं मुनिभ्यो विनरेन्नृपः ॥ १६७ ॥

मृगसङ्घातसम्पन्नं क्रूरसर्पैर्विरजितम् ।
वनमात्मविहारार्थं पालयेत् पुरषार्थेगम् ॥ १६८ ॥

मत्स्यन्तदेशसम्भूतं वनं गिरिदरीयुतम् ।
सर्वेषां गृहकृत्यर्थं पार्थिवः प्रतिपादयेत् ॥ १६९ ॥

फलैर्मूलैस्तृणैः काष्ठैः शाकैस्त्वोस्तिर्वैरराः ।
जीवन्ति ये ततो ग्राह्यो दशमोऽश्वो महाश्रमा ॥ १७० ॥

द्विपिमन्मरुतं श्रेष्ठं वर्तमानगजं च यत् ।
अटवीवर्तिमिलोकै रसर्णायं क्षमाश्रमा ॥ १७१ ॥

इति देशननरता ॥

मद्भासागरहेमाद्रिप्रयागाणां च मध्यतः ।
वन माच्यमिति श्रेष्ठं लोहितान्निद्य पद्मिने ॥ १७२ ॥

त्रिपुर्याः कोसलादौ च वेदिकारूपकं वनम् ।
श्रीसेत्रं गौडचङ्गालमाह्विर्यं वनं स्मृतम् ॥ १७३ ॥

विन्ध्याद्रिचित्रकूटाद्रिकलिङ्गद्रनिटाश्रितम् ।
वर्मं कालिङ्गकं नाम समुद्रावधि कीर्तयते ॥ १७४ ॥

श्रीशैले वेदशैले च मलयद्रौ तयैव च ।
वर्नं दोशार्णके नोर्मं करिणां जन्मकारणम् ॥ १७५ ॥

सहाद्रिमृष्टकृच्छान्तर्भरान्तर्वर्नं स्मृतम् ।
हारवत्यामवन्त्यां च सौराष्ट्रवनमुच्यते ॥ १७६ ॥

कालञ्जरेऽङ्कुरक्षेत्रे सिन्धुसागरसङ्गमे ।
वनं पाञ्चनदं मोक्तं हिमालयकृतावधि ॥ १७७ ॥

कालिङ्गं वेदिकारूपं दाशार्णिकं वर्नं वरम् ।
आह्विर्यं तथा प्राच्यं मध्यमं वनमिष्यते ॥ १७८ ॥

अपरान्तं पाञ्चनदं सौराष्ट्रं चाप्यं वनम् ।
षडमष्ट वनान्याहुर्गजानां जन्मनः पदम् ॥ १७९ ॥

इति गणवनविभागक्षणम् ॥

प्रति ये करिणः पापा घातयेत् तान् महीरपतिः ।
दैवान्मृतेषु नागेषु तेषां दन्तान् समाहरेत् ॥ १८० ॥

करिणो मूत्र-शकृता लिप्ताक्षैरद्वीचरैः ।
अरुणकरदलच्छन्नैर्जानीयादिमयूषकम् ॥ १८१ ॥

पदमचारैर्लेण्डैश्च तदायातैर्हतद्रुमैः ।
मुष्येत शयनस्यानैर्गजास्तद्वृंहितैरपि ॥ १८२ ॥

पारिकर्मयुतः पादपादजालसमन्वितः ।

फरिणी-सुरगारूढैर्यन्त्रिभिर्बहुभिर्वृतः ॥ १८३ ॥

समादिष्टः क्षितीशेन करिलक्ष्मविचक्षणः ।

द्विरदान् धारयेद् ग्रीष्मे यन्त्रतो लक्षणान्वितान् ॥ १८४ ॥

धारयेत् त्रिविधैर्वन्यैर्द्विपानामधिपादिभिः ।

पार्थिवेन विधातव्यः पुरुषैर्वन्योदिभिः ॥ १८५ ॥

वशाबन्धो वारिवन्धो बन्धवानुगतः परः ।

उत्तमस्त्रिमकारः स्पाव् बन्धः फरिणिमपम् ॥ १८६ ॥

आपातश्चावपातश्च द्वौ बन्धौ निन्दितौ मत्तौ ।

विनश्यन्ति गजा यस्मात् तस्मात् तौ परिवर्जयेत् ॥ १८७ ॥

चारस्यानं समालोक्य यासं हृद्यं तत् क्षिपेत् ।

सल्लकी-कदलीदण्डानिक्षुकाण्डान् सुयासमान् ॥ १८८ ॥

नलिनीकन्दकान् मृष्टान् नवान् पिप्पलपल्लवान् ।

वैणवं हरितं पत्रं तथैवान्यद् गजप्रियम् ॥ १८९ ॥

द्विपियुयं समागच्छेद्दर्द्रप्राप्तस्य लम्पटम् ।

मत्पद्मं दृश्यते तत्र तदा मार्गो निरुध्यते ॥ १९० ॥

क्रोशमात्रायतां भूमिं विस्तारेण च तत्समाम् ।

वृक्षैः परिघषा वाऽपि समन्ताद् परिषेष्टयेत् ॥ १९१ ॥

द्वारं तत्र प्रकुर्वीत निर्वर्तनमहीमितम् ।

कुञ्जराणां प्रवेशार्थं वारिवन्धविचक्षणः ॥ १९२ ॥

प्रविष्टान् द्विरदान्त्रि सम्यगालोक्य बुद्धिमान् ।

वाविद्वारं निरुन्धोत महावृक्षैस्तिरस्कृतम् ॥ १९३ ॥

अन्तःस्थान् बन्धयेन्नागान् सर्वलक्षणसंघुतान् ।

ईदृग्विधस्तु यो बन्धो वारिवन्धः स उच्यते ॥ १९४ ॥

इति वारिवन्धः ॥

सप्ताष्टौ वा वशा वदया महाकाया महाजवाः ।
 आरूढाः पत्रसंछन्नाः पाशहस्ताश्च हस्तिपाः ॥ १९५ ॥
 करिणीनां करे पाशान् हस्तिबन्धाय दापयेत् ।
 वायोरपः शनैर्गच्छेद् गजानामन्तिके बुधः ॥ १९६ ॥
 पटयित्वा वशा नागैर्वध्नीयात् तत्रे कुञ्जरान् ।
 एष बन्धः समाख्यातो वशाबन्धो मनोहरः ॥ १९७ ॥

इति वशामन्वः ॥

धीर्य पापार्द्रिकैरेवाभिद्रितं गजयूयकम् ।
 बहुभिः पाशहस्तैश्च कूर्चहस्तैः समावृतः ॥ १९८ ॥
 शृङ्गहस्तैस्तथा कैथिदाराहस्तैश्च कैश्चन ।
 बाधकैर्विविधैः सार्धं गच्छेन्मातृवृक्षमधकः ॥ १९९ ॥
 अम्बारुदैर्वशाखदैर्गजारुदैर्विचक्षणैः ।
 सङ्गतो गजबन्धाय गच्छेद् राज्ञा नियोजितः ॥ २०० ॥
 तीव्रस्थानेषु सर्वेषु समीपस्थेषु शस्त्रिणु ।
 आरोपयेद् बहून् भृत्यास्तूर्णहस्तान् विचक्षणान् ॥ २०१ ॥
 निद्रावशसमापन्नं यत्र सूर्यं व्यदक्षितम् ।
 प्रातः काले शनैर्गच्छेन्निद्राधे समुपस्थिते ॥ २०२ ॥
 सदागतेरधोभागे निवार्य जननिस्वनम् ।
 सहसा वादयेत् सूर्यं काहलारवसंयुतम् ॥ २०३ ॥
 उत्थाय चकितं वेगान्नामयूथं विनिद्रितम् ।
 सम्भ्रान्तमानसं भीतं पलायनपरं भवेत् ॥ २०४ ॥
 ततस्तदनुगच्छेद्युर्वारिवन्धविशारदाः ।
 येन मार्गेण सन्नस्तं गतं यूथं वनान्तरम् ॥ २०५ ॥

पूयं विहाय यो गच्छेद् भयसन्त्रस्तमानसः ।
तं नागमनुगच्छेयुः पाशकूर्चकधारिणः ॥ २०६ ॥

पिपासितः परिश्रान्तस्तोयान्तिकमुपागतः ।
श्रुत्वा तूर्यकृतं नादमन्यतः प्रपठायते ॥ २०७ ॥

भुङ्क्तालालाजलेऽत्यर्थं गते च जडतां ग्रजे ।
श्लथे करे च पुच्छे च निश्चले कर्णपट्टये ॥ २०८ ॥

ततो वेगयुता वश्या वशाधाधोरणेरिताः ।
श्रान्तं द्विपं समागत्य चेष्टयन्ति समन्ततः ॥ २०९ ॥

ततः पाशपरा दक्षा वशागात्रतिरोहिता ।
निबध्नन्ति नराः शूरास्त्वं गात्रापरयोर्द्विपम् ॥ २१० ॥

कसामागे च कण्ठे च निगदैश्चर्मनिर्मितैः ।
समीपस्यस्य वृक्षस्य स्कन्धे बध्नन्ति सिन्धुरम् ॥ २११ ॥

अनेन विधिना यत्र क्रियते गजबन्धनम् ।
स बन्धोऽनुगतो ज्ञेयो बन्धविद्यासु कोविदैः ॥ २१२ ॥

इत्यनुगतबन्धः ॥

नालिकैराञ्जनोद्भूतबल्ककलितपाशकम् ।
पट्टिहस्तायु(ध)तं स्यौल्ये प्रकरोष्टममतां गतम् ॥ २१३ ॥

तस्यार्धं निक्षिपेद् नागे पूरयेच्च हृदं मृदा ।
शेषार्धं पाशवत् कुर्याद् गजग्रीवादिघरोधनम् ॥ २१४ ॥

तेन पाशेन यो बद्धः स मृत्युं पीडितो भवेत् ।
प्रमादोऽपि भवेत् कापि वापि जीवति कुञ्जरः ॥ २१५ ॥

आपातात्पयः समारूढातो बन्धोऽयं हस्तिबन्धकैः ।
निन्दितश्च भवत्येष सिद्धसंशयिनः सदा ॥ २१६ ॥

. इत्यानावबन्धः ॥

चतुर्दशमितं स्वातं विस्तरेण कतद्वयम् ।
पञ्चबाहुप्रमाणेन दीर्घं कुर्वीत बुद्धिमान् ॥ २१७ ॥

गोपनीयं प्रयत्नेन यष्टिभिस्तृणपल्लवैः ।
यस्तत्र निपतेन्नागो चित्रो घस्यापि सम्भवेत् ॥ २१८ ॥

खज्रो वा जायते पार्श्वैर्बभ्रो वाऽप्यप्रयज्यते ।
दन्तैर्वियुज्यते वापि कोऽपि जीवति वा न वा ॥ २१९ ॥

घन्धोऽप्यमवपातस्थस्तेनात्ययं विगर्हितः ।
घस्यान्नामाः प्रणश्यन्ति तैर्नैवं वर्जयेद् बुधः ॥ २२० ॥

॥ इत्यवपातवन्धः ॥

प्रबध्य कुञ्जरान् राजा तेषां लक्षणमुत्तमम् ।
अनृकमंदाकं मत्वं कुलं सम्पद् विचारयेत् ॥ २२१ ॥

सप्पारत्निममृत्तेयो नवारत्न्यापनश्च यः ।
दशारत्निपरीणाः स गजो मानतः शुभः ॥ २२२ ॥

अरत्निमात्रेणाधिकयादराळः परिकीर्तितः ।
अत्यरालो द्वायाधिक्याभिन्द्यो मानाधिक्याविभौ ॥ २२३ ॥

अरत्निमाने हीनो यः स मध्यो मानतो गजः ।
अरत्निद्वयहीनस्तु कनिष्ठः परिकीर्तितः ॥ २२४ ॥

कनिष्ठादपि यो हीनो वामनः स निगद्यते ।
वामनादपि यो हीनः कुञ्जौ निन्द्यौ गजाविभौ ॥ २२५ ॥

मुस्तिग्यौ रत्नौ वृत्तौ दसिगश्च समुच्यतः ।
अकृष्टं तालु नाघं च दशाष्टौ नाकराः शुभाः ॥ २२६ ॥

अपाण्डु मेहनं दस्तं बालयुक्तश्च बालधिः ।
अच्छिद्रौ विस्तृणौ कर्णौ मधुपिद्गविलोचने ॥ २२७ ॥

वृद्धितं मेघगम्भीरं लोहितं पुष्करं वरम् ।
अद्भुती वर्तुळा दीर्घा गौरश्यामा तनाःश्छविः ॥ २९८ ॥

श्रुथं लक्षणमेतत् म्याद् गजानां नयकारिणाम् ।
तस्याल्लक्षणसंयुक्ता गजा ग्राया मर्हाभुना ॥ २९९ ॥

इति गजशुभलक्षणम् ॥

अतो यदन्यत तत् सर्वं विरूपं विकृतं च यत् ।
न्यूनाधिकं तु यद्रूपं तत्सर्मपश्रुथं विदुः ॥ ३०० ॥

हानलक्षणसंयुक्ता गजास्तयाज्या मर्हाभुना ।
दुर्मितशोकमयदा लोचनोद्वेगवारिणः ॥ ३०१ ॥

गति-चेष्टा-स्वरान् यस्य सत्त्वस्यानुकरोति यत् ।
अनूकमिति तद् ह्येयं गजचेष्टितकोविदैः ॥ ३०२ ॥

शुभानां प्राणिनां चेष्टां श्रुमान् रु वरं हि तत् ।
निन्दितानां तथा चेष्टामनूकं निन्दितं विदुः ॥ ३०३ ॥

सुख्यवता विन्द्वो यस्य गौरो वर्णो यनोहरः ।
लाहितो नेत्रपांः प्रान्तो म्निर्गो च वलिनो रदौ ॥ ३०४ ॥

एवं लक्षणसम्पूर्णो गजो ब्रह्माधिको मतः ।
पूजाहोऽर्तो नरेन्द्राणां विजयारोग्यवर्धनः ॥ ३०५ ॥

कक्षाभागे तथा कण्ठे यः सप्तः पृथुलामनः ।
मुखे कोरनदच्छायो युग्मसोमसिग्मजितः ॥ ३०६ ॥

बहुकालमदः शूरो मेघनादेन हृष्यति ।
प्रजापत्यंशसो नाम- प्रजावृद्धिकरो वगौ ॥ ३०७ ॥

विन्द्वो वल्लिरेग्रा वा दृश्यन्ते यस्य वर्ष्पणि ।
स्त्वस्तिवैवर्षमानार्जुनन्यापर्वतश्च मन्त्रिमाः ॥ ३०८ ॥

स्तोत्रलसमे नेत्रे स स्यादन्द्रांशको गजः ।
 समरे विजयं दद्यात् परभूपालसम्पदः ॥ २३९ ॥
 ताम्रात्रोष्ठौ तथा जिह्वा धात्रीफलसमद्युतिः ।
 नयने रदनौ यस्य कुसुमोदकसन्निपत् (भौ) ॥ २४० ॥
 धनदांशसमुद्गतो धनरत्नसमृद्धिकृत् ।
 नृपाणां भवने तिष्ठन् पूजितः कुञ्जरोत्तमः ॥ २४१ ॥
 कृष्णमेघनिभो वर्णो स्यान्तर्पिः सदग्रहः ।
 आसने सुभगो मूर्ध्नि गम्भीरचनगर्जितः ॥ २४२ ॥
 स्रवति मञ्चुरं दानं वरुणांशकसम्भवः ।
 आहवे रिपुसंहारी निजभर्तुर्नयपदः ॥ २४३ ॥
 त्रिवर्त्तामण्डितः कण्ठे सौद्रपिक्वविलोचनः ।
 कैनकच्छायदशनः पृथुरक्ताग्रपल्लवः ॥ २४४ ॥
 चिन्दुमान् पाण्डुवर्णश्च क्षशाद्वांशकसम्भवः ।
 सहरमाह्वणे राज्ञां गजांश्च विजयप्रदः ॥ २४५ ॥
 अग्निज्वालासद्योमा केशवालेषु पिङ्गकः ।
 विज्ञासः पिङ्गतालुश्च पिङ्गबुष्करशोभितः ॥ २४६ ॥
 अग्न्यंशकसमुद्गतः साक्षाद् वह्निरिवाहवे ।
 भस्मसात् कुरुते सैन्यमशेषं द्विपतां सदा ॥ २४७ ॥
 कृष्णा यस्य तनोम्रछाया गौरी चाक्ष्णोश्च कर्णयोः ।
 नखा र्दापशिलाभासा निषिद्धा मांसला तनुः ॥ २४८ ॥
 अग्नि-मास्तयोरंशसंजातः कोपनो जघी ।
 तस्य दोषाऽयमेकः स्यादहङ्कुशं यज्ञं मन्यते ॥ २४९ ॥
 दोषाभासो गुणस्तस्य सज्जाते समरोत्सवे ।
 प्रचण्डत्वाद् भयं यत्ते रिपुसैन्येष्वयं गजः ॥ २५० ॥

दन्तमध्यात् समारभ्य क्रमशो ह्रायते करः ।

ताम्रपुष्करपर्यन्तं सुप्रभाषापताद्गुर्लाः ॥ २५१ ॥

सुगन्धिः मीकरासारो दीर्घा निश्वाससन्ततिः ।

घनवद्दृंहितध्वानो वलीहानं वपुर्दृढम् ॥ २५२ ॥

मृदु मूढभाजनश्यामं सर्वाङ्गीणं तनुरुद्धम् ।

श्रांगभेषुष्करच्छाया कान्तिः सर्वाङ्गसङ्घिर्ना ॥ २५३ ॥

सुरार्णकेतकोद्योतो रदनी वर्तुलो दृढो ।

आयतः मोक्षता मध्ये निम्नः स्याद् वादकुम्भरुः ॥ २५४ ॥

अपेनरोमवानोष्ठः सगदे च समे शुभे ।

सुसमण्डलमत्यर्थं रम्यं दृष्टिमनोरमम् ॥ २५५ ॥

पुष्पसारसमे नेत्रे पक्ष्मले प्रान्तलोहिते ।

घलिनौ मृदुविस्तीर्णौ समो देदिविचर्जितौ ॥ २५६ ॥

शिराधिरहितो कर्णतालौ दुन्दुभिनिम्बनौ ।

वर्तुलावुन्नतो वृम्भौ समो लक्ष्मीकुचापयो ॥ २५७ ॥

रम्यौ भालनलम्बासो विपुलं चातनं समम् ।

नखुरिस्वां गलादेशो दीर्घावर्तौ च नामलो ॥ २५८ ॥

बाहू दीर्घावृन्तू पीनावयोऽयं क्रमशः वृक्षो ।

कृमाकारतलाद्यश्च ग्निग्राधेन्दुनिभा नखाः ॥ २५९ ॥

विंगतिर्ना दशाष्टौ वा प्राभवाः परिशर्जिताः ।

उरौ विशालमुद्गरमुदरं वननी कुर्वी ॥ २६० ॥

अस्त्रस्त्रं मेहनं शम्भं वराहजयनं वाम् ।

सज्जनापनिभौ वंशो बालपिथायतः वृक्षः ॥ २६१ ॥

शङ्खचक्रगदासाग निन्दो बलयोऽयवा ।

दृश्यन्ते यस्य नागस्य स विष्णुवंशसमुद्भव ॥ २६२ ॥

अभिषेकोचितः पूज्यः सर्वकार्यप्रसाधकः ।

पुनाति रत्नदो राष्ट्रं धनधान्यसमृद्धिकृत् ॥ २६३ ॥

शुच्याद्धारस्तो नित्यं बलिरेखाविवर्जितः ।

अनामयः स्थिरः शूरो देवसत्त्वो भवेद् गजः ॥ २६४ ॥

मेधावी वै क्रियादक्षः कामुकश्चपलः पटुः ।

स्तम्भप्रेक्षणके शस्त्रो गजो गन्धर्वसत्त्वजः ॥ २६५ ॥

जलावगाहनासक्तः क्रोपनः कातरः भृशम् ।

भोजने लम्पटो नित्यं कुञ्जरो विप्रसत्त्वजः ॥ २६६ ॥

दान्तः शूरः सद्योन्साहो बली युद्धविशारदः ।

अभीरुराहवे घोरः क्षत्रसत्त्वो भवेद् द्विपः ॥ २६७ ॥

दण्डसाध्यस्तथा नीचो मूर्खश्च मलिनाशनः ।

आहवे निरतः शूरः शूद्रसत्त्वो भवेत् करी ॥ २६८ ॥

विश्वामघातकः क्रूरो गमने कुटिलक्रमः ।

न शूद्रते च मदेऽत्यर्थं सर्पसत्त्वः करी मतः ॥ २६९ ॥

एतानि त्रीणि सत्त्वानि राजसस्य भवन्ति हि ।

राजसः पित्तभूयिष्ठः पित्तलस्तप्तविग्रहः ॥ २७० ॥

उन्मार्गेण सदा याति विषेकरहितो भृशम् ।

उन्मत्त इव चेष्टायां द्विपः पैशाचसत्त्वजः ॥ २७१ ॥

निशायां चरति स्वैरं मनुष्याणां वपे रतः ।

वेगवान् सवलो हस्ती रत्न सत्त्वसमुद्भवः ॥ २७२ ॥

एते द्वे तामसे सत्त्वे तामसो वातलो भृशम् ।

सवातो दृश्यते रूसो निद्रालुश्चपलो गजः ॥ २७३ ॥

जायते पाण्डुरो यस्तु केशे रोमणि वाल्धौ ।

वर्णे च नेत्रयार्धेव स स्याद्दरावतान्वयः ॥ २७४ ॥

शुद्धक्षमः सारमदृक् कोपी शुद्धविचारः ।
कुञ्जरोमा स्थूलशार्पः पुण्डरीकान्वयो गजः ॥ २७५ ॥

श्यामवर्णः मुदेहश्च कृष्णकेशः कृशादरः ।
स्थूलविन्दुर्द्धनुर्वक्षः पुष्पदन्तान्वयः करी ॥ २७६ ॥

अग्निवर्णः सुवर्णाक्षो वेगवान् जललम्पट ।
आयतो विस्तृतोऽन्यर्थं वामनान्वयजो द्विपः ॥ २७७ ॥

मचण्डः कुमुदच्छायः कपोतनयनः शर्पा ।
मेधावी तनुरोमा च सुमतीकान्वयो गजः ॥ २७८ ॥

स्निग्धबालधिदन्तो यक्षेतोहरकरान्वितः ।
उन्नतस्थूलजघनः सोऽञ्जनान्वयसम्भवः ॥ २७९ ॥

रौद्र पृथुशिरा ह्रस्वश्रोत्रहस्तसमन्वितः ।
पेचकेज्ज्यः स्थूलकण्ठः सार्वभौमान्वयो गजः ॥ २८० ॥

कुमुदाभः स्थूलतनुः स्निग्धलोहितलोचनः ।
कृष्णविस्तार्णहस्तग्रः कुञ्जरः कुमुदान्वयः ॥ २८१ ॥

इति गजनातिमेदलक्षणम् ॥

एवं परीक्ष्य यत्नेन लक्षणैरुत्तमान् गजान् ।
स्त्रीकुर्यादवर्णापालो विपरीतान् परित्यजेत् ॥ २८२ ॥

स्त्रीकृताननुचक्षांस्तान् तिन्युरान् शिष्येष्टृषः ।
अवधेऽथ वधे कर्म बाधपटाङ्कुशभङ्गिभिः ॥ २८३ ॥

शुभे दिने शुभे क्षेत्रे मौम्याशाम्मुखं गजम् ।
मातः कृत्वा द्विजश्रेष्ठान् मन्त्रसामा निवाचरे(ये)त् ॥ २८४ ॥

दधि दूर्वातैः पुष्पैश्चन्दनैः कुङ्कुमादिभिः ।

अर्चयेत् सिन्धुरं राजा सम्यग् दिनचतुष्टयम् ॥ २८५ ॥

ततश्चाभौ स्मरेज्जन्म साधजन्या मतङ्गजः ।

अभिनन्दन् गृहावासं त्यजन् कान्तारजं सुखम् ॥ २८६ ॥

उत्तमेऽहनि नागानामपराणि प्रवन्धयेत् ।

निगटैश्चर्षनिर्माणैर्दं गार्ढं ययासुखम् ॥ २८७ ॥

पुरोभागे त्रयं स्यात्पुं कर्णदेशे नराकुभौ ।

पश्चाज्जगो तथा द्वौ च सप्ताराधारिणः क्रमात् ॥ २८८ ॥

पक्ष्यांरुभयोः स्यात्पुं करिण्यावतिशिक्षिते ।

आराहस्तैस्ततः सर्वैर्निपट्योऽसौ मतङ्गजः ॥ २८९ ॥

शिक्षयेच्च ततो भाषां कर्मज्ञानाय वृत्तिनम् ।

अनालस्येन निर्यन्धात् प्रत्यहं गजपोषकः ॥ २९० ॥

एषेदोति च सञ्चाले स्थितावप्यपसारणे ।

हेहे हेहेति वक्तव्यं गजशिक्षाविशारदैः ॥ २९१ ॥

पार्श्वद्वयापसारे च क्वापेति विनियोजयेत् ।

अप्येके प्रयोक्तव्यं विन्धीति वचनं स्फुटम् ॥ २९२ ॥

नुक्कुलस्थापने वाच्यं गजशिक्षाविशारदैः ।

द्विर्वाच्यं करसङ्कोचे वप(१) दिहरेति शिक्षकैः ॥ २९३ ॥

भरीहेति प्रयोज्यं हि करस्योत्सेपणं प्रति ।

स्तम्भादिलगने वाच्यं हिज्ज-हिज्जेति शिक्षकैः ॥ २९४ ॥

गात्रस्योत्सेपणे वाच्यं भले भलेति यन्त्रिभिः ।

अपरानमने किं किर्भणनीयं विचक्षणैः ॥ २९५ ॥

याचनार्थं महामात्रा दे दे शब्दमुदीरयेत् ।

करप्रहारणे शिष्टां हेहेवेति द्विरुक्तवः ॥ २९६ ॥

कवलग्रसने द्विर्द्विर्वावद् ग्रामो निर्गार्यते ।

परित्यागे प्रयोक्तव्या चुरु जुदेति मारती ॥ २९७ ॥

मा मा निवारणे वाच्यो गजश्लिष्टाविशारदः ।

दिग् दिगेति वक्तव्यो भूमौ दन्ताभिघातने ॥ २९८ ॥

बहिः शृण्वाभिघाते तु हू हू वाक्यं प्रवोषयेत् ।

शनैः सञ्चारणे वाच्यो लेच लेचेति कोविदः ॥ २९९ ॥

आह्वाने कुञ्जरौ ज्ञाप्य इच्च भूमेति यन्त्रिभिः ।

कस्यापि ग्रहणे वाच्यो घे घे शब्दं मनङ्गनः ॥ ३०० ॥

ईदृशी प्रथमा भाषा शिक्षयेत् यतङ्गमम् ।

भाषाभिन्नं गजं जातं पश्चात्कर्मणि याञ्जयेत् ॥ ३०१ ॥

पुरःस्थितेन शृण्वाया नारदो(आरतो)दः शनैः शनैः ।

कर्तव्यस्तद्गयाक्रागः करं सङ्कोच्य तिष्ठति ॥ ३०२ ॥

आराभ्यां युक्तपार्श्वस्थौ तुदतो ह्युयुगमकम् ।

दक्षमस्य युसं नामस्तद्गयादवतिष्ठते ॥ ३०३ ॥

ततः कर्णमर्मापस्थः कर्णमूले प्रतोदनम् ।

कुरुनस्तद्गयाद् दन्ता कर्णाद्युदस्य तिष्ठति ॥ ३०४ ॥

आराघातभवन्नस्तो यदि पश्चाद् ब्रजेद् गजः ।

आराभ्यां तोदनं तस्य कुरुति पार्श्वसंस्थितौ ॥ ३०५ ॥

ततः स्थानकमसिद्धः सौष्टवं लभते गजः ।

शिक्षयेत् ततो नागं यन्त्रितं सर्वैर्युग्मैः ॥ ३०६ ॥

ततः कर्मकरो दक्षः पाणिभ्यां घृणभस्त्रिकः ।

स्थानके तिष्ठतस्तस्य प्रविश्य करिणोऽग्रतः ॥ ३०७ ॥

आस्फाल्य भस्त्रिके पूर्वं दर्शयेदेकभस्त्रिकाम् ।
दूहकरीद्विपं यन्ता भस्त्रिकाहनने जुदेत् ॥ ३०८ ॥

करं कुण्डलिनं नागः प्रसार्य घृतभस्त्रिकाम् ।
महरेद् वाद्यहस्तेन मेरितः सन्निपादिना ॥ ३०९ ॥

हस्तमुत्क्षिप्य नागेन्द्रं यन्ता वाक्यैः सुशिक्षितैः ।
अन्तःकरेण भस्त्रापां ताडनं कारयेद् दृढम् ॥ ३१० ॥

पार्श्वद्वयसमायुक्तौ ततः कर्मकरावुभौ ।
भस्त्रिकापाणिकौ नागमात्मानं भलि कर्पतः ॥ ३११ ॥

बाद्यहस्तेन तत्रैका भस्त्रिकां ताडयेद् गजः ।
अन्तर्हस्तेन बाध्यन्यां महरेत् पुनः पुनः ॥ ३१२ ॥

त्रयेणानेन तिष्ठन्ति भस्त्रिकापाणयस्तयः ।
चत्वारः पञ्च वा दक्षा दर्शयन्त स्वभस्त्रिकाः ॥ ३१३ ॥

अन्तर्हस्तेन तत्रैका बाद्यहस्तेन चापराम् ।
प्रहारयेत् तपारूढो भस्त्रिकास्ता यथाक्रमम् ॥ ३१४ ॥

ततः महरणे दक्षो भवेन्मातङ्गकुञ्जरः ।
पश्चात् महस्तेऽङ्गानि नरोष्ठ-गज-बानिनाम् ॥ ३१५ ॥

ततोऽङ्गधारणैः शिक्षयस्तज्ज्ञैः कर्मकरैः करी ।
घासं चेष्टं गुहं शालिमिश्रकाण्डमथापि वा ॥ ३१६ ॥

दर्शयित्वा प्रलोभ्येनं प्रसारितकरं गजम् ।
विवेष्टयेन्नितं गात्रं घासलोभं प्रदर्शयेत् ॥ ३१७ ॥

वारेण वेष्टितो गात्रं दद्याद् घासं करस्तिष्ठतश्च ।
आस्फाल्य च करं तस्य स्वयमुद्धृत्य गच्छति ॥ ३१८ ॥

धारणे विगताशङ्कं धारयेल्लोचनैर्विना ।
स्वहस्तं च विधृतं यत्नाद् बध्नेयत् परिवर्तनैः ॥ ३१९ ॥

ततोऽद्भुशेन संरुद्धः प्रतोदेन च पीडितः ।

हिम हिमेति संप्रोक्तो घृत्वा वर्मकरं ददम् ॥ ३२० ॥

मुखं निक्षिप्य भूभागे प्रोहावाकुञ्च्य तिष्ठति ।

हस्तेन वेष्टयेदङ्गं कर्मकारस्य कुञ्जरः ॥ ३२१ ॥

* पश्चाद् वर्मचिनिर्माणं प्रतिकूलं निराकृतिः ।

निक्षिपेदग्रहस्तस्य कुञ्जरस्य वर्धैषिणः ॥ ३२२ ॥

ततः शुण्ढाभिघातेन दन्ताग्रव्यधनेन च ।

गात्राभ्यामपराभ्यां च मर्देनेन च पेयणैः ॥ ३२३ ॥

पूर्णं करोति तद्रूपं वधकर्मणि शिक्षितः ।

ततोऽसौ मारयेज्जन्तून् कृतान्त इव शिक्षितः ॥ ३२४ ॥

चतुरस्रं कर्मकसं बालकापूरितं मनाक् ।

दण्डाग्रसंस्थितं कार्यं तल्लासेत्यभिधीयते ॥ ३२५ ॥

दण्डाग्रे दर्शयेल्लसं कम्पयेच्च सशब्दकम् ।

निपादिषेरितो नागो रदनाभ्यां निहन्ति तम् ॥ ३२६ ॥

समुन्नतस्तथा नावैर्धनैः पार्श्वसमाधितैः ।

विविधैः प्रहेच्छास्रां दन्तघातेषु शिक्षितः ॥ ३२७ ॥

उन्मोच्य वन्धनं पश्चात् पूर्वस्थानकमाश्रितम् ।

सञ्चारयेत् ततो वीथ्यापद्मप्राभ्यां जुदन् गजम् ॥ ३२८ ॥

कवलं दर्शयित्वा तु धावयेदनु धावतः ।

पार्श्वभ्यां वर्तनैः पश्चान्मण्डलेषु प्रचारयेत् ॥ ३२९ ॥

एवं संशिक्षितो नागो वध्यावधेषु कर्मगु ।

जयत्येकोऽपि सद्भावे नर-त्राणि-गजान् बहून् ॥ ३३० ॥

शुभलक्षणसंयुक्ताः कुञ्जरा भद्रजातयः ।

शिक्षिताः सर्वकर्माणि चले कार्या महीभृता ॥ ३३१ ॥

इति गजशिक्षानिरूपणम् ॥

रजतस्य सुवर्णस्य रत्नानां रत्नपेदे खनिम् ।
 तत्सम्भूतेषु सर्वेषु करं राजा समाहरेत् ॥ ३३२ ॥
 द्रव्यं भूमिगतं विद्याद् विविधैर्लक्षणैर्नृपः ।
 लक्षणानि प्रवक्ष्यामि निघ्नीनां प्रतिपत्तये ॥ ३३३ ॥
 वर्षासु शीतकाले च यत्र गोषां निरन्तरम् ।
 वृक्षिकः पक्ष्मगो वाऽऽस्ते तत्र भूमौ भवेन्निधिः ॥ ३३४ ॥
 दृश्यते खञ्जरीदानां सस्मोगो यत्र भूतले ।
 निरिन्यनो ज्वलेद् बहुभिर्ध्रुवं तत्र भवेन्निधिः ॥ ३३५ ॥
 आवर्तो दृश्यते यत्र विना हेतुं जलाशये ।
 पङ्कजानि द्विशीर्षाणि तत्र तोये भवेन्निधिः ॥ ३३६ ॥
 अमरोदस्य वृक्षस्य प्ररोहो यत्र दृश्यते ।
 रम्भा कण्टकिनी यत्र भूमौ तत्र भवेन्निधिः ॥ ३३७ ॥
 शिखाद्विषयसंयुक्तस्तालो यत्र प्रदृश्यते ।
 पुष्पस्योपरि पुष्पं वा क्षितौ तत्र भवेन्निधिः ॥ ३३८ ॥
 दद्यात्कं भुवमाग्राय वृषभो यत्र नर्दति ।
 वारं वारं प्रहृष्टात्मा शोण्यां तत्र भवेन्निधिः ॥ ३३९ ॥
 हस्तद्वयसमुत्सेयो चाप्पो यत्रानिमित्तकः ।
 रुदिवां लौकिकी यत्र निधिं तत्र खनेभृषः ॥ ३४० ॥
 खनिशास्त्रेषु सर्वेषु लक्षणैर्निरूप्यते ।
 तथापि लक्ष्यते तज्ज्ञैर्निधिर्विध्युक्तमार्गतः ॥ ३४१ ॥
 लक्षणैर्व्यज्जिते द्रव्ये स्थाननिश्चयहेतवे ।
 अस्ति नास्तीति शङ्काया निवृत्त्यै वर्तितुच्यते ॥ ३४२ ॥
 सल्लस्य वसाह्नोलतैर्लङ्कयत्तन्तवः ।
 एतैर्विहितया कर्त्या कज्जलं परिकल्पयेत् ॥ ३४३ ॥

कज्जलेनाजयेत् तेन लोचने प्रयतो नरः ।
करस्यमिव भूमिस्थं निर्धि पश्यति निश्चितम् ॥ ३४४ ॥

सितार्कतूलरुस्यापि पद्ममूर्त्रविषेष्टितम् । -
सप्तवृत्तो वराहस्य वसया परिभाषितम् ॥ ३४५ ॥

कपिलासर्पिः(?)दीप्तं च कज्जलं जनयेद् यदा ।
तत्कज्जलाक्तनयनो निर्धि पश्येद् भुवि स्थितम् ॥ ३४६ ॥

हृदयं कृष्णकाकस्य जिह्वां चादाय पेपयेत् ।
अजयेन्मधुना सार्द्धं नेत्रे पश्येत् ततो निधिम् ॥ ३४७ ॥

रात्रौ कृष्णचतुर्दश्यामुलूकवमयोक्षिताम् ।
पद्ममूर्त्रकृतां वर्ति कज्जलार्थं मदीपयेत् ॥ ३४८ ॥

तेनाजितासियुगलो गृध्रदृष्ट्याऽवलोकयेत् ।
जर्वर्षी धीक्षते घाट निर्धि भूमितलस्थितम् ॥ ३४९ ॥

बुनदी गन्धर्वं तालं यक्षनस्य च लेण्डिना ।
पद्ममूर्त्रार्कजलेन वर्त्तिर्मतेः प्रकल्पयेत् ॥ ३५० ॥

कपिलासर्पिणा दीप्ता वर्तिर्निधिसमीपगा ।
उत्पतेत् मुस्फुटे द्रव्ये निपतेत् सा महानिधौ ॥ ३५१ ॥

अर्कं शालमलि-नार्पास-तूलकल्पिततन्तुभिः ।
पेष्ट-पद्मजमूर्त्रं च वेष्टयेच्छिरिन शिखाम् ॥ ३५२ ॥

महानिलेप्रदीप्ता सा निःस्थाने प्रदर्शिता ।
त्रिशिखा जायते सत्रो निपतेद् वा निधिस्यले ॥ ३५३ ॥

एवं ज्ञात्वा निधिस्थानं पुष्प-धूपाक्षतैः फलैः ।
यथायोग्यं च बलिभिः पूजयेत् त्रिदिशोरुसः ॥ ३५४ ॥

श्रीघरं च श्रिया युक्तमुपया च महेश्वरम् ।
ब्रह्माणं च सरस्वत्या सहितं पूजयेद् बुधः ॥ ३५५ ॥

गणेशं च गणैः सार्द्धं तत्स्थानाधिपतिं तथा ।
भूतवेताळसहितं क्षेत्रपालं च पूजयेत् ॥ ३५६ ॥

धनेशं यस्यसदृशात्परिवारसमन्वितम् ।
जलस्थाने विशेषेण वरुणं च पूजयेत् ॥ ३५७ ॥

त्रिभिर्वा पञ्चभिर्वापि सप्तभिर्नवभिस्तथा ।
अधिरैर्विपमैर्वाऽपि सावकैः खननोत्तैः ॥ ३५८ ॥

उपोषितैः शुचिर्भूतैः शक्तैर्भयविभर्जितैः ।
सैन्यशास्त्रानुसारेण निजाङ्गक्षतरक्षणैः ॥ ३५९ ॥

समुदरेन्निधिं राजा निजाभ्यक्षपुरःश्वरम् ।
एवं सिद्ध्यन्ति सर्वाणि नियानानि न संशयः ॥ ३६० ॥

यनानामीश्वरो राजा ब्रह्मणा परिकल्पितः ।
भूतवानां विशेषेण यतोऽसौ त्रिवुधाधिपः ॥ ३६१ ॥

इति निधि ॥

गौत्तिकानां समुत्पत्तिः स्थाने स्थाने मदोदर्थो ।
तानि स्थानानि संरसेदाहरेव ततो धनम् ॥ ३६२ ॥

प्रिचित्रलग्नमर्मस्य नानातत्त्वौघसमनः ।
शरदभ्रमतीकाशतरङ्गोऽसभासिनः ॥ ३६३ ॥

अमरीकृतगीर्वाणनिवहस्य सुधारसैः ।
षट्बाग्रिशिखामालैर्निहतादिफणामणेः ॥ ३६४ ॥

इन्द्रनीलनिर्गोचुद्रतरेद्वालिद्वितं वपुः ।

विभ्राणस्येन्द्रिराभर्तुर्विथम्भस्त्रापसन्नः ॥ ३६५ ॥

षष्ठपातभयत्रस्तकुलाचलककुप्सितैः ।

रत्नौघदीप्तिस्मिन्मथफेनस्यातिवितन्वतः ॥ ३६६ ॥

सुधामूर्तिकलादानात् कृतार्थीकृतशूलिनः ।

पातालमूलपर्यन्तसम्प्राप्तजलधारिणः ॥ ३६७ ॥

प्रत्यग्रविद्रुमलतासन्दिग्धौर्बानलस्वपः ।

शङ्खश्च बहवाबहिभूतिभ्रान्ति वितन्वतः ॥ ३६८ ॥

जलसद्भिर्जलेभानां वृन्दैः फेनलवोज्ज्वलैः ।

आकुलस्य गिरेः शृङ्गेर्भेनाकस्येव राजतैः ॥ ३६९ ॥

अनन्तत्वान्महस्वाद्य विभ्रतो गगनोपमाम् ।

उद्दामस्फुरितोत्तुद्रतरङ्गत्रासकारिणः ॥ ३७० ॥

पक्षच्छेदभयायातभूभृत्साविधायिनः ।

तपसा विभ्रतः साक्षात् स्तोमेश्वरमहीशुबः ॥ ३७१ ॥

ऐरावत-सुधा-लक्ष्मी-शीतदीधितिजन्मनः ।

श्वयनस्य हरेस्तुद्रभङ्गव्याप्तविषद्विभ्रतः ॥ ३७२ ॥

पारिजातं सुधां लक्ष्मीं वारुणीं शीतदीधितिम् ।

दत्त्वा विजगतो भावान् सम्प्राप्तस्य वदान्वयताम् ॥ ३७३ ॥

वैलास्येषु सवेषु समीपस्थेषु वारिधेः ।

रक्षा विधेया यत्नेन राज्ञा सम्पदमिच्छता ॥ ३७४ ॥

निजवेलातटस्यानां पोतवाहनकर्मणाम् ।

पोते प्रत्यागते तस्माद् दशर्षांश्च हरेन्मृषः ॥ ३७५ ॥

प्रतीपमास्त्रानीतपोतानां स्वेच्छया नृपः ।

स्वीकुर्यात् सकलं द्रव्यं किञ्चिद् दद्याच्च भूपतिः ॥ ३७६ ॥

इति राष्ट्राध्यायः ॥ ३ ॥

घातवादपयोगैश्च विविधैर्वर्धयेद् धनम् ।
 ताम्रेण साधयेत् स्वर्णं रौप्यं वज्रेण साधयेत् ॥ ३७७ ॥
 शुष्कपुष्पपलाशस्य पुष्पं संशोष्य चूर्णयेत् ।
 छागदुग्धेन तच्चूर्णं त्रीन् वारान् परिभावयेत् ॥ ३७८ ॥
 चङ्कषणांश्चूर्णेन पिष्टेनैतत् प्रलेपयेत् ।
 पुटपाकेन तद् दग्धं तारं भवति शोभनम् ॥ ३७९ ॥
 श्वेतव्रक्षतरोः पुष्पं स्वरसेन विभावयेत् ।
 तालं द्वाविंशत् वारान् तेन वज्रं प्रलेपयेत् ॥ ३८० ॥
 पुटपाकेन तद् दग्धं वज्रं व्रजति तारताम् ।
 मार्दवं कालिमां गन्धं वज्रं त्यजति निश्चितम् ॥ ३८१ ॥
 श्वेतव्रक्षतरोर्वीजितैलेन परिभावयेत् ।
 गन्धकं सप्तकृत्वोऽथ तेन ताम्रदलानि च ॥ ३८२ ॥
 लेपितं तत्पुटे दग्धं शुल्बं काञ्चनतां व्रजेत् ।
 दाहच्छेदनिघर्षादिकर्मयोग्यं भवेत् ततः ॥ ३८३ ॥
 तस्य तैलेन दरदं गन्धकं पारदं तथा ।
 यर्दयेत् स्वल्पपाषाणे यावत् तत् कल्कतां व्रजेत् ॥ ३८४ ॥
 लेपयेत् तेन कल्केन वज्रपत्राणि सर्वतः ।
 दग्ध्वा दग्ध्वा पुनर्लिम्पेद् वारान् द्वाविंशत् युधः ॥ ३८५ ॥
 ततो वज्रं भवेत् स्वर्णं रञ्जितं दरदादिभिः ।
 व्यवहारक्षयं शुद्धं कर्मयोग्यं भवेच्च तत् ॥ ३८६ ॥
 निर्पाशं श्याकवृक्षस्य शृङ्गवस्त्रेण गालयेत् ।
 समूलशिशुचूर्णेन निर्पाससहितेन च ॥ ३८७ ॥
 परितस्ताम्रपत्राणि दग्ध्वा दग्ध्वा विलेपयेत् ।
 दाहिः पञ्चभिरेतत् तु काञ्चनं जायते शुभम् ॥ ३८८ ॥

फलानि शक्रटसस्य पकान्याढाय भावयेत् ।
तदसेन रसेनापि मन्निष्टासदितेन च ॥ ३८९ ॥

तेन कल्केन पत्राणि शुल्कजानि प्रलेपयेत् ।
दहेच्च पुटपाकेन यावद् भवति काञ्चनम् ॥ ३९० ॥

सञ्चूर्ण्य बलकं शाक्रीयं तदसेन विभावितम् ।
करवीररसैर्युक्तं तेन पत्रं मिलेपितम् ॥ ३९१ ॥

ताम्रं तज्जायते तारं पुटपाके प्रतापितम् ।
गारोत्तारं भवेत् मम्यग्न्यवहारक्रियोचितम् ॥ ३९२ ॥

एवमादिभिरन्यैश्च वादग्रन्यक्रियाक्रमैः ।
कारयेत् कनकं तारं धनमुद्धर्य नराधिपः ॥ ३९३ ॥

सुवर्णे रजतं रत्नैर्वस्त्रैराभरणैस्तथा ।
पूर्णां ध्ययसहः सार्यः कोशो नित्यं महीशुभा ॥ ३९४ ॥

इति पातुवाट-रसायनम् ॥

शुदीकृत्यानले तम्रं यत् स्वर्णं निरूपयम् ।
तत् स्यात् पोटशवर्णार्यं कोशे स्थाप्य तदेव हि ॥ ३९५ ॥

वालार्कहृतिसद्भावं विद्युद्दीप्तिमप्रभम् ।
शुद्धं भूषणयोग्यं स्यात् त्रिदशानां महीशुभा ॥ ३९६ ॥

कृतं वा निष्करूपेण घनं वा विण्डरूपकम् ।
भूषणत्वेन वा सिद्धं शुद्धं कोशे विधारयेत् ॥ ३९७ ॥

धर्मस्यार्थस्य कामस्य माघकं जनरजनम् ।
शुद्धं सुवर्णकोशस्यमायुर्लक्ष्मीप्रदं भवेत् ॥ ३९८ ॥

अध्यायः ४]

मानसोद्भासः ।

धात्वन्तरसमायुक्तमशुद्धं नैव धारयेत् ।
 अशक्तं स्वर्णकार्येषु गृहलक्ष्मीविनाशकम् ॥ १९९ ॥
 नागेन मिश्रितं रौप्यं बहिना परिशोधितम् ।
 चन्द्रमण्डलसद्भासं कोशे स्थाप्यं गृहीक्षुजा ॥ ४०० ॥
 यज्ञः सौभाग्यजननं श्रेष्ठं पुत्रप्रदायकम् ।
 गृहे विचारितं रौप्यं मलिनं चास्तुत्वपदम् ॥ ४०१ ॥
 रत्नानि धारयेत् कोशे शुद्धानि गुणवन्ति च ।
 सम्भवं च तथा जातिं गुणं तेषां परीक्ष्य च ॥ ४०२ ॥
 कृते धुगे कलिद्वेषु कोसले वज्रसम्भवः ।
 हिमालये मतद्वाद्रौ त्रेतायां कुलिशोद्भवः ॥ ४०३ ॥
 पौण्ड्रके च सुराष्ट्रे च द्वापरे या च सम्यतिः ।
 वैरागरे च सोपारे कलौ हीरकसम्भवः ॥ ४०४ ॥
 गुणाः पञ्च समाख्याता दोषाः पञ्च प्रकीर्तिताः ।
 छायाश्चतस्रो विज्ञेया वज्राणां रत्नकोविदैः ॥ ४०५ ॥
 पदकोणत्वं छद्गुवं च समाष्टदलता तथा ।
 तीक्ष्णाग्रता निर्मलत्वमिमे पञ्च गुणाः स्मृताः ॥ ४०६ ॥
 मलो विन्दुस्तया रेखा त्रासः कारुषदं च यत् ।
 एते दोषाः समाख्याताः पञ्च वज्रपु कोविदैः ॥ ४०७ ॥
 श्वेता रक्ता तथा पीता कृष्णा छाया चैतुर्दिशा ।
 निष्कृतिव्यवस्थानां शुद्धानां तैर्ययाकमम् ॥ ४०८ ॥
 यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च यदाप्नोति तदाप्नुयात् ।
 गुणयुक्तस्य वज्रस्य विमजातेर्विचारणात् ॥ ४०९ ॥

१ A B श्रेष्ठे । २ B तथाविधा ।

जयः पराक्रमस्तस्य शत्रुनाशश्च जायते ।

शुणवत् सत्रजार्तीयं वज्रं वसति यदृहे ॥ ४१० ॥

कलाकुशलता द्रव्यं मग्ना सेम यद्यो महत् ।

शुणिनः परिवर्त्तनस्य वैश्यजातेर्विधारणात् ॥ ४११ ॥

परोपकारिता दास्यं घनघान्यसमृद्धयः ।

शुणयुक्तस्य वज्रस्य शत्रुजातेर्विधारणात् ॥ ४१२ ॥

मले मल्लिनता ख्याता धारणाद् दंष्ट्रिणो भयम् ।

कोणे व्याधिभयं श्रोक्तं मध्ये बद्धिभयं भवेत् ॥ ४१३ ॥

दोषेषु बिन्दुरावर्तः परिवर्तो यवाकृतिः ।

चतुर्दंशं ममारूपाता बिन्दवो वज्रसंश्रयाः ॥ ४१४ ॥

रक्तोऽत्र वर्तुलो बिन्दुरावर्तः सव्यवर्तनः ।

रक्तश्च परिवर्तस्तु रक्त एवापसव्यकः ॥ ४१५ ॥

बिन्दुराग्रधर्षेण हन्यादावर्तो भयमादिशेत् ।

परिवर्ते भवेद् व्याधिर्मवे तु फट्टमुच्यते ॥ ४१६ ॥

स च रक्तस्तप्ता पीतः श्वेतश्च त्रिविधो मतः ।

रक्तवर्णे यवे ख्याते गजाश्वस्य विनाशनम् ॥ ४१७ ॥

यवे पीते कुलस्यान्तो घनमायुः सिते भवेत् ।

एवं दोषा शुणाश्चोक्ता यवबिन्दोरशेषतः ॥ ४१८ ॥

सन्यवका शुभा रेखा वायवका भयङ्करी ।

छेदघ्नान्तिकरी छेदा रेखा शस्त्रभयप्रदा ॥ ४१९ ॥

पद्मद्वयप्रदस्या या छेदगा सा प्रकीर्तिता ।

रेखा बन्धुविनाशाय जायते वज्रसंश्रिता ॥ ४२० ॥

शुकः काकपदाकारो दृश्यते यः पर्वो स्थितः ।

स मृत्युमादिशत्वाशु धनं वा सकलं हरेत् ॥ ४२१ ॥

भयाग्रं भयमर्ध्यं च दलहीनं च वर्तुलम् ।

कान्तिहीनं च यद् वलं दोषाय न गुणाय तत् ॥ ४२२ ॥

भिन्नप्रान्तिकरक्षासः सन्प्राप्तं जनयेत् स्फुटम् ।

एवं दोषा गुणाः प्रोक्ता वज्राणां सोमभूशुभा ॥ ४२३ ॥

इति वज्रदोष-गुणा ॥

फोलाहि-करि-मत्स्यानां शीर्षे मुक्ताफलोद्भवः ।

स्ववसार-शुक्ति-शङ्खानां गर्भे मुक्ताफलोद्भवः ॥ ४२४ ॥

धाराधरेषु जायेत मौक्तिकं जलविन्दुभिः ।

दुर्लभं तन्महारत्नं देवैस्त्वजीयतेऽम्बरात् ॥ ४२५ ॥

गजादिजं सुदुष्पापं मौक्तिकं तपसा विना ।

मौक्तिकं शुक्तिजं लभ्यमाकरेषु कलौ नृभिः ॥ ४२६ ॥

कुक्कुटाण्डसमं वृक्षं मौक्तिकं निविष्टं गुरु ।

घनजं भानुसङ्काशं देवयोग्यममानुषम् ॥ ४२७ ॥

काम्बोजकुम्भसम्भूतं धार्वाफलसमं निमम् ।

आताम्रपित्ररच्छायं मौक्तिकं मन्ददीधिति ॥ ४२८ ॥

फणिजं वर्तुलं रम्यं नीलच्छायं महाद्युति ।

पुण्यहीना न पश्यन्ति वासुकेः क्लृप्तसम्भवम् ॥ ४२९ ॥

कोज्जं कोजसदृशं तद्दंष्ट्रासदृशच्छवि ।

अलभ्यं मनुजै रजं मौक्तिकं पुण्यवर्जितैः ॥ ४३० ॥

गुप्ताफलसमं स्पौल्यात् तिमिजं मौक्तिकं लघु ।

पाटलीपुष्पसदृशं मन्दजाति मुवर्तुलम् ॥ ४३१ ॥

वृंशजं शशिसङ्काशं कङ्कोलीफलमात्ररुम् ।

प्राप्यते बहुभिः पुण्यैस्तद् रक्ष्यं वेदमन्त्रतः ॥ ४३२ ॥

वर्षोपलसमं दीप्या पाञ्चजन्यकुलोद्भवम् ।

कपोताण्डप्रमाणं तत् कान्तं पापहरं परम् ॥ ४३३ ॥

शुक्तिजन्माम्बुधर्मध्ये सिंहले चारवाटके ।

पारसीके वर्षे च भवेन्मुक्ताफलं शुभम् ॥ ४३४ ॥

स्वात्यां स्थिते रवौ मेघैर्ये मुक्ता जलविन्दवः ।

निर्गोणाः शुक्तिभिर्मुक्ता जायन्ते निर्मलस्त्रियः ॥ ४३५ ॥

स्थूला मध्यास्तया सूक्ष्मा विन्दुमानानुसारतः ।

भवन्ति मुक्तास्तासां च मूल्यं तन्मानरूपतः ॥ ४३६ ॥

रुक्मिण्याख्या भवेच्छुक्तिस्तस्यां जातं पर्माविक्रमम् ।

निर्मलं हृद्गुमच्छायं जातोफलसमं वरम् ॥ ४३७ ॥

अमूल्यं तद् विनिर्दिष्टं रत्नलक्षणवेदिभिः ।

दुर्लभं नृपयोग्यं स्यात् स्वल्पभाग्यैर्न लभ्यते ॥ ४३८ ॥

मुक्तिगर्भं मधुरच्छायं मौक्तिकं सिंहलोद्भवम् ।

आरवाटसमुत्पन्नं पीतच्छायं सुनिर्मलम् ॥ ४३९ ॥

पारसीकोद्भवं स्वच्छं सिने मुक्ताफलं शुभम् ।

ईषच्छायामं च रत्नं च मौक्तिकं वर्षरोद्भवम् ॥ ४४० ॥

चतुर्गः स्युर्महादोषा मध्यमाः षट् प्रकर्तव्याः ।

एवं दश समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ ४४१ ॥

यत्रैकदेशे संलग्नः शुक्तिखण्डो विमान्यते ।

शुक्तिग्नः समाख्यातः स दोषः कुष्ठकारकः ॥ ४४२ ॥

मीनलोचनसङ्काशो दृश्यते मौक्तिके तु यः ।

मत्स्यारूपः स तु दोषः स्यात् पुत्रनाशकरो ध्रुवम् ॥ ४४३ ॥

दीप्तिहीनं गतच्छायां जठरं तद् विदुर्बुधाः ।

दारिद्र्यजननं यस्मात् नस्मात् तत् परिवर्जयेत् ॥ ४४४ ॥

मौक्तिकं विद्रुमच्छायमतिरक्तं विदुर्बुधाः ।

तस्मिन् सन्धारिते मृत्युर्जायते नात्र संशयः ॥ ४४५ ॥

उपर्युपरि बिभ्रन्ति वलयो यत्र मौक्तिके ।

त्रिदृत्तं नामतः खपात्रं दुर्भगत्वविधायकम् ॥ ४४६ ॥

अवृत्तं वलयं यत् तु चर्पटं तन्निगद्यते ।

मौक्तिकं ध्रियते येन तस्य कीर्त्तिर्भवेत् सदा ॥ ४४७ ॥

त्रिकोणं च्यसमाख्यातं सौभाग्यक्षयकारकम् ।

दार्ढ्यं यत् तत् कृशं मोक्तं पद्माविध्वंसकारकम् ॥ ४४८ ॥

निर्धुममेकतो यत् तु कृशपार्श्वं तदुच्यते ।

सदोषं मौक्तिकं नित्यं निरुद्योगकरं हि तत् ॥ ४४९ ॥

अवृत्तं पीटकोपेतं खण्डं सम्भिन्नरूपितम् ।

अरम्यं गुणहीनं च स्वल्पगौरवं हि मौक्तिकम् ॥ ४५० ॥

तारकाद्युतिसङ्काशं सुतारं तन्निगद्यते ।

सुवृत्तं मौक्तिकं यत् स्याद् गुणवत् तत् प्रकीर्ष्यते ॥ ४५१ ॥

स्वच्छं दोषविनिर्मुक्तं निर्मलं मौक्तिकं मतम् ।

गुरुत्वं तोलने यस्य तद् धनं मौक्तिकं मतम् ॥ ४५२ ॥

शीतोश्चुम्बिन्वसङ्काशं मौक्तिकं क्षिप्रमुच्यते ।

घणरेखाविहीनं यत् तत् स्यादस्फुटितं शुभम् ॥ ४५३ ॥

ईदृक्सर्वगुणोपेतं मौक्तिकं येन धार्यते ।

ताम्रामुर्वर्धते लक्ष्मीः सर्वपापं प्रणश्यति ॥ ४५४ ॥

चतुर्था मौक्तिकच्छाया पीता च मधुरा सिता ।

नीला चेति समाख्याता रत्नतत्त्वपरिसरैः ॥ ४५५ ॥

पाता लक्ष्मीप्रदा ज्ञेया मधुरा बुद्धिवर्धनी ।
शुक्ला यशःकरी छाया नीला सौभाग्यनाशनी ॥ ४५६ ॥

इति मौक्तिकमरीक्षा ॥

माञ्जळा मोच्यते शुभ्रा तास्तिस्रो रूपकं भवेत् ।
रूपकैर्देशभिः प्रोक्त कलज्जो नाम नामतः ॥ ४५७ ॥

कांस्यपात्रद्वयं वृत्तं समानं रूपनामतः ।
चतुश्छिद्रसमायुक्तं मत्त्येकं रज्जुयन्त्रितम् ॥ ४५८ ॥

दण्डः कांस्यमयः श्लक्ष्णो द्वादशाङ्गुलसंमितः ।
पक्षद्वयसमानश्च मान्तयोर्मुद्रिकायुतः ॥ ४५९ ॥

मध्ये तस्य प्रकर्तव्यः कण्टकः कांस्यनिर्मितः ।
पञ्चाङ्गुलायतस्तस्य मूले छिद्रं प्रकल्पयेत् ॥ ४६० ॥

निवेश्य छिद्रदेशेऽस्य शलाकाङ्गुलमात्रिका ।
शलाके मान्तयोस्तस्याः कीलयेत् तोरणाकृतिः ॥ ४६१ ॥

तोरणस्य शिरोमध्ये कर्षव्या लघुकुण्डली ।
तत्र रज्जुं निवर्त्तनीयात् ता धृत्वा तोलयेत् सुधीः ॥ ४६२ ॥

कलज्जमानकं द्रव्यमेकदेशे निवेशयेत् ।
अन्यतो जलविन्दुस्तु तोलनार्थं विनिसिपेत् ॥ ४६३ ॥

कण्टके च समे जाते तोरणस्य च मध्यमे ।
तदा समं विजानीयात् तोलनं नाम कोचिद् ॥ ४६४ ॥

इति तुलाक्षणम् ॥

चत्वारि त्रीणि युग्मं वा तथैकं वा तुलास्थितम् ।
समं कलज्जमानेन तदुत्तमतमं क्रमात् ॥ ४६५ ॥

नवमात् पञ्चमं यावत् कलजेन समं यदा ।
तत् क्रमादुत्तमं ज्ञेयं मोक्तिकं रत्नवेदिभिः ॥ ४६६ ॥

चतुर्दशात् समारभ्य दशसहस्रावधि क्रमात् ।
कलत्रस्य समानत्वात् मौक्तिकं मध्यमं स्मृतम् ॥ ४६७ ॥

आरभ्य विंशतित्वात् क्रमात् पञ्चदशावधि ।
लघ्व्यस्ताः कथिता मुक्ता मूल्यं च तदनुक्रमात् ॥ ४६८ ॥

अतः परं च सूक्ष्माणि मौक्तिकानि मघसते ।
तोळने क्रम एव स्यान्मूल्ये त्वापि निरूपिताः ॥ ४६९ ॥

सूक्ष्माणां स्वल्पकं मूल्यं लघूनां लघुमूल्यकम् ।
मध्यानां मध्यमं मूल्यं गुरुणां बहुमूल्यता ॥ ४७० ॥

कलत्रद्वयमानेन पयोक्तं मौक्तिकं भवेत् ।
न धार्यं नरनाथैस्तद् देवयोग्यमनुत्तमम् ॥ ४७१ ॥

उत्पत्तिराकरश्याया गुणदोषाः शुभाशुभम् ।
✓ तोळनं मूल्यविन्यासः कथितः सोमभूषणा ॥ ४७२ ॥

इति मौक्तिकोळन-मूल्यविन्यासः ॥

सिन्धौ रावणगङ्गायां सिंहले जन्म कीर्तितम् ।
क्षेत्राणि तत्र चत्वारि माणिक्यस्य शुभा जगुः ॥ ४७३ ॥

सिंहलं प्रथमं क्षेत्रं तत्र कालपुरं परम् ।
अर्धं तृतीयमादिष्टं चतुर्थं तुम्बरं स्मृतम् ॥ ४७४ ॥

सिंहले तु यथेद् रक्तं पञ्चरागमनुत्तमम् ।
पीतं कालपुरोद्भूतं कुरुविन्द्रमिति स्मृतम् ॥ ४७५ ॥

अशोकपल्लवच्छायमन्त्रे सौमन्विकं विदुः ।
तुम्बरच्छायया नीलं नीलगन्धिं परीक्षितम् ॥ ४७६ ॥

उत्तमं सिंहलोद्भूतं निकृष्टं तुम्बरोद्भवम् ।
मध्ययोर्मध्यमं द्वयं माणिक्यं क्षेत्रभेदतः ॥ ४७७ ॥

माणिक्यस्य समारूपाता अष्टौ दोषा मुनीश्वरैः ।

मुणाद्यत्वार आरूपाताः छायाः षोडश कीर्तिताः ॥ ४७८ ॥

छायाद्वितीयसम्बद्धं द्विच्छायं वन्धुनाशनम् ।

द्विरूपं द्विपदं तेन माणिक्येन परामवः ॥ ४७९ ॥

समेदं भिन्नमित्युक्तं शस्त्रघातविधायकम् ।

कर्करं शर्करापुक्तं पशुवन्धुविनाशकृत ॥ ४८० ॥

दुग्धेन च समालिप्तं लघुनापटमुच्यते ।

अशोभनं तदुद्दिष्टं माणिक्यं मणिकोविदैः ॥ ४८१ ॥

मधुबिन्दुसमच्छायं कोमलं परिकीर्तितम् ।

आयुर्लक्ष्मीं जयं हन्ति मदोषं तन्न धारयेत् ॥ ४८२ ॥

रामहीनं जटं प्रोक्तं धनहान्यपवादकम् ।

धूम्रं धूमसमाकारं वैद्युतं भयमावहेत् ॥ ४८३ ॥

ईदृगदोषयुता निन्द्या मणयो मूल्यवर्जिताः ।

अपि प्राप्ता न ते धार्या गृहे शोभनमिच्छता ॥ ४८४ ॥

माणिक्यस्य गुणाः प्रोक्ताश्चत्वारो मुनिपुरुषैः ।

स्निग्धच्छाया गुरुत्वं च नैर्मल्यमतिरक्तता ॥ ४८५ ॥

सर्वलक्षणसम्पूर्णं पद्मरागे गृहस्थिते ।

अश्वमेधफलं तस्य त्रितमायुर्जयो भवेत् ॥ ४८६ ॥

छाया स्यात् पद्मरागस्य रक्तकोकनदशभा ।

खदिराग्निश्चकोराक्षी-कोकिलानेत्रसन्निभा ॥ ४८७ ॥

सारसाक्षी चक्रोरस्य मन्निपातश्च मण्डपा ।

एते गुणाः फलं छाया मिहलोत्यमहामणौ ॥ ४८८ ॥

सिन्दूर-लोघ्रपुष्पाभा गुग्गा क्रिथुकमन्निभाः ।

छायास्ताः कुरविन्दस्य चतस्रः परिकीर्तिताः ॥ ४८९ ॥

अच्छत्वात् क्षीरसच्छाया कुङ्कुमोदकसन्निभा ।

ईषद्रक्ता भवेच्छाया सौगन्धिकमणेरियम् ॥ ४९० ॥

नीलोत्पलदलमख्या लोहवह्निसमप्रभा ।

नीलगन्धिमणेः प्रोक्ते छाये द्वे मणिकोविदैः ॥ ४९१ ॥

इति पञ्चरागपरीक्षा ॥

इन्द्रनीलस्य सम्भूतिः सिंहलद्वीपमध्यतः ।

नद्या रावणगङ्गायाः कल्ले पद्माकरे स्थिता ॥ ४९२ ॥

सितच्छापो भवेद् विमस्तान्नः सत्रियत्रातिक्रः ।

पीतस्तु वैश्यजातीयो वृषलः कृष्णदीपितिः ॥ ४९३ ॥

दोषास्तस्य प्रवक्ष्यामि नामभिर्लक्षणैश्च पट् ।

गुणाश्च कथयिष्यामि पञ्च सऽष्टविधा च्छविः ॥ ४९४ ॥

अग्रवत् पटलं यस्य तद्वन्नकमिति स्मृतम् ।

धारणे तस्य सम्पत्तिरायुर्धैव विनश्यति ॥ ४९५ ॥

शर्करामिश्रितं यत् तु तद् विज्ञेयं सशर्करम् ।

तस्मिन् धृते दरिद्रत्वं देशत्यागश्च जायते ॥ ४९६ ॥

भेदसंशयकृत् वासस्तेन दंष्ट्रिभयं भवेत् ।

भिन्नं भिन्नमिति ज्ञेयं भार्यापुत्रविनाशनम् ॥ ४९७ ॥

मृत्तिका यस्य गर्भस्था लक्ष्यते रत्नकोविदैः ।

मृत्तिकागर्भकं नाम त्वग्दोषजननं भवेत् ॥ ४९८ ॥

द्वपत् प्रलक्ष्यते यस्य गर्भे नीलस्य कोविदैः ।

अश्वमर्भं तदाख्यातं तज्जतां परिभूयते ॥ ४९९ ॥

सुखत्वं क्षिग्वक्त्रान्तिरत्नं सुखं पार्श्वरञ्जनम् ।

तृणग्राहित्वमित्येते गुणाः पञ्च प्रकीर्तिताः ॥ ५०० ॥

नीलोत्पलसमाभासा वैष्णवीपुष्पसन्निभा ।

लवणीपुष्पसङ्काशा नीलेन्दीवरसप्रभा ॥ ५०१ ॥

अतसीपुष्पसङ्काशा चापपक्षसमद्युति ।

कृष्णाद्रिकर्णिकापुष्पसमानद्युतिधारिणी ॥ ५०२ ॥

मयूरकण्ठसच्छाया शम्भोः कण्ठनिभा तथा ।

विष्णुदेवसमाभासा भृङ्गपक्षसमप्रभा ॥ ५०३ ॥

दोषैस्सक्तो गुणैर्युक्त इन्द्रनीलो महामणिः ।

यस्य हरते भवेत् तस्य विष्णुमायुर्वलं यशः ॥ ५०४ ॥

क्षीरमध्ये क्षिपेन्नालं दुर्यं चेन्नीलतां व्रजेत् ।

इन्द्रनीलः स विज्ञेयो रविनन्दनवल्लभः ॥ ५०५ ॥

इन्द्रनीले धृते सौरिः प्रसन्न सततं भवेत् ।

आयुश्च महती लक्ष्मीमारोग्यं च प्रयच्छति ॥ ५०६ ॥

इतीन्द्रनीलपरीक्षा ॥

तुल्यविषयेऽम्भोधेः समीपे विषमस्थले ।

भवेन्मरकतं रत्नं गुणो दोषोऽस्य कथ्यते ॥ ५०७ ॥

दोषाः सप्त भवन्त्यस्य गुणः पञ्चविधः स्मृतः ।

भवेत्तद्विशिष्टा च्छाया मणेरमरकतस्य हि ॥ ५०८ ॥

अस्मिन् रत्नमित्युक्तं व्यापिस्तस्मिन् धृते भवेत् ।

विस्फोटं स्यात् सपिटकं तत्र शस्त्रहतिर्भूते ॥ ५०९ ॥

सपापाणे भवेद् बन्धुनाशो मरकते धृते ।

विच्छायां मणिनं प्राहुर्वाग्यं तेन जायते ॥ ५१० ॥

कर्करं शर्करायुक्तं पुनश्चोरूपदं धृतम् ।

जठरं फान्तिहीनं स्याद् दंष्ट्रिवद्विषयावहम् ॥ ५११ ॥

कल्माषवर्णं शबले ततो मृत्सुभयं भवेत् ।
इति दोषाः समाख्याता वर्ण्यन्ते साम्प्रतं गुणाः ॥ ५१२ ॥

निर्मलं कथितं स्वच्छं गुरु स्याद् गुरुत्वायुतम् ।
स्निग्धं रौक्ष्यविनिर्मुक्तमरनस्कमरेणुकम् ॥ ५१३ ॥

मुरागं रागबहुमिति पञ्च गुणाः स्मृताः ।
एतैर्युक्तं मरकतं सर्वपापमयापहम् ॥ ५१४ ॥

वर्हिपिण्डसमाभासा चापपल्लसमा परा ।
हरित्काचंनिभा चान्द्या तथा सेवालसन्निभा ॥ ५१५ ॥

खयोतपृष्ठसङ्काशा बालकीरगङ्गसमा ।
नवशाहलसन्ध्याया शिरीषकुसुमोपमा ॥ ५१६ ॥

एषमष्टौ समाख्याताश्छाया मरकताश्रयाः ।
छायाभिर्मुक्तमेताभिः श्रेष्ठं मरकतं भवेत् ॥ ५१७ ॥

सेवालबल्लरीच्छायं सुरद्रं आसवर्जितम् ।
अनर्घ्यं तं मरकतं माहुः सर्वविपापहम् ॥ ५१८ ॥

इति मरस्तपरीक्षा ॥

हिमालये सिंहले च विन्ध्ये तापीतटे तथा ।
स्फटिकं जायते रत्नं नानारूपमनोहरम् ॥ ५१९ ॥

हिमाद्रौ चन्द्रसङ्काशं स्वच्छं कान्तिपुतं भवेत् ।
सूर्यकान्तं च तत्रैकं चन्द्रकान्तं तथा परम् ॥ ५२० ॥

सूर्याश्रुस्पर्शमात्रेण वर्द्धिं वमति तत्तलगात् ।
सूर्यकान्तं तदाख्यातं स्फटिकं रत्नवेदिभिः ॥ ५२१ ॥

पूर्णेन्दुफरसंस्पर्शमृते क्षरति क्षणात् ।
चन्द्रकान्तं तदाख्यातं दुर्लभं स्यात् कलौ युगे ॥ ५२२ ॥

अशोकपल्लवच्छायं दाडिमीवीजसप्रभम् ।
 विन्ध्ये तापीतटोद्देशे जायते मन्दकान्तिकम् ॥ ५२३ ॥
 सिंहले जायते कृष्णमाकरे नीलगन्धिके ।
 पद्मरागभवस्थाने विविधं स्फटिकं भवेत् ॥ ५२४ ॥

इति स्फटिकपरीक्षा ॥

ईषत्पीतं पविच्छायं स्वच्छं कान्त्या मनोहरम् ।
 पुष्पराममिति ख्यातं रत्नं रत्नपरीक्षकैः ॥ ५२५ ॥

इति पुष्परामपरीक्षा ॥

सितं च धूम्रसङ्काशमीपत्कृष्णं सितं तु यत् ।
 वैदूर्यं नाम तत् प्रोक्तं भोजारिनपनोपमम् ॥ ५२६ ॥

इति वैदूर्यपरीक्षा ॥

मधुविन्दुसमं वाऽपि गोमूत्रादिसमप्रभम् ।
 गोमेदकं तदाख्यातं रत्नं सोममहीभुजा ॥ ५२७ ॥

इति गोमेदपरीक्षा ॥

सेतौ सागरमध्ये तु जायते वल्लरी-तु या ।
 विद्रुमाख्या सुरक्ता सा दुर्लभा रत्नरूपिणी ॥ ५२८ ॥

पाषाणम्भं भजत्पेषा प्रयत्नान् कथिता सती ।
 प्रवालं नाम तद् रत्नं वर्णाढ्यं मन्दकान्तिकम् ॥ ५२९ ॥

इति विद्रुमपरीक्षा ॥

पद्मरागस्य नीलस्य ये दोषाः परिकीर्तिताः ।
 तैरेव दूषितं रत्नं सन्त्याज्यं स्फटिकं नृपः ॥ ५३० ॥

गौरवं स्वच्छता कान्तिः काठिन्यं रत्नजा गुणाः ।

विहाय वज्रं नान्येषु लाघवं शोभने भवेत् ॥ ५११ ॥

रत्नानां रूपसाम्यं तु धूर्ताः कुर्वन्ति यत्नतः ।

तेषां परीक्षां वक्ष्यामि रत्नारत्नविचारिणीम् ॥ ५१२ ॥

वज्रेण वेधयेद् वज्रं कृत्रिमं चेद् विभिद्यते ।

कृत्रिमं मौक्तिकं नश्येत् क्षालितं लवणाम्मसा ॥ ५१३ ॥

माणिक्यार्दानि रत्नानि घर्षणात् कपनादपि ।

शोधयेद् रत्नपित् मातः कृत्रिमं शुद्धयेत् च ॥ ५१४ ॥

त्यजति कथितं रागं कृत्रिमं तदुदीरितम् ।

मार्दवं दृश्यते घृष्टे शेषं त्वं कृत्रिमं बुधैः ॥ ५१५ ॥

एवं विचार्य रत्नानि क्रोत्रे सञ्चिनुयाच्छुभः ।

आगुल्फद्वयी जयं कीर्त्तिं लैभते रत्नसद्ग्रहान् ॥ ५१६ ॥

इति रत्नपरीक्षा ॥

स्तोकस्तांकेन पूर्यन्ते तडागा जलविन्दुभिः ।

मृत्तिकाकणसङ्घातैर्वल्मीकं वर्धते यतः ॥ ५१७ ॥

क्षौद्रे च राजविषे च स्तोकस्तोकेन वर्द्धते ।

तस्माद् राज्ञा प्रयत्नेन कोशे द्रव्यस्य सञ्चयः ॥ ५१८ ॥

राष्ट्राद्यातविद्यस्य चतुर्भागान् प्रकल्पयेत् ।

धर्मार्थकामसिद्धयर्थं कृपाद् भागवत्तु ॥ ५१९ ॥

भागेनैकेन चावश्यं कार्यः कोशस्य सञ्चयः ।
कोशवान् सुखमाप्नोति कोशहीनस्तु सीदति ॥ ५४० ॥

इति कोशाध्यायः ॥ ४ ॥

जलदुर्गे गिरिदुर्गे दुर्गे पापाणनिर्मितम् ।
इष्टिकाभिः कृतं दुर्गे दुर्गे स्यान्मृच्छिकामयम् ॥ ५४१ ॥

वनदुर्गे मरुदुर्गे दुर्गे दारुविनिर्मितम् ।
नरदुर्गे च नवमं तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ ५४२ ॥

अगाधेनाथ तोयेन वेष्टितं जलजं भवेत् ।
दुरारोहं च शैलाग्रमुदकेन समन्वितम् ॥ ५४३ ॥

गिरिदुर्गे समाख्यातं नयशास्त्रविशारदः ।
पापाणपट्टिने दुर्गममदुर्गमुदाहरितम् ॥ ५४४ ॥

इष्टिकाभिः कृतं सम्यक् सुपालिप्तं समुज्ज्वलम् ।
इष्टिमादुर्गमाख्यातं परिस्तावेष्टिने महत् ॥ ५४५ ॥

मृदा विरचितं यत् तु तद् दुर्गे मृत्तिकामयम् ।
वनदुर्गे समाख्यातं धनं कण्टकशास्त्रिभिः ॥ ५४६ ॥

अन्तःस्थैः सञ्चितं तोयं ग्रहिःस्थानां च दुर्लभम् ।
मरुदुर्गे समाख्यातं मरुदेशसमं यतः ॥ ५४७ ॥

दारुभिर्वेणुभिः कृतं दुर्गे दारुमयं रम्यम् ।
शस्त्रहर्षमहायोर्धनिर्मितं नरदुर्गरूपम् ॥ ५४८ ॥

एतेषामुत्तमं दुर्गे गिरिजं जलजं तथा ।
मध्यमानीनराण्याहः कनिष्ठं स्याच्च दारुजम् ॥ ५४९ ॥

इति नाविसुर्गनक्षत्रम् ॥

दुर्गे यन्त्राणि कार्याणि नाना प्रहरणानि च ।

दुर्गाद्वाराणि शुभानि कार्याण्यपि च भूमिजा ॥ ९९० ॥

सञ्चयश्चात्र सर्वेषामायुधानां विधीयते ।

अभ्युपानां च प्रभूतानां सिकृतानां तथैव च ॥ ९९१ ॥

कुहालरज्जुवेत्राणां पिटकानां तथैव च ।

सर्वेषां शिल्पभाण्डानां तत्र सञ्चय इष्यते ॥ ९९२ ॥

औषधानां च सर्वेषां वादित्राणां तथैव च ।

यवसानां प्रभूतानामिन्धनानां च सञ्चयः ॥ ९९३ ॥

शुद्धस्य सर्वतेलानां घृतस्य मधुनस्तथा ।

तथा च सर्वधान्यानां पशुगोमययोरपि ॥ ९९४ ॥

कुम्भेष्वशीविषां धार्या व्याघ्रा सिंहाश्च वन्धनैः ।

अन्यानि सर्ववस्तूनि दुर्गे सञ्चिनुषान्नृपः ॥ ९९५ ॥

इति दुर्गाध्यायः ॥ ९ ॥

मौलं मृत्युं तथा मैत्रं श्रेणमाटविकं बलम् ।

अमित्रमपरं पट्टं सप्तमं नोबलभ्यते ॥ ९९६ ॥

वंशक्रमागतं मौलं मृत्युं द्रविणदानतः ।

मैत्रीकरणतो मैत्रं श्रेष्ठमेतद् बलत्रयम् ॥ ९९७ ॥

सम्यग्दं जन्मकर्मभ्यां निश्चितं सम्यैश्च यत् ।

तद् बलं श्रेणमाख्यातं तच्च मध्यममिष्यते ॥ ९९८ ॥

पर्वतोपान्तसंवासिनिपादम्लेच्छजातिकम् ।

अथर्धं तत् समाख्यातं बलमाटविकं बुधैः ॥ ९९९ ॥

आत्रास्तु समाक्रान्ता दासपावमुषास्थिताः ।

तेषां बलं तु विज्ञेयममित्रजबलं बुधैः ॥ १००० ॥

सन्निधौ न च तत् कार्यं विश्वसेन कदाचन ।

युद्धेष्ट पुरतः कार्यं नृपैर्युद्धविशारदैः ॥ १६१ ॥

लोटचर्मविनिर्माणाः कार्पासरचिता अपि ।

शल्कैश्च घटिताः कार्याः सचाहाः सुदृढाः सदा ॥ १६२ ॥

चाहुव्राणैः शिरस्त्राणैरङ्गव्राणैश्च संवृतम् ।

पताकाभिर्ध्वजैः स्तम्भैः शोभमानं भवेद् बलम् ॥ १६३ ॥

पेत्रैर्वैशैश्च काष्ठैश्च चर्मभिर्दृढवन्धनैः ।

वर्जुलानि विधेयानि वर्माणि बलमुद्यमे ॥ १६४ ॥

व्याघ्रचर्मपिनद्धानि शार्करास्त्रमयानि च ।

फलकानि विचित्राणि कारयेत् स्वचले सदा ॥ १६५ ॥

मौले बले तु ये मुरुयास्तेषां कुर्वीत माननम् ।

रत्नैर्विभूषणैर्वस्त्रैः मियैर्वान्धर्मनोहरैः ॥ १६६ ॥

पृच्छि तेषां प्रकुर्वीत यथायोग्यं मुमुक्षुलाम् ।

ग्रामेण ग्रामयुग्मेन ग्रामैर्वा हेमसश्रयैः ॥ १६७ ॥

भूस्थानां वेदनं दद्याद् यथाशालमनन्दिनः ।

प्रत्यहं प्रतिमासं वा मासत्रयमथापि वा ॥ १६८ ॥

चतुर्मासोदितं वाऽपि मासपटकमथापि वा ।

संवत्सरमितं वाऽपि कार्यापेक्षितया नृपः ॥ १६९ ॥

प्रत्यहं वीक्षणं कार्यमनुवैरात्मपूरणैः ।

पक्षे पक्षे स्वयं पश्येद् येतर्नविधृत्तान् भटान् ॥ १७० ॥

कृतश्रमान् सद्गोत्साहान् रणोचितधृतायुधान् ।

जितधमाणां शूराणां सायुधानां नरेभ्यः ॥ १७१ ॥

दद्यात् प्रसादं भृत्यानां सोत्साहास्ते भवन्त्यतः ।
अलसानामुपैर्हीनान् दण्डयेत् तान् पहीषतिः ॥ ५७२ ॥

इति षडातिव्यङ्ग्यम् ॥

सैन्धवैर्यवनोद्भूतैः काम्बोजमभवैरपि ।
शिक्षितैर्वैदुषिर्वाहैः संयुक्तं वलमुच्यते ॥ ५७३ ॥
साध्यन्ते तुरगैरेव दूरस्था अपि वैरिणः ।
लभ्यन्ते तुरगैः कीर्तिर्यस्याश्वास्तस्य भूः स्थिरा ॥ ५७४ ॥
बाहिताः पोषिताः सम्प्रग्राहाः कार्या महीश्रुता ।
अबाहिता न योग्यास्ते मार्गे सङ्ग्रामकर्षणि ॥ ५७५ ॥
दुर्वादिपक्षसैरश्वान् खादनैश्चणकादिभिः ।
जैर्हृष्टैर्वादिर्कैर्भोज्यै रसैश्च परिपोषयेत् ॥ ५७६ ॥
प्रत्यहं बाहयेदश्वान् मानःकाले प्रयत्नतः ।
ततस्ते कर्मयोग्याः शुर्विनोदे समरेऽन्वनि ॥ ५७७ ॥
रुक्साहारैरर्जार्णेन बाहनस्यातियोगतः ।
शीतावपपरिक्लेशैरश्वानां रोगसम्भवः ॥ ५७८ ॥
तेषां चिकित्सितं कार्यमश्वामुर्वेदकोविदैः ।
अविलम्बेन दातव्यमौषधं रोगशान्तये ॥ ५७९ ॥
उत्पायोत्थाय विद्यति गान्धं सङ्कोचयत्यपि ।
आध्मानो विद्वलीमूलः शार्पं धारयते गुरु ॥ ५८० ॥
शकुत् त्यजति सामं च सशब्दं जठरानिलः ।
व्याधेः सुभिसर्वस्व लक्ष्यैव परिकीर्तितम् ॥ ५८१ ॥
नवद्वारेण निक्षिप्य शृङ्गीचूर्णं तुरङ्गमः ।
सञ्चार्यः शनैर्कस्तेन प्रकृतिं याति मारुतः ॥ ५८२ ॥

तथापि यदि नो मुस्थस्तदाऽभ्यङ्गं प्रयोजयेत् ।
सिद्धार्थलक्षणं व्योषयुजा तैलेन वाजिनः ॥ ५८३ ॥

कृत्वा च जठरं पृष्ठं स्वेदयेद् यववान् भिषक् ।
सार्द्रकम्बलगूदेन सन्तप्तेनाग्मना मुहुः ॥ ५८४ ॥

तथापि यदि नो शाम्येत् तदा कुर्यान्निरुहणम् ।
चिञ्चाफळकृतं कल्कं काञ्चिकेन विमिश्रितम् ॥ ५८५ ॥

सिद्धार्थसैन्यचोपेतं कन्दर्पफलसंयुतम् ।
शतपुष्पासचोपेतं तिष्ठतैलेन मिश्रितम् ॥ ५८६ ॥

निरुहणे नियुञ्जान तेन वायुः प्रशाम्यति ।
मुस्थारत्ना जायते वाजी यदि नानेन कर्मणा ॥ ५८७ ॥

कुसिद्धये तदा तस्य तप्तस्रोहशलाकया ।
विन्दवो बहवः कार्याः पङ्क्तिरूपसमाश्रिताः ॥ ५८८ ॥

तत्क्षणे जायते मुस्थो जठरं विधिलं भवेत् ।
मनःप्रसक्तिं भजते तुरगो नात्र संशयः ॥ ५८९ ॥

अन्येद्युर्दापयेत् पानं पाचनं बहिर्दीपनम् ।
एला मागविका शुण्ठी तिक्तं लवणपञ्चकम् ॥ ५९० ॥

वचा चातिविषा हिङ्गु चूर्णमेतैः प्रकल्पितम् ।
पटार्द्रं सुरया युक्तं सुराप्यधादकोन्मिता ॥ ५९१ ॥

क्रमोऽयं सर्वशूलानां शान्तये परिकीर्तितः ।
शुटेन सहितां शुण्ठीं केचलां वा प्रयोजयेत् ॥ ५९२ ॥

त्रिफला पिप्पलीमूलं ऋषूषं गौरकद्वयम् ।
रामटं निम्बिनीकं च दधानां गौरसर्पपाः ॥ ५९३ ॥

अजमोदोऽश्वगन्धा च पटोलं चाम्पकचैतनम् ।
त्रिभृच्चिम्वश्च मुस्ता च पर्वटं कटुरोहिणी ॥ ५९४ ॥

दाहिमं कृष्णलवणं सैन्धवं विदमैव च ।

सामुद्रे काचलवणं सर्वमेकत्र चूर्णयेत् ॥ ५९५ ॥

पलमेकं प्रयुजीत वातरोगे घृत्तान्वितम् ।

पित्तोद्भवेषु रोगेषु मधुश्चर्करयान्वितम् ॥ ५९६ ॥

कफजन्मसु रोगेषु दापयेत् सुरया समम् ।

आरनालयुतं दत्तं शूलाघ्नानहरं परम् ॥ ५९७ ॥

युक्तं मांसरसेनैतद् वाजिन्तां पुष्टिवर्धनम् ।

लणोदकेन वा दत्तं सर्वरोगहरं परम् ॥ ५९८ ॥

श्लेष्मा समुत्कटोऽम्भानां नासारन्ध्रात् सवेद् यदि ।

तदा सिंहाणको रोगस्तस्य वक्ष्ये चिकित्सितम् ॥ ५९९ ॥

तैलं सिद्धार्थकोद्भूतमजामूत्रविमिश्रितम् ।

सिंहीफलरसोन्मिश्रं नस्यं सिंहाणकापहम् ॥ ६०० ॥

शुण्ठी दुरालभा मुस्ता कर्बूरं बृहतीद्वयम् ।

भाङ्गी कर्कटशृङ्गी च वचा गुल्फरपिण्डी ॥ ६०१ ॥

घृतेन मधुना वापि सितया च समन्वितम् ।

चूर्णं लेहे प्रयुजीत फासद्विकायिनाशनम् ॥ ६०२ ॥

रसाजीर्णे समुत्पद्ये सर्वगात्रं जडं भवेत् ।

लेशाद् यत् क्रमते वाजी तस्य वन्मि प्रतिक्रियाम् ॥ ६०३ ॥

रसार्तस्य प्रयोक्तव्यं लङ्घनं लाघवावधि ।

कृष्णमृचिकया लिम्पेत् सर्वगात्राणि कोष्णया ॥ ६०४ ॥

शिरावेधः प्रकर्तव्यः प्रवले मात्रगौरवे ।

उरसः पुरतो भागे पश्चाज्जाग उपाण्डजे ॥ ६०५ ॥

पूर्वपश्चिमकायस्य गौरवे चाग्रिके सति ।

शिराः सर्वाः प्रमोक्तव्या वंशोपाण्डगता अपि ॥ ६०६ ॥

पथ्यां गुदसमोपेतां पितृपन्ददलान्विताम् ।
मदधाद् रसपाकार्थं जलराशिप्रदीपनम् ॥ ६०७ ॥

चलन्मूर्ध्वमथो मुष्कं पीढां प्रकुस्ते भृशम् ।
यस्मिन् भागे चलेन्मुष्कस्तेन पादेन लङ्घति ॥ ६०८ ॥

मुष्कसञ्चलनाद्याली तस्य वच्मि चिकित्सितम् ।
तैलाभ्यङ्गः प्रकर्तव्यः स्वेदो घान्यसमुद्भवः ॥ ६०९ ॥

निवर्ति स्थापयेदश्वमुष्णमर्घं प्रदापयेत् ।
लघाष्टजा ख मोक्तव्या भिपजा वदता शिरा ॥ ६१० ॥

तथाप्यज्ञान्तौ योक्तव्यो निरुहः सानुवासनः ।
चालिभानात्रिके कार्यमयिकर्म विसृज्यैः ॥ ६११ ॥

शङ्खुपत् तिष्ठतः कर्णां नेत्रयोः परिवर्तनम् ।
स्वन्मस्तर्षेषु गात्रेषु भवेदुत्कर्णकेऽनिलात् ॥ ६१२ ॥

अभ्यङ्गो पर्दनं स्वेदः कर्तव्यश्च प्रयत्नतः ।
शङ्खधोर्मन्ययोः पुच्छे शिरायेवः प्रशस्यते ॥ ६१३ ॥

कर्णमूलात् स्तम्भपार्श्वात् पृष्ठवंशस्य पार्श्वगे ।
त्रिरुमध्यसमायाते रेखे स्थूरावधिस्थिते ॥ ६१४ ॥

कारयेत् तप्तलोहेन घृतेनाभ्यञ्जनं व्यसम् ।
जलमुष्णं धवसारमिश्रं तैलेन पाययेत् ॥ ६१५ ॥

मन्ययोः स्वप्नता यस्य स्वेदादिस्तस्य पूर्ववत् ।
मन्यावशे शिरायेभ्ये नस्यं यत्नेन कारयेत् ॥ ६१६ ॥

आपा शुष्नी निम्ना रास्ना हिद्रु कुष्ठं रसाञ्जनम् ।
कणा भिपद्गु तन्चूर्णं रास्नाघोषेन भाजनम् ॥ ६१७ ॥

अध्यायः ६]

मानसोद्भासः ।

गोशृङ्गवर्हिणः पिच्छमच्छमलस्य दन्तिनः ।
 केशा नखाश्च दन्ताश्च सिद्धार्थाश्चेति चूर्णितैः ॥ ६१८ ॥
 षटैः प्रकल्पितो धूपो मन्दुरासु प्रधूपितः ।
 अश्वकायगतान् सर्वान् ग्रहानुच्चाटयत्यलम् ॥ ६१९ ॥

इत्यश्वैचक्रम् ॥

वारणैर्धद्रजार्तयैः कालिद्रवजन्मभिः ।
 शिशितैः सज्जितैः शूरैर्लभ्यते विजयो युधि ॥ ६२० ॥
 शूरो रूढो महाकायः सर्वलक्षणसंयुतः ।
 एको विजयते द्रन्ती मदघूर्णितलोचनः ॥ ६२१ ॥
 मुख्यं दन्तिबलं राज्ञां समरे विजयैपिणाम् ।
 तस्माद्विजयते कार्या बहवो वारणोच्चमाः ॥ ६२२ ॥
 ततस्तेषां महीपालः पोषणे यत्नवान् भवेत् ।
 राजानैर्धृतसम्मिश्रेद्देवता च परिलोहितैः ॥ ६२३ ॥
 पुष्टमांसरसोपेतैरिष्टस्राष्टैः सुवासणैः ।
 शुकपक्षप्रतीकाशशालिषुर्धनोद्दरैः ॥ ६२४ ॥
 नवगोधूमकुल्माषैर्पावनालैः फलान्वितैः ।
 हरितैश्च तथा शुष्कैस्तृणैः कालोचितैरपि ॥ ६२५ ॥
 विविधैः क्षीरपानैश्च शर्करारससंयुतैः ।
 द्विकालं जलपानैश्च तथा तोयावगाहनैः ॥ ६२६ ॥
 मृत्तिकाभृदुश्टयाभिः पांशुक्रोडनकैरपि ।
 ग्रीणयेद् द्विरदान् नित्यं यथा पुष्टा ययन्ति ते ॥ ६२७ ॥
 चन्दनान् ताडनाद् व्याधेर्वनमौख्यविचिन्तनात् ।
 अमाम्ब्यादन्ननोऽजीर्णादायामाज्जागरादपि ॥ ६२८ ॥

जायन्ते करिणां रोगास्तेषां कार्यं चिकित्सितम् ।

औषधैर्वनसम्भूतैरापणादांहृतैरपि ॥ ६२९ ॥

चूर्णं दशपलं दद्यात् प्रत्यरत्नि विपाणिनाम् ।

कल्कं तद् द्विगुणं कायमादकं परिभाषितम् ॥ ६३० ॥

द्रव्ये मूलं द्रवे तोयं सप्तभागावशेषितम् ।

प्रबोधकालः काले च मूत्रे मूत्रं च दन्तिनः ॥ ६३१ ॥

नवषण्यनदुःखार्थं तोयं श्रोणीषु पाययेत् ।

यामार्धनास्त्रिंशदिने निस्सरयेज्जलात् ॥ ६३२ ॥

आलानयेत् ततो नार्गं शतधौतेन सर्पिषा ।

सेचयेत् सर्वगात्रेषु दिनसायं विचक्षणः ॥ ६३३ ॥

ततो दिनद्वयादूर्ध्वं घृतेनैव मसेचयेत् ।

श्रीतार्तं सेचयेन्नाभं तलेनैकेन कोविदः ॥ ६३४ ॥

द्रासयेत् क्रमशस्तस्य कालं तोयादगाहने ।

इधून् विसृणालानि मधुराश्च महीरुहः ॥ ६३५ ॥

फट्छीरुन्दशाल्वैः शृङ्गाङ्कुरोरुकरम् ।

मधुकाकोलवाराणां मूकभारम्बपस्य च ॥ ६३६ ॥

मनःपीतिकरं दद्यादेतत्सन्नापनान्नये ।

व्याधियुक्तस्य नागस्य वक्ष्याम्यथ चिकित्सितम् ॥ ६३७ ॥

आदौ रोगपतिं वक्ष्ये स्थावरं जद्रमाश्रितम् ।

नाभिर्निर्वहृभिर्पुक्तं जन्मन्यन्ते च यो भवेत् ॥ ६३८ ॥

श्वरो नेरुषु विख्यानं पालकः सामन्तममु ।

अभिनापस्तुरङ्गेषु वारको रासभेष्वसौ ॥ ६३९ ॥

सप्रेर्वलसकः प्रोक्तो गोषु प्रोक्तस्तथेश्वरः ।
 अक्षको दन्दशूकेषु हारिद्रो महिषेष्वपि ॥ ६४० ॥
 अजाचिके प्रलापः स्यान्मृगरोगो मृगेष्वपि ।
 अवपातः शकुन्तेषु मत्स्येष्विन्द्रमदादिषु ॥ ६४१ ॥
 सुस्मेषु ग्रन्थिको ज्योतिर्वनस्पत्यौषधीष्वपि ।
 सुष्मेषु पर्वतः प्रोक्तो रूपको नलिनीष्वपि ॥ ६४२ ॥
 घान्येषु चूर्णकः ख्यातः कोद्रेषु ललः स्मृतः ।
 शाकेषु मधुको भूम्यामूपरोऽप्यु च नीलिका ॥ ६४३ ॥
 अमीभिर्नामभिर्लोकैर्ज्वर एको निगद्यते ।
 विहाय मानवानन्ये ज्वरं सोऽमुनीश्वराः ॥ ६४४ ॥
 पौलकस्य ततश्चास्य चिकित्सा नोपदिश्यते ।
 अन्तर्धातून् पुरो व्याप्य बहिः पश्चात् प्रकाशते ॥ ६४५ ॥
 दुश्चिकित्सस्ततश्चासौ पौलको मृत्युरूपकः ।
 आचार्यैर्वैदुभिस्तस्माच्चिकित्सा नास्त्य वर्णिता ॥ ६४६ ॥
 सुवहा सुरसा दाह्युस्ता-कुष्ठ-रसोनरम् ।
 मधुशीर्ष-विटर्हो च भार्ही सिद्धार्यरुद्धम् ॥ ६४७ ॥
 मूलकं पञ्चकोलं च करज्जदितयं तथा ।
 महान्ति पञ्चमूलानि कफवातप्रशान्तये ॥ ६४८ ॥
 शुद्धची पर्णिकायुग्मं द्वे मेदे जीवकपर्पयौ ।
 काकोल्यानश्वगन्धा च विदारी च शतावरी ॥ ६४९ ॥
 वातपित्तमवान् रोगानशेषान् सामञ्जस्यनाम् ।
 चूर्णः कल्कः कपायो वा योगोऽयं हन्ति निश्चितम् ॥ ६५० ॥

पटोलपाठाकुष्ठानि निम्बधान्यमृता त्रिषा ।
 धान्यकं पर्पटं तिक्ता-वत्सके कफपित्तजित् ॥ ६५१ ॥
 हिङ्गु सौवर्चलं शुण्ठी शुठं शूलस्य शान्तये ।
 भ्यूषणेनाज्जनं चाक्षुणोः शुष्क्या केवलयाऽपि वा ॥ ६५२ ॥
 अश्वगन्धा कणा रात्रिः कुमिर्न रसपञ्चकम् ।
 पृथक् पृथक् पलान्यष्टौ वरिष्ठो मुष्टिमात्रकः ॥ ६५३ ॥
 पञ्चभिर्लवणैर्युक्तो योगोऽयं हन्ति मारुतम् ।
 मूत्रकृच्छ्रमथाध्मानं शूलं चापि व्यपोहति ॥ ६५४ ॥
 कुटजं शृङ्गवेरं च यवसारं च चित्रकम् ।
 पूतिव्रणं च सिद्धार्थं विदग्धातिवषा घनः ॥ ६५५ ॥
 पिप्पली पिप्पलीमूलं रजनी शिग्रु कुष्ठरुम् ।
 सिन्धुनातं वचा हिङ्गु चूर्णितो गोमयान्वितः ॥ ६५६ ॥
 योगोऽयं जाठरस्याग्नेः करिणां दीपनः परः ।
 सामवायुं हिनस्त्याशु सामवातोद्भवा रुजः ॥ ६५७ ॥
 सैन्धवं जीरकं दन्ती शृङ्गवेरं फलत्रयम् ।
 करञ्जद्वितयं कृष्णा पटोलं निम्बपल्लवाः ॥ ६५८ ॥
 ज्योतिष्मती शुद्धची च वासा चेति सुचूर्णितः ।
 पिण्डो मूत्रोद्दं हन्ति वह्निमाशु करोति च ॥ ६५९ ॥
 त्रिवृदर्कः स्नुही दन्ती नीली लवणपञ्चरुम् ।
 द्राक्षी च रेचनाः शूलकृम्याध्मानविनाशनाः ॥ ६६० ॥
 पात्र-पटोल-कुष्ठानि निम्बभूनिम्बपर्पटम् ।
 ज्योतिष्मती स्नुही वासः चण्डप्रन्थिरश्विग्रुकम् ॥ ६६१ ॥
 वचा-कटफल-सोघाणि चित्रकं वृद्धीफले ।
 तिक्ता दुरालभा रात्रिः करञ्जं त्रिफला तथा ॥ ६६२ ॥

त्रिकटु श्रायमाणा च पौष्करं गजविष्यली ।
धातकी चेति चूर्णीऽयं मधुना कण्ठरोगनुत् ॥ ६६३ ॥

सैन्धवं नागरं कृष्टं वचा शिग्रु निशाद्वपम् ।
सिद्धार्थक-यवसारौ सर्पमेकत्र चूर्णितम् ॥ ६६४ ॥

दक्षा बिलोटितं कोष्णं कफवातजशोफजित् ।
स्येदं च कारयेच्छोफे मन्त्रं वा यथोचितम् ॥ ६६५ ॥

शोफे विपादिते पञ्च द्विपदिद् सैन्धवान्विता ।
क्षेपणीया प्रयत्नेन द्रव्यान्तः पूयशान्तये ॥ ६६६ ॥

कुप्यात्यसृक् च पित्तं च जाले सद्यः क्षते भृशम् ।
घृतमाक्षिरूपं तद् विधातव्यं दिनत्रयम् ॥ ६६७ ॥

तिळा निम्बस्य पत्राणि रजनी चेति पेपितम् ।
मधुपुक्तं प्रणानां स्वाच्छोधनं रोषणं परम् ॥ ६६८ ॥

कलकस्य फलं रोधं मधुकं चन्दनं घनम् ।
मपौण्डरीकं मक्षिष्ठा बालकोशीरक तथा ॥ ६६९ ॥

एभिर्विरचिता नसिदचूर्णमाश्वोत्तनं तथा ।
सर्वेषामक्षिरोगाणां शस्यते सामन्मनम् ॥ ६७० ॥

शीरद्विभाणां लिप्ताये त्रिवृतं तिलिवेदनु ।
त्रिफला रोचनं लाक्षा सिन्दूरं रोध्रगुग्गुलम् ॥ ६७१ ॥

भाद्रान-रजनी-घोण्टाककामार(म)-सैन्धवम् ।
सौराष्ट्रिकाञ्जनं चैवं रमं मर्जामधुद्वयम् ॥ ६७२ ॥

श्रीषेष्टं चेति मशूर्य काये सम्पिथयेत् ततः ।
दण्ठां विघटयंस्तज्ज शनैर्यद्विना पिबद् ॥ ६७३ ॥

लेहवत् तद् घनीभूतं पिच्छलं वज्जलेपयेत् ।
द्विपानां तलघनार्थं कल्पयेत् मुचिचक्षणः ॥ ६७४ ॥

इति गनचिन्तिता ॥

पर्णिका मुहूर्णो माषपर्णो । उग्रगन्धा चचा-रमोर्नो । रमपञ्चकः ।
पुत्तिद्वयं कृष्णा पिप्पली । वामा आट्ठरूपकः । ग्रन्थिकं पिप्पलीमूलम् ।
कदफलं काश्मर्यम् । सौगध्रिरा सुवग्मृच्छिरा । त्रिवृत्तं त्रिम्नेहम् । श्रीवेष्टः
सरलद्रुमनिर्यासः ॥ ६७७ ॥

इति गमोपविनिवृत्तु ।

मुहुर्यं दग्निबलं राक्षसं समरे विजयैषिणाम् ।
तस्माच्चिनबले कायां बहवो द्विरवा नृपैः ॥ ६७८ ॥
उपचारान् प्रकुर्वीत दानार्थं करिणां नृपः ।

अनेकायुधसङ्घाताः पताकाध्वजरागिताः ।
चतुर्भिस्तुरगैर्युक्ता ददाः मारयिनादिताः ॥ ६७९ ॥

मदार्यं समाक्रान्ता बहवः स्पन्दना नृपैः ।
चतुर्ग्रे धमे कायां रणे विजयकाङ्क्षिभिः ॥ ६८० ॥

खड्गचर्मधराः केचिदन्ये स्युः कुन्तपाणयः ।
सेढबक्रधराः केचित् केचिन्मुहुरपाणयः ॥ ६८१ ॥

घनुरास्त्रया केचित् केचित् परशुपाणयः ।
शक्तिधूमधराः केचित् केचित् क्षुरिकाधराः ॥ ६८२ ॥

यन्त्रमुक्तायुगः केचित् केचिन्मुक्तायुधाम्नायाः ।
अमुक्तायुधाम्नायाः मुक्तायुधाम्नायाः ॥ ६८३ ॥

ईदृक् चतुर्वैद्यं विद्वान् युद्धाय विजितश्रमः ।
नृप्यादनन्तिनो राजा अनुमंहरणोद्यतः ॥ ६८४ ॥

इति चत्वारिंशः ॥ ६ ॥

कुलीनं च सुश्रीलं च सुखे दुःखे च सम्पतम् ।
अमायं दृढचित्तं च धनैः प्राणैरवञ्चकम् ॥ ६८५ ॥

नीतिज्ञं शौचसम्पन्नं व्यसनेष्वपराङ्मुखम् ।
कुर्वीत नृपतिमित्रं धर्मार्थं सुखसिद्धये ॥ ६८६ ॥

इति सुहृदध्यायः ॥ ७ ॥

आत्मायसो नृपः श्रेष्ठो ह्यायत्तस्तु मध्यमः ।
कनिष्ठः सचिवायत्त इति नीतिविदो विदुः ॥ ६८७ ॥

मदधीनमिदं राज्यं राजा च वञ्चगो मम ।
मया यत् क्रियते कार्यं तत् कार्यं केन लब्ध्यते ? ॥ ६८८ ॥

इत्यात्मगर्वेणाध्यातः सचिवो यत्र जल्पति ।
कनिष्ठं तत्र तद् राज्यं सचिवायत्तमुच्यते ॥ ६८९ ॥

विज्ञप्तं यन्मया कार्यमवश्यं मन्यते ममूः ।
हयारोप्य द्वयोः सार्व्यं सचिवो यत् तु भाषते । ६९० ॥

सुखसुखप्रदं चैवमभयार्थानसिद्धितः ।
तद्वाच्यमभयायत्तं मध्यमे परिकीर्तितम् ॥ ६९१ ॥

प्रभोराज्ञां विना नाहं समर्थः कार्यसिद्धये ।
इति भीत्या नृपे भक्त्या सचिवो यत्र वयत्यलम् ॥ ६९२ ॥

यत् तु राज्यं भयापेतं सुखदं सर्वसिद्धिदम् ।
श्रेष्ठं स्थिरतरं सम्यगात्मायत्तं परिकीर्तितम् ॥ ६९३ ॥

अनुग्रहे निग्रहे च दाने चादानकर्मणि ।
ममृचो च निवृत्तौ च ग्रहणे मोक्षणे तथा ॥ ६९४ ॥

स्वयं समर्थो यो राजा स्वाज्ञा चैव निरर्गला ।
निनश्नक्त्या समायुक्तः स ममूः प्रभुरुच्यते ॥ ६९५ ॥

आत्रारूपेण या शक्तिः सर्वेषां मूर्धनि स्थिता ।
प्रभुशक्तिर्हि सा ज्ञेया मयभा महिमोदया ॥ ६९६ ॥

इति प्रभुशक्त्यध्यायः ॥ ८ ॥

कार्यस्य साधनोपायाः सहायास्तत्कृर्नो ज्ञयाः ।
देशकालविचारश्च विघ्नानां च प्रतिक्रिया ॥ ६९७ ॥

कार्यसिद्धौ सुखं चेति पञ्चाहो मन्त्र इष्यते ।
गुरुशुक्रमतेऽप्येष चाणव्यादिमते तथा ॥ ६९८ ॥

पश्चात्तापविहीनश्च सानुबन्धं सुखोदयः ।
मर्माष्टशक्तिरिच्छश्च विविष्टो मन्त्र इष्यते ॥ ६९९ ॥

बहुभिर्भिद्यते मन्त्रो द्वाभ्यां मन्त्रो न नश्यति ।
आत्मना विहितो मन्त्रो ब्रह्मणाऽपि न भिद्यते ॥ ७०० ॥

सननं गुप्तवाक्यस्य निधं गुप्तेद्विगच्छते ।
फलक्षेत्राः सशरम्भाः पुण्यं पूर्वार्जिनं यथा ॥ ७०१ ॥

विरिण्मज्जान् मूकान् व्याधितान् वृद्ध-बालकान् ।
प्रिया अपि स्त्रियो म्लेच्छाग्निर्धोर्जप भुक्तादिकान् ॥ ७०२ ॥

भुनिगोचरतो देशान् तथा लोचनगोचरात् ।
धारयेत् परतो यत्नात् तत्र पाले नरेश्वरः ॥ ७०३ ॥

आरय चोद्यतं म्यानं वासाटं वा रहःन्यतम् ।
आरण्ये विप्रने वाऽपि मन्त्रं कुर्यादलसितः ॥ ७०४ ॥

पद्म्याह्ने मन्त्रयेन्मन्त्र कृताहारो गतकृमः ।
रात्रावपरमाणे वा गतनिद्रः सुखोत्थिनः ॥ ७०५ ॥

परमैर्यं च कामं च कृत्वाकृत्यं बलावजम् ।
अभिधानि मित्राणि देशरक्षाक्रियाकर्मम् ॥ ७०६ ॥

रिपूणां निग्रहोपायमर्यानामर्जनोद्यमम् ।
 भृत्यानां मरणं चैव प्रत्यूहानां प्रतिक्रियाम् ॥ ७०७ ॥
 सन्माननं च मित्राणां पुत्राणां नयश्चित्तम् ।
 बुद्धान्तर्जनितारसां श्रैक्षां च गजराजिनाम् ॥ ७०८ ॥
 मन्त्रिणां मन्त्रितं दुष्टममात्स्यानां विचेष्टितम् ।
 रक्षणं च कुमाराणां सामन्तानां च ज्ञातनम् ॥ ७०९ ॥
 रागापरागां लोकानामात्मनश्च गुणागुणौ ।
 आय-व्ययं च विद्यानां कोशस्यापि विवर्धनम् ॥ ७१० ॥
 दुष्टानां दमनं चैव शिष्टानां परिपालनम् ।
 पूजनं सुर-विप्राणां वर्णाश्रमनिरोक्षणम् ॥ ७११ ॥
 दुर्गाणां रक्षणं सम्यक् परभूपालचेष्टितम् ।
 मारणं तत्करादीनामात्परसाविधिक्रमम् ॥ ७१२ ॥
 मरुतीनां च सज्जावं धान्यादीनां समर्थताम् ।
 शान्तिकं पौष्टिकं कर्म नित्यं नैमित्तिकं तथा ॥ ७१३ ॥
 माननं बुद्धिवृद्धानां देशकालविमर्शनम् ।
 चिन्तयेन्मन्त्रिभिः सार्द्धं स्वयं वा वसुधाधिपः ॥ ७१४ ॥
 आहूय मन्त्रिणः सर्वान् मन्त्रयेत् पृथक् पृथक् ।
 अभिप्रायं विदित्वैषां गुणदोषौ विचारयेत् ॥ ७१५ ॥
 मन्त्रिभिर्मन्त्रिते मन्त्रे गुणदोषौ विचार्य च ।
 स्वयं निश्चित्यान्यतरत् कार्यं कुर्यान्महीपतिः ॥ ७१६ ॥
 किं कृतं करणीयं किं क्रियमाणं च किं मया ।
 किं सिद्धं किमु साध्यं मे इति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥ ७१७ ॥

बहुलायं सुसाध्यं च धर्म्यं कीर्त्तिविवर्धनम् ।
 कार्यं विचार्य कर्तव्यं भूशुभा सुखमिच्छता ॥ ७१८ ॥
 समावाय-न्ययौ यत्र व्ययो यत्राधिको भवेत् ।
 असाध्य च शतोपार्यः कथञ्चित् तत्र मन्त्रयेत् ॥ ७१९ ॥
 अधर्म्यमयशस्यं च पक्षात्तापकरं च यत् ।
 दुर्लभं क्लेशबहुलं दुर्मन्त्रं तत्र मन्त्रयेत् ॥ ७२० ॥
 कामात् क्रोधाद् भयादन्यल्लोभ्यमानो न मुच्यते ।
 यथा ज्ञत्वा युतः कार्य(यं) मन्त्रशक्तिस्तु सा स्मृता ॥ ७२१ ॥
 इति मन्त्रशक्त्यध्यायः ॥ ९ ॥
 भूमिं द्रव्यं गगानम्भान् रत्नानि विजयं तथा ।
 ग्रहीतुमुद्यतोऽरीणां विक्रमोपचितो नृपः ॥ ७२२ ॥
 शारभ्यं यत् स्वयं कार्यं देवाद् यदि न सिध्यति ।
 न सीदति च तत् कर्तुमुत्साही च पुनः पुनः ॥ ७२३ ॥
 यस्य स्यादुद्यमे नित्यं चित्तमुत्साहसंप्लुतम् ।
 उत्साहशक्तिः सा ज्ञेया नृपाणां भूतिमिच्छताम् ॥ ७२४ ॥
 इत्युत्साहशक्त्यध्यायः ॥ १० ॥
 नाक्रान्तिसाध्यां यः कञ्चिद् देशकालाद्यपेक्षया ।
 तेन सार्द्धं मकुर्वीत सन्धिं नीतिविचक्षणः ॥ ७२५ ॥
 जेता शत्रुं बलिष्ठं यस्तस्माद्भ्यधिकेन वा ।
 तत्रापि सन्धिं कुर्यात् नयशस्त्रविशारदः ॥ ७२६ ॥
 बन्धूपसा पीड्यमानो बोद्धुं तेन च न क्षमः ।
 तत्रापि सन्धिं कुर्यात् यत्वा नीतिमनुत्तमाम् ॥ ७२७ ॥
 सन्धियत्रविधः प्रोक्तो मैत्रः सम्बन्धनस्तथा ।
 परस्परौपकाराख्य उपहारस्त्वयैव च ॥ ७२८ ॥

सुजनोऽप्यमिति ज्ञात्वा स्वयं सद्गुणवान्भवः ।
 करोत्यलोपतः सन्धि मित्रसन्धिः स उच्यते ॥ ७२९ ॥
 कन्यादानेन यः कुर्यात् सन्धि कार्यवशान्नृपः ।
 सम्बन्धजः स विज्ञेयः सन्धिः सन्धिविचारकैः ॥ ७३० ॥

—अन्योऽन्यस्थोपकारार्थं यत्र सन्धीयते नृपः ।
 परस्परोपकारारूपः स सन्धिः प्रोच्यते ध्रुवैः ॥ ७३१ ॥
 गजानन्धास्तथा रत्नं सुवर्णं भूमिमेव च ।
 दत्त्वा यः कियते सन्धिरूपहारः स उच्यते ॥ ७३२ ॥

इति सन्ध्यध्यायः ॥ ११ ॥

सुयत्नेन सहायेन सामर्थ्येन वलेन च ।
 यन्त्रेहीनेन भूपात्रः सार्द्धं कुर्यात् विग्रहम् ॥ ७३३ ॥

—कामजो लोभजश्चैव भूभवो मानसम्भवः ।
 अभयारूपः समाख्यान इष्टजोऽयं यदोरित्यतः ॥ ७३४ ॥

अर्थशास्त्रे परः रूपात् एकद्रव्यामिकापुङ्गवः ।
 इत्यष्टौ विग्रहाः प्रोक्ता नवमो नोपलभ्यते ॥ ७३५ ॥

स्त्रीनिमित्तो हि यो जानो विग्रहः कामजः स्मृतः ।
 द्रव्यापधारनितो विग्रहो लोभजस्तथा ॥ ७३६ ॥

भूम्यर्थमृत्पित्तो यस्तु विग्रहो भूभवो महान् ।
 विस्तरार्थं कृतो यस्तु विग्रहो मानसम्भवः ॥ ७३७ ॥

प्रणागतसार्थं यो भवेद् विग्रहो महान् ।
 अभयारूपः स कथितो विग्रहो नानिर्वेदिभिः ॥ ७३८ ॥

मित्रार्थं बन्धुमृत्पार्थं विग्रहो यः सपाचरेत् ।
 इष्टजः स तु निर्दिष्टो नानिस्पर्शवदृष्टिभिः ॥ ७३९ ॥

मदिरामदजातेन विद्याधनमदेन च ।

यौवमेन मदेनाय विग्रहो यो भवेन्नृणाम् ॥ ७४० ॥

एतैर्मदैः समुत्पन्नो मतिप्रशङ्करो महान् ।

अविवेकाद् य उत्पन्नः स भवेन्न मदोत्थितः ॥ ७४१ ॥

एकमर्थं समुद्दिश्य यो भवेद् विग्रहो मियः ।

स प्रोक्तः शाल्ववस्वहरेरेकद्रव्याभिलाषुकः ॥ ७४२ ॥

इति विग्रहाध्यायः ॥ १२ ॥

दैवोपहतकोशश्च व्याधिना बाधितोऽपि वा ।

व्यसनसक्तचित्तो वा शत्रुणा पण्डितोऽपि वा ॥ ७४३ ॥

बलकोशविहीनो वा यो वा मित्रैर्विषयोजितः ।

तस्योपरि नृपो यायाजिगीर्णैर्यसिद्धये ॥ ७४४ ॥

शरत्काले वसन्ते वा रिपोर्नाशमुपस्थिते ।

निमित्तं शत्रुनं लब्ध्वा यात्रां कुर्वीत भूपतिः ॥ ७४५ ॥

सन्धानजा पार्ष्णिरोषा मित्रविग्रहणी तथा ।

द्वन्द्वनिर्घातजा कुल्या सप्तर्षी चापि शीघ्रगा ॥ ७४६ ॥

पार्ष्णिग्राहेण सन्धाय पश्चात् कुर्वीत भूपतिः ।

सन्धानयात्रा सा ज्ञेया नृपाणां क्षेमकारिणी ॥ ७४७ ॥

पार्ष्णिग्राहस्य रोषार्थं नियोज्यात्मबलं महत् ।

गच्छतां सा भवेद् यात्रा पार्ष्णिरोषा श्रुमावहा ॥ ७४८ ॥

शत्रोः सार्धं स्वमित्रेण कारयित्वा मुनिग्रहम् ।

गच्छतां सा भवेद् यात्रा मित्रविग्रहणी परा ॥ ७४९ ॥

यस्योपरि स्वयं यायादानयेत् तदर्दि नयात् ।

सा यात्रा द्वन्द्वजा प्रोक्ता रिपुमहारकारिणी ॥ ७५० ॥

सर्वतः स्वस्यचित्तस्य बलिष्ठस्यारियानिनः ।
भवेद् वा नृपतेर्पात्रा निर्व्याजा सा प्रकीर्तिता ॥ ७५१ ॥

रिपुषंशेन सार्द्धं यो गच्छत्यरिनिनाशने ।
सा तु यात्रा भवेत् कुल्या द्विषणां भयकारिणी ॥ ७५२ ॥

रिपोर्विनाशमुद्दिश्य त्वक्त्वा चान्यमयादकम् ।
सहसा क्रियते यात्रा सा भवेच्छ्रीघ्रगा भृशम् ॥ ७५३ ॥

इति यात्राभेदाः ॥

देशं कालं तथा पित्रं निमित्तं बलयात्मनः ।
विधायं कुर्वतां नित्यं यात्रा भवति निदिदा ॥ ७५४ ॥

मृच्छंके श्रवणे सौम्ये भौमाहिर्बुध्बर्द्धवते ।
कृत्तिकायां पुष्यो युक्तो वाक्पतिस्तु पुनर्वसो ॥ ७५५ ॥

भागे शुक्रः शनिः स्वातौ तिष्ठन्तः सर्वसिद्धिदाः ।
तस्मादेते समाख्याताः सिद्धियोगा मनापिभिः ॥ ७५६ ॥

सहस्रकिरणो रस्तौ मृगाहो मृगशीर्षके ।
अश्विन्वां च पराशुत्रे वैत्रे चन्द्रमयः सुतः ॥ ७५७ ॥

द्वितीकसां गुरुः शुष्ये रेवत्यां भृगुनन्दनः ।
रोहिण्यां शनिवारे तु सुषायोगाः प्रकीर्तिताः ॥ ७५८ ॥

रिक्तासु मूर्धने सूर्ये नन्दासु भृगुनन्दने ।
जयामु भरणीपुत्रे भद्रासु च पुत्रे चिषी ॥ ७५९ ॥

पूर्णासु त्रिदशानामे म्पिते सिद्धा तिथिर्भवेत् ।
सर्वकार्यकारी नृणां यात्रायां च विशेषतः ॥ ७६० ॥

यतिरद् गमने यस्या द्वितीया क्षेमदा भवेत् ।
तृतीया घनलाभाय चतुर्थी मिन्दिना सदा ॥ ७६१ ॥

पञ्चमी श्रीकरी श्लेषा षष्ठी यानेऽतिकुत्सिता ।
सप्तमी सर्वलाभाय कुत्सिता चाष्टमी तिथिः ॥ ७६२ ॥

नवमी च सदा निन्द्या भूमिदा दशमी भवेत् ।
वैष्णवी जयदा नित्यं द्वादशी परिवर्जिता ॥ ७६३ ॥

किं पुनर्वसुनोक्तेन सर्वसिद्धा त्रयोदशी ।
अमिते च सिते पक्षे वर्जनीया चतुर्दशी ॥ ७६४ ॥

पूर्वभागं परित्यज्य पूर्णिमा गमने बरा ।
अमावास्या विशेषेण शशिहीना विवर्जिता ॥ ७६५ ॥

उत्तरात्रितयं पुष्यो रविवारे शुभप्रदः ।
रोहिणी श्रवणं चित्रा सोमवारे सुखावहा ॥ ७६६ ॥

अहिर्बुध्न्यं च पौष्णं च भौमवारे प्रशस्यते ।
पुनर्वसुर्गुरोर्वारे भाग्यं च श्रवणे स्थिते ॥ ७६७ ॥

हरिद्वं द्विद्वं च त्रिद्विद्वं शनेर्द्रिमे ।
षिष्याभ्येतानि शस्तानि शारेष्वेतेषु सर्वदा ॥ ७६८ ॥

हस्त पुनर्वसुः पुष्या रेवती मृगशर्पकम् ।
अनुरागाम्बिनी श्रावं शस्तानि गमने नृणाम् ॥ ७६९ ॥

चरलश्रे प्रयातव्यं द्विस्वभारेऽथवा नृपैः ।
लश्रे स्थिरे न गन्तव्यं यात्रायां क्षेममिच्छुभिः ॥ ७७० ॥

मष्टमे जन्मतस्त्यक्त्वा लश्रे द्वादशमेव च ।
श्रदाणां च बलं प्राप्य गच्छेद्विच्छिन्नं जयं नृपः ॥ ७७१ ॥

गुरुलश्रे बुधस्तुर्ग्रे पञ्चमे भृगुनन्दनः ।
षष्ठे कुजार्कनयौ तृतीये चण्डदीप्रितिः ॥ ७७२ ॥

चन्द्रमा दशमो यस्य स यात्रायां ऊर्षा भवेत् ।
क्षेमेण गमनं तस्य क्षेमेण च निवर्तने ॥ ७७३ ॥

बुधनीवसितानां च यदि केन्द्रत्रिकोणगः ।
 एको भवेद् ग्रहो यस्य तस्य यात्रा सुखप्रदा ॥ ७७४ ॥
 द्वौ चेत् केन्द्रत्रिकोणस्यावतियोगः स कथ्यते ।
 तत्र यात्रा नरेन्द्राणां क्षेमदा रिपुनाशिनी ॥ ७७५ ॥
 योगाभियोगः कथितः त्रिभिः केन्द्रत्रिकोणैर्गैः ।
 तत्र यातुर्भवेत् क्षेमो भुवो लाभो रिपवर्धः ॥ ७७६ ॥
 केन्द्रत्रिकोणगाः सौम्याः पापाः पट्ट-त्रि-लाभगाः ।
 ग्रहा यस्य प्रयाणे स्युस्तस्य लाभो ग्रहो भवेत् ॥ ७७७ ॥
 योगयात्रा भवेच्छस्ता नृपाणां भूतिमिच्छनाम् ।
 तारागुणे द्विजानां नामन्येषां शकुनादिभिः ॥ ७७८ ॥
 उत्तराष्ट्र विशाखायां रोहिण्यां गमने नृपः ।
 दिवसस्य तृतीयांशमाद्यभागं विवर्जयेत् ॥ ७७९ ॥
 सार्ध-राक्षस-रौद्रेषु ज्येष्ठायां वामरस्य हि ।
 वर्जयेन्मध्यमं भागं यात्रायां पृथिवीपतिः ॥ ७८० ॥
 स्वात्पश्चि-शुक्ल-हस्तेषु यात्रायां परिवर्जयेत् ।
 दिनस्य पथिमं भागं नयमिच्छन् महोपतिः ॥ ७८१ ॥
 मैत्रेन्द्र-स्वाष्ट-पौष्णेषु त्याज्यो पतन्महीभुजा ।
 रजन्याः प्रथमो भागः सदा विजयमिच्छता ॥ ७८२ ॥
 याम्यं पूर्वाग्रये मैत्रे निशामध्यं परित्यजेत् ।
 गमने भूपतिर्दक्षो रिपुवर्तो जयोत्सुकः ॥ ७८३ ॥
 श्रवणादित्रये त्याज्यो नक्षत्रे दिनिर्दक्ते ।
 निशापादचरमो भागः मयाणं पृथिवीभुजा ॥ ७८४ ॥
 श्रवणे च तथा हस्ते शुक्ले च मृगमस्तके ।
 सर्वदा गमनं शस्तं नृपाणां मित्रिमिच्छनाम् ॥ ७८५ ॥

मैत्राग्नि-पुष्प-हस्ताश्च सर्वदिक्षु शुभावहाः ।

यात्राया सुप्रशस्तास्ते सर्वद्वारिकसङ्गिनाः ॥ ७८६ ॥

गच्छेत् प्राचीमुदीचीं च कृत्तिकादिषु सप्तसु ।

मत्रादिस्मरके गच्छेद् दक्षिणा पश्चिमा दिशम् ॥ ७८७ ॥

मैत्रादिस्मरके यात्रात् पश्चिमा दक्षिणा दिशम् ।

धनिष्ठादिषु धिष्ण्येषु व्रजेद् यस्मिन्द्वयार्दिभ्योः ॥ ७८८ ॥

वैपरीत्याद् यदा गच्छेत् परिधौ लङ्घितो भवेत् ।

लङ्घितः परिधौ हन्ति सर्वकार्याणि यापिनाम् ॥ ७८९ ॥

वायव्यामानन्दीमाशां सप्ताक्रम्य स तिष्ठति ।

परिधौ दण्डवत् तस्माद् यात्राया त विवर्जयेत् ॥ ७९० ॥

गमन केचिद्विच्छन्ति कृत्तिकादिषु सप्तसु ।

आग्नेया दिशि प्राच्या च न दोषः परियाद्भवः ॥ ७९१ ॥

मघादिषु तथाऽऽग्नेयीं प्राचीं गच्छन् न दुष्यति ।

मैत्रादिषु दिश वायार्धनदस्य दिश व्रजेत् ॥ ७९२ ॥

धनिष्ठादिषु धिष्ण्येषु वायव्यामथ बारुणीम् ।

ककुभे गच्छता नैव परिधौ लङ्घितो भवेत् ॥ ७९३ ॥

ज्येष्ठा प्राचीदिश हन्ति गच्छता कामित फलम् ।

पूर्वाभाद्रपदा याम्या मृतीचीमपि रोहिणी ॥ ७९४ ॥

उत्तराफाल्गुनी तद्दृष्ट्वा ककुभे सदा ।

यातृणा च भवेत् क्लेशः सन्देहेन निवर्त्तनम् ॥ ७९५ ॥

इति सर्वदिग्दशाणि ।

शुक्रादित्यग्निने गन्ता वर्जयेत् पश्चिमां दिशम् ।

शुभ भोमे च कोवेरीं न कुभे परिवर्जयेत् ॥ ७९६ ॥

सोमे अर्चयेत्तरे वारे दिशं प्रार्थी परित्यजेत् ।
 सुरार्चारे न गन्तव्यं दक्षिणां ककुभं प्रति ॥ ७९७ ॥
 वारशूलमिदं श्रोक्तमाचार्यैः कैथिदेव हि ।
 तस्मादस्मिन् न गन्तव्यं वारशूले त्रिचक्षणैः ॥ ७९८ ॥
 इति वारशूलम् ॥

आदित्यस्य दिने वज्र्या घनिष्ठा कृत्तिका मघा ।
 अनुराधा तथाऽश्लेषा भरणी गमने शुभैः ॥ ७९९ ॥
 आपादे द्वे विशाखा च त्याज्याः सोमस्य वासरे ।
 घनिष्ठाऽर्द्रा शतभिषग् धौमवारे विवर्जिताः ॥ ८०० ॥
 कृत्तिका रेवती मूलमनुराधा तथाऽश्विनी ।
 वज्र्या शतभिषग् चैव शुभवारे शुभं च्छुभिः ॥ ८०१ ॥
 मृगं शतभिषक् पौष्णं वर्जयेद् शुक्लवासरे ।
 शुष्पाश्लेषामघा मार्गशीर्षे यामे भुक्तदिने त्यजेत् ॥ ८०२ ॥
 आपादयुगलं हस्तं चित्राशुत्तरफाल्गुनीम् ।
 मन्दवारे त्यजेत् शतो यात्रायां पार्थिवोत्तमः ॥ ८०३ ॥
 इति ऋतदोषवारणानि ॥

बहुलासु दधि मादयं आह्वयां च घृतपायसम् ।
 ऐन्दवे मापवटिका रौद्रे च मधुरं दधि ॥ ८०४ ॥
 पुनर्वसौ पटोल्यानि पुष्ये सर्पिश्च पायसम् ।
 सर्पघिष्ण्ये तिला भक्ष्या मघासु कृन्तरोदनम् ॥ ८०५ ॥
 पायसं पूर्वफाल्गुन्यामर्घ्यम्णे शक्रमोजनम् ।
 यावकं पाणिनस्रजे चित्रायां चित्रमोजनम् ॥ ८०६ ॥
 स्वात्यां धार्वाफलं स्वाद्यं द्विर्देवे शुद्धभक्तकम् ।
 कुलन्यान् मित्रनस्रजे यावकं शक्रदैवते ॥ ८०७ ॥

मूले मूलरूपास्त्रायं पूर्वापादे घनं दधि ।
उत्तरायां जलं शीतं श्रवणे श्लक्ष्णसक्तवः ॥ ८०८ ॥

शालिमक्तं घनिष्ठायां वारुणक्षे च शङ्कुलीः ।
पूर्वाभाद्रपदे सौद्रं वीजपूरं तथोत्तरे ॥ ८०९ ॥

रेवत्यां सिद्धशुद्धाः स्युरश्विन्यां स्वादु भोजनम् ।
भरण्यां सतिलं तोयं प्राश्य याता सुखी भवेत् ॥ ८१० ॥

इति नक्षत्रोद्दिष्टम् ॥

पुष्यशस्यां महादेव्यामकाले वृद्धिदर्शने ।
सभ्राते गोत्रकलहे वृषदंशमृगे तथा ॥ ८११ ॥

आशीचे गृहदाहे च भूकम्पे चण्डमारुते ।
दिग्दाहे भूमिनिघोषे न गन्तव्यं जिगीषुणा ॥ ८१२ ॥

श्रुते स्वयं वाऽपि परैर्लभे क्वापि च वारिते ।
दृष्टे ज्वालां विना धूमे तुषकाप्रस्य दर्शने ॥ ८१३ ॥

गर्भीभस्मनि तैले च परिशुष्के च गोमये ।
शशे दिग्मन्धरे सर्पे न गन्तव्यं सुखार्थिना ॥ ८१४ ॥

खरोष्ट्रमहिषारूढाः संन्यामिश्रायकान्त्यजाः ।
कर्णनासादिभिर्हीना विकेशाः कुण्णवाससः ॥ ८१५ ॥

मुक्तकेशाऽतिकृष्णाश्च तैलाभ्यक्ता रजसरका ।
गर्भिणी विधवोन्मत्त-ह्रीवाग्ध-वधिरा नराः ॥ ८१६ ॥

एतेषां दर्शने जाते न गन्तव्यं कदाचन ।
आत्मनो दर्पनस्ये च न यात्रा सिद्धिदा भवेत् ॥ ८१७ ॥

इत्यमङ्गलानि शत्रुन्तानि ॥

पूर्णकुम्भे तथाऽऽदर्शे दध्नि मये तथाऽऽमिषे ।
मीने शङ्गे ध्वजे छत्रे चापरे वार्योपिति ॥ ८१८ ॥

चापे मृगमरद्वाजि फलपुष्पाक्षतेष्वपि ।

वृषभे समदे नागे सिते बाहे द्विजोत्तमे ॥ ८१९ ॥

सुवर्णे दिव्यरत्ने च वीणायां पट्टे तथा ।

वदे चैव पक्षौ दृष्टे यात्रा भवति सिद्धिदा ॥ ८२० ॥

नृपो विप्रः स्रष्टु वेदया कुमारी पाण्डुराम्बरा ।

वृषाश्च कुञ्जरास्त्रदा नरा नार्यः शुभावहाः ॥ ८२१ ॥

गच्छेति पृष्ठतो वास्यमेहीति पुरतः शुभम् ।

आशिषः सर्वतः शस्ता मनसस्तुष्टिर्निता ॥ ८२२ ॥

लिङ्गि भिन्वि जहीत्यादि वाचो निन्द्या अपि स्फुटम् ।

उद्यतात्मा रिपोर्घाते पापघ्नी शोभनाः सदा ॥ ८२३ ॥

इति यात्रायां मङ्गलप्रदानि शरुनानि ॥

श्वा यात्रासमये गच्छेद्द वामं दक्षिणतो यदि ।

स्पृशेद् वा ध्वजं वामं यात्रामिद्धिर्भवेत् तदा ॥ ८२४ ॥

प्रवेशे दक्षिणं गच्छेद्वृम्भते वा खोद्यतः ।

करोति निनरां सौख्यं विपरीता तु कुक्करी ॥ ८२५ ॥

क्रोशद्दयं यदा गच्छेत् मह पान्थेन मण्डलः ।

वामगो मूत्रयेद् वाऽपि तदाऽर्घ्यं शुभमूचकः ॥ ८२६ ॥

गजस्थानं हयस्थानं शादलं शयनस्थलम् ।

तल्लक्ष्म-ध्वज-छत्र-चामरं सफलद्रुमम् ॥ ८२७ ॥

इष्टिफानिचयं कृष्णं पर्याणं मृत्तिफाचयम् ।

पुष्पवत् फलवत् स्थानं श्वा गच्छन् शुभतो भवेत् ॥ ८२८ ॥

कृतमूत्रो यदा गच्छेत् पुरस्तान् सरभामृतम् ।

तदाऽमिलपिनं नार्यं पातुः मिदपि निश्चितम् ॥ ८२९ ॥

वायव्यो मूत्रपेदाद्रिं गोमये कुक्कुरो यदि ।

मृष्टं भोजनमुद्दिष्टं शुष्के निःस्नेहभोजनम् ॥ ८३० ॥

अमेध्यमोदनं मांसं नूतनं वस्तु किञ्चन ।

मुसं निक्षिप्य गच्छन् आ वातुर्लाभं विनिर्दिशेत् ॥ ८३१ ॥

आर्द्रमस्थि तथा वस्त्रं पादशार्णं मुसैः दधन् ।

उपस्थितः प्रमुञ्चेत् सारमेयः सुखमदः ॥ ८३२ ॥

इति श्वशकुनानि ॥

शान्तदीप्तप्रभेदेन ज्ञातव्याः ककुभः क्रमात् ।

शुभाशुभफलज्ञानविचाराय मनीषिभिः ॥ ८३३ ॥

सूर्ये ज्वाला ततो धूमः पश्चाद्गारसम्भवः ।

ततश्च पश्चिमे भागे भस्मस्थानं प्रकीर्तितम् ॥ ८३४ ॥

भस्माङ्गारशिखाधूमं दीप्तमित्यभिधीयते ।

शेषाः शान्ता दिग्गः प्रोक्ताश्चतस्रः पूर्वमूरिभिः ॥ ८३५ ॥

निष्कलं भस्मनः स्थानमद्वारस्यासमावहेत् ।

ज्वाले मृत्युर्भवेद् धूमस्थाने दुःखं विनिश्चितम् ॥ ८३६ ॥

याममात्रं वसेद् भानुर्द्विग्विदिषु प्रदक्षिणम् ।

चत्वारो दिवसे यामा यामवर्त्या तर्ध्वं च ॥ ८३७ ॥

प्राहेर्न्यायं प्रथमे यामे सूर्यो ज्वालाकृत्तो भवेत् ।

द्वितीये बद्धिदिग्भागे तृतीये पितृदेवते । ॥ ८३८ ॥

चतुर्थे नैर्ऋते स्थाने रात्रौ तिष्ठति भानुमान् ।

तृतीये घनदस्यानं प्रत्युपे दिशि शुल्लिः ॥ ८३९ ॥

शिरा रटन्ति शीतेषु फल्गुमौरिमाराहेत् ।

शिवा शान्ते ज्वरान्नापु शुभं शोभति निश्चितम् ॥ ८४० ॥

लाभं च विजयं सौख्यं मित्राणां च समागमम् ।
रत्नतो शान्तदिग्भागे क्रमात् फलमिदं वदेत् ॥ ८४१ ॥

अनेनैव प्रकारेण पत्नीशकुलमादिशेत् ।
दीप्तस्थाने रत्नं काकः शोभनं फलमादिशेत् ॥ ८४२ ॥

दीप्ते दीप्तमुखः काकः कुर्वाणः परुषं स्वरम् ।
कार्यसिद्धिं मददर्पाय विनाशं कुस्ते ध्रुवम् ॥ ८४३ ॥

दिप्ताभिमुखवारन्ध्रः पुनः शान्तोऽभिवासते ।
कार्ये संशयितं कृत्वा पुनस्तत्सिद्धिमादिशेत् ॥ ८४४ ॥

दीप्ते शान्तमुखः काकः कुर्वाणो मधुरं स्वरम् ।
ईप्सितार्थं रिपोर्नाशं लाभं स्त्रीस्त्रजं दिशेत् ॥ ८४५ ॥

अन्तरिक्षेऽथ घृष्टे वा कुर्वाणो मधुरं स्वरम् ।
मूर्द्धस्थाने श्रुतं वक्ति सर्वदा वळिभोजनः ॥ ८४६ ॥

इति शिवा-पत्नी-क्रकशाकुनानि ॥

पोतकीस्थानमालोपय तोरणानि प्रकल्पयेत् ।
तोरेणात् तोरणं कार्यं चत्वारिंशत्क्रमान्तरम् ॥ ८४७ ॥

पक्षद्वयस्थितौ वृक्षावष्टयन्वन्तरान्तरो ।
शिखाशकलयुग्मं वा कल्पितं तोरणं विदुः ॥ ८४८ ॥

गृहे पिष्टमयं कृत्वा पोतकीमिधुनं सुधीः ।
पूजयेत् पुष्प-धूपार्चैः कुमारीमपि भोजयेत् ॥ ८४९ ॥

तोरेणस्थानमागम्य पोतकयानधिवासयेत् ।
प्रपतः सन्न गृहं गत्वा स्वप्यात् पाण्डविके स्मरन् ॥ ८५० ॥

सुषोदये समुत्थाय सहायः सहितो व्रजेत् ।
नियतस्तोरणाभ्यासं प्रकुनालोक्तत्परः ॥ ८५१ ॥

प्रशान्तदिह्मुखो भूत्वा पोतकीं नामभिः स्तुवन् ।

पाण्डुपुत्रस्य मध्यस्य दश नामानि कीर्तयेत् ॥ ८५२ ॥

पाण्डवी पोतकी दुर्गा श्यामोमा चटकाभिषा ।

बाराही शकुनी कृष्णा श्वेतपक्षेति नामभिः ॥ ८५३ ॥

एतैरावाहा विकिरेदक्षतान् कुसुमैः समम् ।

ध्यायेच्च फाल्गुनं वीरं सर्वयोषधुरन्धरम् ॥ ८५४ ॥

किरीटी विजयः कृष्णो योमत्सुः फाल्गुनोऽर्जुनः ।

सव्यसाची च पार्थिव श्वेताम्बोऽथ धनञ्जयः ॥ ८५५ ॥

“ ॐ शिवे ज्वालामुखि वलिं गृहाण स्वाहा ॥ ॐ शिवे शिवदूति
भगवति चण्डे इदमर्घ्यं मया लीलया समर्पितं गृहाण गृहाण ॥ आगच्छ
घाघ्रुषेणेन शुभं कुरु कुरु स्वाहा ॥ ”

अनेन मन्त्रेण त्रिषधे चतुष्पधे वा शिवायै वलिमर्घ्यं दद्यात् ।
तोरणेष्टु नामान्येतानि कीर्तयेत् ।

सिद्धिदा जायते देवी पाण्डुपुत्रोपकारिणी ॥ ८५७ ॥

निःशब्दा हीनशब्दा वा गच्छतो यदि दक्षिणम् ।

व्रजेत् कृष्णा तदा शस्ता शकुनस्य तोरणे ॥ ८५८ ॥

तोरणान्तनिवृत्तस्य पोतकी वामगा शुभा ।

अग्रे दक्षिणतः कृष्णा वामतः पुरुषः पुरः ॥ ८५९ ॥

एका ताराऽभयं त्रिधाद् द्वितीया कामदा भवेत् ।

तृतीया राज्यलामाय व्रजन्ती दक्षिणां दिशम् ॥ ८६० ॥

प्रथमं वामगा भूत्वा दक्षिणं यदि गच्छति ।

विनाशाय कुरुते कार्यं पश्चात् कृष्णा न संशयः ॥ ८६१ ॥

विपरीतक्रमे श्रेया विपरीतफलपदा ।

न या नयक्रमाद् यान्ते मिथस्तर्याणि भ्रंसन्ति ॥ ८६२ ॥

शुभं वाप्यशुभं मान्ते तदेव फलदायकम् ।
पोतकीशकुनज्ञानं कीर्तितं सोमभूशुजा ॥ ८६३ ॥

इति पोतकीशकुनम् ॥

फल-शुष्प-पलाशाढ्यं क्षीरिणं वा महीरुहम् ।
पवित्रस्थानसंयुक्तं पिङ्गलायुगलान्वितम् ॥ ८६४ ॥

अर्चयेदधिवासार्थं सायङ्काले समाहितः ।
स्नात्वा शुक्लाम्बरो भूत्वा सहायसहितो व्रुषः ॥ ८६५ ॥

नयेन गोमयेनोर्वी क्षिप्त्वा गोचर्मनिर्मिताम् ।
अष्टपत्रं क्षिप्तेत् पत्रं पिष्टेनार्द्रेण कोविदः ॥ ८६६ ॥

कृत्वा पिष्टमयं तत्र पिङ्गलायुगलं शुभम् ।
चण्डीं च स्थापयेत् तत्र क्षिप्तं (कृत्वा) पिष्टेन साधुधाम् ॥ ८६७ ॥

लोकपालाष्टकं तत्र ध्यायेत् पद्मदलाष्टके ।
ग्रहाणं कमलस्योर्ध्वमच्युतं च तलस्थितम् ॥ ८६८ ॥

तत्तन्नामाक्षरैर्मन्त्रैः पञ्चवाचैर्नमोऽन्तर्गैः ।
पूजयेत् फल-पुष्पाद्यैर्धूप नैवेद्य-दीपकैः ॥ ८६९ ॥

वृक्षस्थानाय नमः इत्यासनमन्त्रः । ॐ ह्रीं श्रीं चामुण्डे हुं नमोऽ
स्मिन् वृक्षे अवतर स्वाहा ।

ध्यायन्नेन मन्त्रेण चण्डीं वृक्षेऽवतारयेत् ।
पिङ्गलायुगलस्यापि मन्त्रोऽयं कथ्यतेऽधुना ॥ ८७० ॥

ॐ पिङ्गले मेखले रेवति रात्रिचारिणि ग्रहायुत्रि सत्यमेतद् ब्रूहि
मे स्वाहा । इत्यावाहनमन्त्रः । ॐ श्रीं ह्रीं हूं चलि वौषट् इति मूलमन्त्रः ।
ॐ सिद्धचामुण्डे कृष्णपिङ्गले स्वाहा । ॐ नमो भगवति कालरात्रि मन्त्रमूर्ति
महेश्वरि चामुण्डे प्रजापालनि योगेश्वरि आगच्छ आगच्छ एवेहि तिष्ठ तिष्ठ
ॐ ह्रीं चलि चलि शब्दाय स्वाहा । इत्यधिवासनमन्त्रः ॥

पूजां जपं च-होमं च मूलमन्त्रेण कल्पयेत् ।
 अष्टोत्तरशतं जप्त्वा दशांशं होममाचरेत् ॥ ८७१ ॥
 अथत्योदुम्बराभ्राणां दूर्वाग्रहमहीरुहः ।
 समिधो मधु-सर्पिर्भ्यां जुहुयाच्चण्डिकां स्मरन् ॥ ८७२ ॥
 प्रेतासनगतां शृङ्गां भस्मकिष्णां कपाकिनीम् ।
 ध्रुक्ध्वजां शूलहस्तां रक्तपां मुण्डमाकिनीम् ॥ ८७३ ॥
 वसामृग्रचितां कृष्णां गर्जसिंहाजिनाम्बराम् ।
 असवृहस्थितां भीमां स्मरेच्छर्णां कृतार्चनः ॥ ८७४ ॥
 अर्घयित्वा ततो गृहं वेष्टयेत् सिततन्तुभिः ।
 अर्पयेद् गुरवे सर्वं होमार्चनजपादिकम् ॥ ८७५ ॥
 देव्यै कार्यं निवेद्याथ गृहं गच्छेन्निशामुखे ।
 गृहे च भोजयेत् कन्याः स्वयं शुक्तीत बन्धुभिः ॥ ८७६ ॥
 मत्पूषेऽथ समुत्थाय कृन्देवार्चनादिकः ।
 गत्वाऽधियासितं स्थानं जानुभ्यां घरणीगतः ॥ ८७७ ॥
 बद्धाञ्जलिपुटो भूत्वा मन्त्रप्राप्तमदीरयेत् ।
 कथयेद्दुष्टया वाचा कार्यं शपथपूर्वकम् ॥ ८७८ ॥
 तथ्यं कथय देवि ! त्वं ब्रह्मपुत्रि ! शुभाशुभम् ।
 इत्युक्त्वा पृष्ठतः कृत्वा मदीप्तां ककुभं युषः ॥ ८७९ ॥
 नृण्युयाद् विरुतं तस्या स्तथा वीक्षित चेष्टितम् ।
 एकाग्रमानसो भूत्वा अकुनालोकनोद्यतः ॥ ८८० ॥
 पार्थिवो वैदिवस्त्वाप्यः कैटकस्तनैजसः पुनः ।
 कुर्दुल्ली समीरोत्थो वीशः किंशुरिवाम्बरः ॥ ८८१ ॥
 एते पञ्च स्वराः ख्याताः पिङ्गलाख्यस्य पक्षिणः ।
 तेषां यात्राप्रभेदाऽप्ये वक्ष्यन्ते स्वरभेदतः ॥ ८८२ ॥

१ D शुद्धमन्त्रमहस्तां रस्ताम्भु । २ D कुर्याद् दीप्तासां चतुरो युषः ॥

३ D पापं । ४ कुम् ।

एकमात्रश्चिलित्युक्तः तद्द्वयेन द्विमात्रिकः ।

त्रितयेन त्रिमात्रः स्याच्चतुर्मात्रश्चतुष्कः ॥ ८८३ ॥

पञ्चभिः पञ्चमात्रस्तु षोडश्व्योऽसौ मनीषिभिः ।

स्वरूपं तस्य वक्ष्यामि स्वराणामनुकारतः ॥ ८८४ ॥

चिल् एकमात्रः १ । चिलि द्विमात्रः २ । चिलिलि त्रिमात्रः ३ ।
चिलिचिलि चतुर्मात्रः ४ । चिलिचिलिलि पञ्चमात्रः ५ पार्थिवः ॥
किञ् १ । किचि २ । किचिचि ३ । किचि किचि ४ । किचि किचिचि
५ आप्यः ॥ कुम् १ । कुकु २ । कुकुकु ३ । कुकुकुकु ४ । कुकुकुकुकु ५
तेजसः । चीच् १ । चीचु २ । चीचुचु ३ । चीचुचीचु ४ । चीचुचीचुचु ५
वायुः ॥ सृप् १ । विच २ । कुसृ ३ । कीः कीसृ ४ । कुसृसृ
सृ ५ आकाशः ॥

पार्थिवादिक्रमेणोक्ताः पञ्च मात्राः पृथग्विधाः ।

तेषां त्रिरुक्तो यः कश्चित् स लघुः स्वर इत्यतः ॥ ८८५ ॥

षोडोदितो गुरुः श्रोको नवषोक्तः प्लुतो भवेत् ।

लघौ स्वल्पं गुरौ मध्यं प्लुते पुष्टं फलं भवेत् ॥ ८८६ ॥

पार्थिवं कुस्तो हृष्टः संलापी जलजं स्वरम् ।

तेजसं मदनाक्रान्त इति शान्तास्त्रयः स्वराः ॥ ८८७ ॥

वायव्यं कुरुते क्रुद्धः शोकातो नाभसं स्वरम् ।

स्वराविमौ प्रदीमाख्यौ विषुधौ परिपोषितौ ॥ ८८८ ॥

पूर्वदक्षिणदिग्भागे पार्थिवः प्रवक्तुः स्वरः ।

पश्चिमायां च कौवेर्या बलवान् जलजः स्वरः ॥ ८८९ ॥

वायव्ये तेजसे कोणे यन्निष्ठस्तेजसः स्वरः ।

ऐशाने नैऋते कोणे बलीयान् नाभसः स्वरः ॥ ८९० ॥

आप्य-पार्थिवयोर्मन्त्री तयोराप्यो यलाधिकः ।

आप्य-तेजसयोर्नरं तयोराप्यो महावक्तुः ॥ ८९१ ॥

आप्य-मारुतयोर्वरं बलवान् मारुतस्तपोः ।
 मध्यस्थानाम्बराग्रेयो नाभसस्तु तयोर्वली ॥ ८९२ ॥
 नैव शत्रू न मित्रे च नाभसाप्यो परस्परम् ।
 तथापि नाभसो नादः प्रबलः परिकीर्तितः ॥ ८९३ ॥
 पार्थिवान्नेपयोर्मित्री तत्र भौमो बली स्वरः ।
 अनलानिलयोर्वैजो बलवाननिलस्तपोः ॥ ८९४ ॥
 जलमारुतजौ शुद्धौ प्रागुक्तौ भौमवैरिणौ ।
 तापैव पश्चादुद्धूतौ मित्रे भौमस्य कीर्तितौ ॥ ८९५ ॥
 चतुर्णामपि शुद्धानां नाभसः शुद्धुरिष्यते ।
 एवं स्वराणामुद्दिष्टं मित्रामित्रवत्त्वावलम्बम् ॥ ८९६ ॥
 स्वस्यां दिशि फलं पूर्णं तद्वर्कं मित्रसन्निधि ।
 शुभेष्टे फलाभावो विपरीतमप्यापि वा ॥ ८९७ ॥
 भौमादनन्तरथाप्यः सर्वसिद्धिप्रदो भवेत् ।
 विपरीतप्रमेणैव फलनाशकरो स्वरो ॥ ८९८ ॥
 प्रथमं पार्थिवो नादः सैन्यसत्त्वदनन्तम् ।
 बार्हिष्ठतार्यप्रदो स्यातां विपरीतौ तनोऽन्यथा ॥ ८९९ ॥
 भार्दो चेत् पार्थिवो नादः पश्चान्मारुतजो यदि ।
 लाभपूर्वां तदा हानिहानेर्लाभो विपर्ययात् ॥ ९०० ॥
 प्रथमो भूमिजो नादो द्वितीयो नाभसो यदि ।
 सुखपूर्वं भवेत् दुःखं दुःखान् सौख्यं विपर्ययात् ॥ ९०१ ॥
 आप्यस्य पश्चादाग्नेयः फलं कृत्वा विनाग्नेयेत् ।
 व्यत्यासेन समुद्धूतो व्यत्यस्तफलकारिणो ॥ ९०२ ॥
 प्रथमो नञ्जः शुद्धस्तनश्चेद् वायुमम्भवः ।
 भयं विचित्रिनागाय वैपरीत्येऽपि नादशो ॥ ९०३ ॥

जलजाद् व्योमजः पथान्मित्रशुद्धाद् मघेन्मृतिः ।
विपरीतक्रमोद्भूतो शत्रुतो मृतिसूचकौ ॥ ९०४ ॥

आग्नेय-मारुतोऽद्भौ क्रमाज्जातो घनापहो ।
मृतिसंसूचकौ श्रेयो विपरीतक्रमोदितौ ॥ ९०५ ॥

क्रमेण व्युत्क्रमेणापि नादौ तैजस-नामसौ ।
कुरुतः कलहं चोग्रे मयं च सुमहत्तरम् ॥ ९०६ ॥

व्यत्यामात् क्रमशो वाऽपि जद्भौ वायव्य-नामसौ ।
वित्तनाशं रणे मृत्युं नरस्य कुरुते ध्रुवम् ॥ ९०७ ॥

अन्यैरभिहितो भौमः कार्यसिद्धिविघातकृत् ।
अधिकः पार्थिवो नाद्रः सर्वकामफलप्रदः ॥ ९०८ ॥

प्रपाणां वा चतुर्णां वा पञ्चानां श्रवणे सति ।
पथाच्छ्रुतोऽधिको वाऽपि पार्थिवो ध्वनिरुत्तमः ॥ ९०९ ॥

पार्थिवं सलिलं नादं स्वस्यानादूर्ध्वगस्तरोः ।
कुर्वन् लाभं सुखं कीर्तिं जयं शंसति पिहकः ॥ ९१० ॥

अवतीर्य निजस्यानात् कुर्वन् नादौ शुभावहो ।
कनिष्ठं फलभावष्टे हेष्टाह्वाभं विद्वहम् ॥ ९११ ॥

वृक्षस्याग्रे रुवं कुर्वन् पार्थिवं वारिजं खगः ।
शुक्लं फलमाख्याति मध्ये मध्यमशो लघु ॥ ९१२ ॥

दिन्यस्य वदने मक्ष्यं शुकत्वा वा तद् विद्वहम् ।
रम्यस्यानस्थितः कुर्वन् शुभो नादौ शुभं दिशेत् ॥ ९१३ ॥

मक्ष्यमुत्सृज्य वक्त्रस्थं यदा वक्ति शुभो ध्वनी ।
तदा शंसति सम्पत्तेर्दानि पिहविद्वहम् ॥ ९१४ ॥

अर्चितं पादपं त्यक्त्वा पादपान्तरमाश्रितः ।
 रचयन् शोभनं शब्दं दिशेद् देशान्तरे सुखम् ॥ ९१५ ॥
 अम्बरे शुष्कवृक्षे वा भयशास्त्रे च कोटरे ।
 कुर्वन् नादं श्रुभं पिङ्गो भयशृङ्गं प्रशंसति ॥ ९१६ ॥
 शुभस्थानस्थितो वापि गत्वा वाऽथ प्रदक्षिणम् ।
 कुर्वन् शान्ते शुभादन्यनादं संसत्यशोभनम् ॥ ९१७ ॥
 धौमत्तः शान्तदिग्ध्वतीं कुर्वाणः शोभनं ध्वनिम् ।
 शोभनं फलमाचष्टे चिरकालेन पिङ्गलः ॥ ९१८ ॥
 भौमाप्यतैजसैर्नादैर्जल्पन्ती शुभदेशगा ।
 पिङ्गला प्रीतिमाचष्टे सुखं लाभं जयं यशः ॥ ९१९ ॥
 इति पिङ्गलाशकुनम् ॥

अर्चयित्वा गणावीशं सर्वविघ्नविनाशनम् ।
 कुमारां सहिता नार्यस्तिस्रः सुप्ते जनेऽस्थिले ॥ ९२० ॥
 भक्षतैः पूरयेयुस्ता पत किञ्चित् कुट्टनादिकम् ।
 चण्डिकायै नमः कृत्वा सप्तकृत्योऽभिमन्त्रितम् ॥ ९२१ ॥
 सम्भार्जनीकृतविष्टे स्थापयेयुर्गणापिपम् ।
 त्रजेयुस्तं समदाय रजस्तस्य निकेतनम् ॥ ९२२ ॥
 तद्देहस्य पुरोभागे निक्षिपेयुः सिताक्षताम् ।
 मनोगतं समुद्दिश्य धृणुयुः सुसमाहिताः ॥ ९२३ ॥
 श्रूयते वचनं किञ्चिद् रजकालपमध्यगम् ।
 नार्यां नरेण बालेन प्रोक्तमन्येन केनचित् ॥ ९२४ ॥
 सैरसंलापनोद्भूतं श्रुभं वा यदि वाऽश्रुमम् ।
 शृण्वन्तीभिः फले ह्येयं तद्वाक्यार्यविचारतः ॥ ९२५ ॥

चण्डालनिष्ठयेऽप्येवं श्रवणे बोधने क्रमः ।

यद् व्युत्पन्नं तत्र तत् तथा न तदन्यथा ॥ ९२६ ॥

शक्तुं शास्त्रपालोक्य भाविकार्याविबोधकम् ।

शक्तुं वर्णितं सम्बद्धं सोमेश्वरमहीश्रुजा ॥ ९२७ ॥

इत्युपभृतिशक्तुम् ॥ इति याज्ञाध्यायः ॥ १२ ॥

अवृष्ट्या तोयरहिते दुर्मिक्षे मरकान्विते ।

परेषां दुःस्थिते देशे नैव यायात् कथञ्चन ॥ ९२८ ॥

परस्परविरोधेन क्षीयमाणेषु शत्रुषु ।

तद्दिनाशो भवेद् यावत् तावत् विष्ठुर्दुद्धिमान् ॥ ९२९ ॥

स्वस्थासनमुपेक्षाख्यं मार्गरोपासनं तथा ।

दुर्गसाध्यासनं चैव राष्ट्रस्वीकरणासनम् ॥ ९३० ॥

रमणीयासनं चान्यत् तथा च निकटासनम् ।

दूरमार्गासनं चैव मल्लोभाख्यं तथैव च ॥ ९३१ ॥

पराधीनासनं चैतद् दशमं परिकीर्तितम् ।

इतोऽधिकं न हज्येत नीतिसैरन्यदौसनम् ॥ ९३२ ॥

निष्कण्ठके तथा राज्ये संवृते वैरिगण्डले ।

स्वस्थाने वा स्थितौ राज्ञां स्वस्थासनमिति स्मृतम् ॥ ९३३ ॥

यदस्माभिरनुष्ठेयं दैवेन क्रियते हि तत् ।

उग्रदण्डप्रयोगाच्च न्यसनाद् धृष्ट्यदर्शनात् ॥ ९३४ ॥

दुर्मिक्षान्मरकापाताद् विनाशं यास्यति ध्रुवम् ।

इत्युपेक्ष्य नृपस्थानमुपेक्षासनमुच्यते ॥ ९३५ ॥

नया पूर्णमवाहेज गमनं रोषितं यदि ।

तेन दोषेण यत् स्थानं मार्गरोपासनं स्मृतम् ॥ ९३६ ॥

दुर्गे ग्रहोत्पुच्छुक्तो वारयन् यवसादिकम् ।
तदुपान्ते वसेद् यस्तु दुर्गसाध्यासनं हि तत् ॥ ९३७ ॥

बलादुपार्जिते राष्ट्रे वैश्वार्थ्यं यत्र निष्ठति ।
तत् स्थानं कथितं राज्ञा राष्ट्रस्वीकरणासनम् ॥ ९३८ ॥

विजिगीषुर्नृपो गत्वा रिपुं हत्वा रणाङ्गणे ।
रम्भां वसतिमालोक्य यत्र तिष्ठति सानुगः ॥ ९३९ ॥

यवसेन्धनभूमिष्ठे जलधान्यममन्विते ।
तत् स्थानं नीतितत्त्वज्ञै रमर्णापासनं स्मृतम् ॥ ९४० ॥

दूरस्थस्य रिपो राज्ञा विनाशाय समुद्यतः ।
समीपे यत् स्थितिं कुर्यात् तद् मयेन्निकट्यसनम् ॥ ९४१ ॥

दूरदेशे नृपो गत्वा कृत्वा कार्यमशेषतः ।
विज्ञाय स्वपुरं दूरं यत्र तिष्ठत्यनाकुलम् ॥ ९४२ ॥

वर्षर्तुव्यत्ययो यावच्छरत्कालस्य सम्भवः ।
तावद् यदुचितं स्थानं दूरमार्गासनं हि तत् ॥ ९४३ ॥

हस्त्यश्व-धन-रत्नानि दुर्गे राष्ट्रं तर्धव च ।
किञ्चित्कालं स्थितिः कार्या त्रिषु हत्वा दद्यामि ते ॥ ९४४ ॥

इति प्रलोभितोऽप्येव यत्र निष्ठति भूमिषु ।
तत् प्रलोभासनं नाम कथितं नीतिवेदिभिः ॥ ९४५ ॥

मासे वसे दद्याद् वा षट्हे षड्वरात्रके ।
प्रामृत्तं ते दद्यामीति प्रेलोभ्य स्यादपेन्द्रगम् ॥ ९४६ ॥

आश्रया चार्यमाणम्नु तत्र तिष्ठति यच्चिरम् ।
प्रलोभासनमेव वा तदस्य स्थानं मनीषिभिः ॥ ९४७ ॥

स्नेहाद् वा वैरिभावाद् वा गन्तुं देशं स्वकं न यः ।
लभते तस्य तत् स्यान् पराधीनासनं स्मृतम् ॥ ९४८ ॥

इत्यासनायायः ॥ १४ ॥

स्वयं हीनबलो राजा जयहेतुं न पश्यति ।
बलिना पीड्यमानो यः क्षेमस्यानं समाश्रयेत् ॥ ९४९ ॥

सत्संश्रयोऽन्यसंसर्गो दुर्गसंश्रयणं तथा ।
इति भेदास्त्रयः श्लोकाश्चतुर्णो नोपलभ्यन्ते ॥ ९५० ॥

महता शत्रुणा यस्तु पीडितोऽल्पबलो नृपः ।
सत्यसम्पदं परित्याप्य तमेवाश्रयते युधः ॥ ९५१ ॥

शत्रून् वा सद्गुणान् वीक्ष्य शत्रुं यस्तु समाश्रयेत् ।
तं गुणं नीतितत्त्वज्ञाः सत्संश्रयमुच्यन्ति हि ॥ ९५२ ॥

शत्रुणा बाध्यमानो हि स्वयं वाऽप्यनुपायकः ।
शुण्डीनं रिपुं ज्ञात्वा श्रयेदन्वयं गुणाधिरुम् ॥ ९५३ ॥

बलिनं क्रियया युक्तं घर्षतः सत्यवादिनम् ।
आश्रयेदीदृशं यस्तु सोऽन्यसंश्रयं वक्ष्यते ॥ ९५४ ॥

वैरिणा बलयुक्तेन पीडितो ह्यसमो रिपुः ।
यत् तु संश्रयते दुर्गं दुर्गसंश्रयं श्रूयते ॥ ९५५ ॥

इत्याश्रयाध्यायः ॥ १५ ॥

बलिनोर्द्विपतोर्मध्ये वाचाऽऽत्मानं समर्पयेत् ।
द्वैधीभावेन वर्तेत काकाक्षिबद्धलिङ्गितः ॥ ९५६ ॥

लाभाद् वाऽपि भयाद् वाऽपि योगक्षेमार्थमुद्यतः ।
द्वयोर्मध्ये चिरं कालं द्वैधीभावेन यापयेत् ॥ ९५७ ॥

नीतिशास्त्रार्थसारज्ञैर्नापभेदार्थवञ्जतः ।
मिथ्याचित्तः समादिष्टो मिथ्यावचन एव च ॥ ९५८ ॥

मिथ्याकरण इत्यन्यस्तथा चोभयनेतनः ।

युग्मभाभूतकृत्वेति द्वैधीभावोऽत्र पञ्चधा ॥ ९६९ ॥

नित्ते विरोधमाशत्ते वचसा प्रियभाषणम् ।

द्वैधीभावोऽप्यमाख्यातो मिथ्याचिचोऽर्थकोविद्भिः ॥ ९६० ॥

वचसा प्रियमाख्याति कर्मणा वर्त्ततेऽन्यथा ।

द्वैधीभावोऽपरः प्रोक्तो मिथ्यावृत्तनसंहकः ॥ ९६१ ॥

स्तोकं स्तोकं स्मिप्यादौ कार्यं विश्वासकारणात् ।

करोति भावदुष्टोऽसौ महत् कार्यं विनाशयेत् ॥ ९६२ ॥

एवं यः कुरुते मिथ्या रिपोर्नाशाय पार्थिवः ।

मिथ्याकरणनामाऽर्धो द्वैधीभावः प्रकीर्तितः ॥ ९६३ ॥

शुभं पेनमेकत्र तथाऽन्यत्र प्रकाशितम् ।

गृहीत्वा यद्वचस्व मायी शुभं दस्युहितेच्छया ॥ ९६४ ॥

अलक्षितो रिपोर्ध्वं मित्रा स्वस्वामिनेऽर्पयेत् ।

यत्र तिष्ठति द्वैविध्यात् स स्यादुभयधेतनः ॥ ९६५ ॥

यद्रिषु साधयन्नेति दौर्गतं प्रामृतं महत् ।

अन्येनापि तमुद्दिश्य दत्तं वाजि-भगादिकम् ॥ ९६६ ॥

मन्वाहं श्रेयविध्यामि साधयिष्यामि ते रिषुम् ।

इति भुवन् विरुद्धाभ्यां द्वाभ्यामर्थं समाहरेत् ॥ ९६७ ॥

तपोरज्ञानरूपः सन् यत्र रागा भवन्ते ।

द्वैधीभावं तपस्यादुयुग्मभाभूतकं युषाः ॥ ९६८ ॥

द्वैधीभावं समान्यद्वयं य एव वर्त्तते नृपः ।

विपक्षद्विधापादत्ते मन्त्ररक्षाविचक्षणः ॥ ९६९ ॥

इति द्वैधीभावाध्यायः ॥ ११ ॥

सन्धिं च विग्रहं चैव गानयामनमाश्रयम् ।

द्वंद्वीभावं च यो वेत्ति प्रयोजनं शुभ्रमण्डले ॥ ९७० ॥

बलवान् कोशसम्पन्नो गुणपदक्रियानुधः ।

स कृन्त्यां पृथिवीं शृङ्गे देशकान्तहायवित् ॥ ९७१ ॥

उपायेषूत्तमं साम भेदो मध्यम इत्यते ।

उपप्रदानमधमं दण्डः कष्टतमः स्मृतः ॥ ९७२ ॥

अपापरहितत्वाच्च द्रव्यहानेरभावतः ।

सिद्धिमायान्ति कार्याणि ततः सामोत्तमं मतम् ॥ ९७३ ॥

कृत्सिता भेदमायान्ति न ते विश्वासभूमयः ।

अतः सन्देहरूपत्वाद् भेदोऽयं मध्यमः स्मृतः ॥ ९७४ ॥

वित्तस्य संस्रयः पूर्वं सिद्धिर्द्वैव व्यवस्थिता ।

उपप्रदानमधमं तेन प्रोक्तं मनीषिभिः ॥ ९७५ ॥

लाभार्थं क्रियते युद्धं रणे संग्रयितो जयः ।

राज्यं च जीवितं चैव दण्डः कष्टतमस्ततः ॥ ९७६ ॥

कुपितस्य मियं वाक्यं कोपवृद्धौ प्रजायते ।

यथाऽऽज्यस्य प्रतप्तस्य ज्वालायां नलविन्दवः ॥ ९७७ ॥

कुर्त्तानेषु कृतज्ञेषु सार्द्रचित्तेषु साधुषु ।

कार्यायेषु च मेधावी पूर्वं साम प्रयोजयेत् ॥ ९७८ ॥

प्रथमं कर्णसुभगं द्वितीयं दैविकं तृथा ।

तृतीयं स्मारकं प्रोक्तं चतुर्थं लोभनं स्मृतम् ॥ ९७९ ॥

तथैव यश्चमं साम निगार्पणमिति स्मृतम् ।

उपायेषूत्तमं साम कथितं निरुपद्रवम् ॥ ९८० ॥

मधुरैः सुखसंक्रापरन्यथ हृदयद्रवैः ।

एवं वचोवर्धयत् साम तत् कर्णसुभगं स्मृतम् ॥ ९८१ ॥

विश्वासजननोपायेः श्रवणैर्देवपूर्वकैः ।

क्रियते यच्च नीतिज्ञैः साम तद् दैविकं विदुः ॥ ९८२ ॥

यदासीद् बान्धवं पूर्वं साम्प्रतं विस्मृतं त्वया ।

इति संस्मार्यते यत्र स्मारकं साम तत् स्मृतम् ॥ ९८३ ॥

ग्रामे पुरं तथा राष्ट्रं वाजिनं वारणं धनम् ।

दास्यामीति च यत् साम स्मृतं तदिह लोभजनम् ॥ ९८४ ॥

भवत्कार्ये यदीयं स्वं शरीरं च मयापितम् ।

इति वागपिते सास्त्रि कथितं तस्मिन्नापणम् ॥ ९८५ ॥

इति सामाध्यायः ॥ १७ ॥

सामोपायैरसाध्या ये शत्रवो मदमोहिताः ।

भेदोपायेन ते साध्या नृपेण विनिर्गोषणा ॥ ९८६ ॥

क्षीरं नीरं यथा हंसो विश्लेषयति संहतम् ।

तथा सुसंहतान् शत्रून् भेदाद् विश्लेषयेत् तु तान् ॥ ९८७ ॥

शत्रुस्यैरात्मगुरुष्वैर्गृहेरुभयवर्जैः ।

भीतापमानितान् क्रुद्धान् भेदयेच्च नृसङ्गतान् ॥ ९८८ ॥

माणपहो मानभङ्गो धनहानिश्च बन्धकः ।

दाराभिन्नापोऽङ्गमङ्ग इति भेदोऽत्र पद्धिषः ॥ ९८९ ॥

मन्त्रः सम्पद्य मया ज्ञातो नृपस्त्वं हन्तुमुद्यतः ।

अथ श्वो वाऽर्तिनीरुणैश्च किञ्चिन्नाद्यापि नुध्यसे ॥ ९९० ॥

पैशुन्येनाप्यनाख्याप्यहेतुभिः प्रत्ययात्मकैः ।

भीतिरुपपद्यते यत्र स भेदः माणहा स्मृतः ॥ ९९१ ॥

त्वद्विपत्त्येरितो राजा तव मान हरिष्यति ।

एवं विद्वेष्य यो भेदो मानभङ्गः स वर्णिनः ॥ ९९२ ॥

धनिकोऽयं महानेव तव किञ्चिच्च दित्सति ।
 केनाप्युपायेन तस्माद् धनमाहर्तुमर्हति ॥ ९९३ ॥
 इति सम्मन्य भूयेन तद् धूते घनिकाय च ।
 अर्थलुब्धो ह्ययं राजा तव द्रव्यं हरिष्यति ॥ ९९४ ॥
 यत्रैवं पिभुनत्वेन भिनस्पुमपवेतनः ।
 घनहानिस्त्वयं भेदो नीतिज्ञैः समुदाहृतः ॥ ९९५ ॥
 न करोति तव स्वामी विश्वासं त्वयि कर्हिचित् ।
 बन्धयित्वा तु निगदैः कारागारे निधास्यति ॥ ९९६ ॥
 इति विश्वासमुज्ज्ञाव्य निजस्वामिहिते रतः ।
 यद् भिनत्ति परं युज्यथा स भेदो बन्धकः स्मृतः ॥ ९९७ ॥
 विलासी चपलो भोगी रूपवांस्तरुणो विटः ।
 अन्तःपुरे मदीयां स्त्रीं कटाक्षैः स्पृष्टुमीक्षते ॥ ९९८ ॥
 वध्योऽयमिति भूपालो मया सार्द्धममन्त्रयत् ।
 इति यं कुले भेदं स स्याद् दाराभिजायकः ॥ ९९९ ॥
 त्वद्धार्या रूपसम्पन्नां नवयौवनशालिनीम् ।
 मयात्रे चर्णयन् राजा सापेक्ष इति क्षतः ॥ १००० ॥
 स्वयि जीवत्यलभ्यत्वात् तव द्रोहं विधास्यति ।
 दाराभिलाषभेदोऽप्येवं वा परिकीर्तितः ॥ १००१ ॥
 मयमस्मिन् कुले जातः कदाचिद् राज्यमिच्छति ।
 अद्भुली वा तथा नेत्रे सन्ततः साधनानि च ॥ १००२ ॥
 छेत्तुं निश्चितवान् राजा सर्वथा नत् करिष्यति ।
 इति यां निर्मिनीं भेदः सोऽङ्गमद्गः प्रकीर्तितः ॥ १००३ ॥
 सम्पद्भेदेन शत्रूणां भिनत्ति प्रकृतिं तु यः ।
 भेदवज्रेण तद् भिक्षं हृदयं प्रतिभूयतः ॥ १००४ ॥
 इति भेदाध्यायः ॥ २८ ॥

निश्वासजननोपायैः शपथैर्देवपूर्वकैः ।

क्रियते यच्च नीतिज्ञैः साम तद् दैविकं विदुः ॥ ९८० ॥

यदासीद् बान्धवं पूर्वं साम्प्रतं विस्मृतं त्वया ।

इति सस्मार्यते यत्र स्मारकं साम तत् स्मृतम् ॥ ९८१ ॥

ग्रामं पुरं तथा राष्ट्रं वाजिनं वारणं धनम् ।

दान्यामीति च यत् साम स्मृतं तदिह लोभजम् ॥ ९८४ ॥

भवत्कार्ये मदीयं स्वं शरीरं च मयार्पितम् ।

इति वागर्पिते सान्नि कथितं तन्निवारणम् ॥ ९८५ ॥

इति सामाख्याय ॥ १७ ॥

मामोषार्थरसाध्या ये शत्रवो मदमोहिताः ।

भेदोपायेन ते साध्या नृपेण विजिगीषुणा ॥ ९८६ ॥

क्षीरं नीरं यथा हसो विश्लेषयति संहतम् ।

तथा सुसंहतान् शत्रून् भेदाद् विश्लेषयेत् तू तान् ॥ ९८७ ॥

शत्रुस्थैरात्मशूरुर्षैर्गुदैरुपयवेनैः ।

भीतापमानितान् क्रुद्धान् भेदयेच्च नृसंहतान् ॥ ९८८ ॥

माणपहो मानभङ्गो धनहानिश्च बन्धकः ।

दाराभिद्यापोऽङ्गमङ्ग इति भेदोऽत्र पङ्क्तिषः ॥ ९८९ ॥

मन्त्रः सम्यग् मया ज्ञातो नृपस्त्वा इन्मुमुक्षतः ।

अद्य शो वाजतिनीह्णैश्च किञ्चिद्वाग्रापि बुध्यसे ॥ ९९० ॥

पैशुन्येनाप्यनाख्याप्यहेतुभिः मत्पयात्मकैः ।

भीतिरुत्पद्यते यत्र स भेदः प्राणहा स्मृतः ॥ ९९१ ॥

त्वद्द्विपत्प्रेरितो राजा तव मानं हरिष्यति ।

एवं विद्रेष्य शो भेदा मानभङ्गः स वर्णितः ॥ ९९२ ॥

पुत्रपौत्रमर्षौत्रेण दत्तं नैव विलुप्यते ।

अचाल्पत्वेन पत् किञ्चित् तद् दानं आसनं स्मृतम् ॥ १०१७ ॥

रत्नेन जातरूपेण घटितं चारु भूषणम् ।

दीयते यत् तु तद् दानं भूषण्यं समुदाहृतम् ॥ १०१८ ॥

नानावर्णविचित्राणि नानामुद्रमयानि च ।

नानादेशसमुत्पानि सूक्ष्माणि च यनानि च ॥ १०१९ ॥

वस्त्राण्यतिथनोशनानि मभूतानि मसादतः ।

दीयते यत् तु तद् दानं वसनं परिकीर्तितम् ॥ १०२० ॥

आसनं चामरं छत्रं यानं सम्माननोचितम् ।

मानवद् दीयते यत् तु तद् दानं मलिपक्षिकम् ॥ १०२१ ॥

रौप्य-काञ्चन-रत्नानि सज्जायन्ते यतो भुवः ।

सा खनिर्दीयते यत् तु तद्दाकरमितीरितम् ॥ १०२२ ॥

दीयन्ते यत्र निष्काणि मभूतानि वराणि च ।

तद् दानं स्वमजं प्रोक्तमर्गशास्त्रविचक्षणैः ॥ १०२३ ॥

भूषणैर्भूषिता कन्या लक्षणैश्च समन्विता ।

विधिवद् दीयते यत् तु कन्यादानं तु तद् विदुः ॥ १०२४ ॥

रूपयौवनसम्पन्ना नृत्यगीतविशारदा ।

वेश्या मदीयते यत् तु तद् दानं वैश्यसूच्यते ॥ १०२५ ॥

यत्रादया बहवः गन्ति बहिरस्योपजीविनः ।

रत्नाकरस्य वैयायां बहुपण्यप्रचारिणः ॥ १०२६ ॥

अपूर्वोपायनोपेतं पटनं बहुवस्तुदम् ।

दीयते यत् तु तद् दानं वैयाकरणेति स्मृतम् ॥ १०२७ ॥

यद्दसाध्यं हि भेदस्य तद् दानेन मसिध्यति ।

पशुदत्तेनेह भवति दानेनोभयलोकनिन्द ॥ १०२८ ॥

न सोऽस्ति लोके दानेन वशगो यो न जायते ।
देवा अपि भवन्तीह वशगा सर्वदेहिनाम् ॥ १०२९ ॥

दान श्रेयस्करं श्रुत्वा दान सर्वार्थसाधकम् ।
दानशीलो नृपो लोके देववत् पूज्यते जनैः ॥ १०३० ॥
इति दानाध्यायः ॥ १९ ॥

उपायमित्येनापि यो न शक्यो भवेद् रिपुः ।
तस्य दण्ड प्रयुज्जीत बलवान् यदि भूपतिः ॥ १०३१ ॥

सामादीनां प्रयोत्तारमशक्तं मन्वते द्विपः ।
तस्माद् दण्ड प्रयुज्जीत दण्डो हि वसुकृशृणाम् ॥ १०३२ ॥

बलिष्ठेन तथा कार्या दण्डा द्वादशभेदनाः ।
अशक्तेन त्रय कार्या एतं पञ्चदश स्मृताः ॥ १०३३ ॥

अन्ये च दण्डाः कर्तव्या भूभृता धर्मवर्तिना ।
वध क्लेशोर्ध्वहरणो जनानां हृत्तरक्षकः ॥ १०३४ ॥

देशनाशश्च ग्रन्थना जनान्द्रुतेदकस्तथा ।
गोग्रहो धान्यहरणो बन्दिग्राहस्तथाऽपरः ॥ १०३५ ॥

देशहारो घनादानः सर्वस्वहरणोऽपरः ।
दुर्गमङ्गः स्थानदाहो देशनिर्वासनस्तथा ॥ १०३६ ॥

मुद्रावहो महादण्डः शत्रुसंहारकारकः ।
उपायानां हुरीयश्च कथिनः सोमभूभृता ॥ १०३७ ॥

वनानि यत्र छेद्यन्ते भेषन्ते च जलाश्रयाः ।
ग्रामाश्च यत्र दहन्ते स दण्डो देशनाशकः ॥ १०३८ ॥

नासिवा शरणद्वन्द्वं छिद्यते देशवासिनाम् ।
जनानां यत्र दण्डाऽसौ जनाद्रुतेदनो मतः ॥ १०३९ ॥

देशजाः पञ्च ऋते गृहान्ते महसा बलात् ।
 दण्डोऽसौ गोत्रहो नाम विख्यातः परभूमिषु ॥ १०४० ॥
 गर्भेषु पिहितं धान्यं क्षेत्रस्यशिखाहृतम् ।
 आपणे युजितं यच्च खले राशीकृतं च यत् ॥ १०४१ ॥
 तत् सर्वं ह्रीयते यत् तु त्रिपुराद्वेषु संस्थितम् ।
 दण्डोऽसौ धान्यहरणो देशदुर्मितकारकः ॥ १०४२ ॥
 कुटुम्बिनो गृहस्था ये घनिका व्यवहारिणः ।
 नीयन्ते यत्र चतुर्धा ते यन्दिग्राहः स उच्यते ॥ १०४३ ॥
 जनानामभयं दत्त्वा तत्र स्थित्वा तथाऽन्यत्रम् ।
 आत्मसात् क्रियते राष्ट्रं स दण्डो देशहारकः ॥ १०४४ ॥
 आक्रम्य सैनिकैर्ग्रामान् बलात् कृत्वा सुसङ्गतिम् ।
 आहरेत् काञ्चनं दण्डो बला(धना)दानः स उच्यते ॥ १०४५ ॥
 महत्या सेनया युक्तः ख्यातं नगरपट्टनम् ।
 आवेष्ट्य लुप्यते यत्र धन-धान्य-गवादिकम् ॥ १०४६ ॥
 लोहभाण्डानि वस्त्राणि गृहोपकरणानि च ।
 यस्माच्च गृह्यते सर्वं सर्वस्वहरणो हि सः ॥ १०४७ ॥
 चतुरस्रं लिखेत् तज्ज्ञः कोटचक्रं विरानितम् ।
 तत्र न्यासं प्रकुर्वीत नक्षत्राणां यथाक्रमम् ॥ १०४८ ॥
 सर्वेष्वीशानक्रोणेषु कृचिकादिचतुष्टयम् ।
 अन्तर्विर्गच्छिसेत् तत्र कोटचक्रे विघ्नक्षयः ॥ १०४९ ॥
 विनिर्गच्छंस्तथा लेख्यं पुनर्वस्त्रादिकत्रयम् ।
 पूर्वस्यां दिशि चाऽऽय्यकोणादन्तर्विशंस्तथा ॥ १०५० ॥
 चतुष्टयं मयादीनां पुनर्निर्गमतो लिखेत् ।
 चित्रादिधितयं याम्ये नैर्ऋतेऽन्तर्विशंलिखेत् ॥ १०५१ ॥

मैत्रादिकचतुष्कं तु निर्गच्छन् पश्चिमे लिखेत् ।
उत्तरादित्रयं तद्वत् कोणाद् वायोर्दिक्षे लिखेत् ॥ १०५२ ॥

घनिष्ठादिचतुष्कं तु पुनरुत्तरनिर्गतम् ।
रेवत्पादित्रयं लेख्यं नक्षत्राणामय विधिः ॥ १०५३ ॥

अन्तःस्थचतुरस्रा ये रेखाया मध्यतः स्थिताः ।
स्तम्भताराः समाख्याता ज्योतिर्विद्याविशारदैः ॥ १०५४ ॥

तस्य बाह्यस्थितास्तारा अष्टौ आकारसङ्गताः ।
ततो बाह्यस्थिताश्चान्यास्तारा बाह्याः प्रकीर्तिताः ॥ १०५५ ॥

स्तम्भआकारवर्तीनि नक्षत्राण्यपराणि हि ।
इतराणि विजानीयाद् बाह्यानीति विचक्षणः ॥ १०५६ ॥

अन्तःस्थिते ग्रहे पापे कोटनार्शं प्रपद्यते ।
शुभग्रहे च बाह्यस्थे बहिःस्थानां जयो भवेत् ॥ १०५७ ॥

घस्यां द्विधि भवेच्चन्द्रस्तस्या खण्डी चिनिष्पतेत् ।
खण्डीस्थानं परिज्ञाय तत्र कुर्वीत सङ्गरम् ॥ १०५८ ॥

परित्वाप्तं स्थितं तोयं खनित्वा परिचाहयेत् ।
सेतुं वा कारयेत् तत्र पूरयेद् वा मृदादिभिः ॥ १०५९ ॥

यद्यगाधं महत् तोय तरेद् वा तन्मवादिभिः(?) ।
एवमुच्चार्य सैन्यानि दुर्गं वारिमयं जयेत् ॥ १०६० ॥

दुरारोहं तु गिरिजं दुर्गमापेष्ट्य सेनया ।
अप्रवेगात् तु घान्यानां दुर्गस्थानामनिर्गमात् ॥ १०६१ ॥

अशस्त्रयाक्षिरोधाच्च निर्बन्धाद् भेटतोऽपि च ।
एवंविधैरुपायैश्च गिरिदुर्गं जपेन्नृपः ॥ १०६२ ॥

पापार्णसिद्धकाभिर्वा मृदा वा निर्मितं च यत् ।
तद् दुर्गं यन्त्रपापार्णः खननैश्च निपातयेत् ॥ १०६३ ॥

मण्डपैश्चर्मभिर्नद्वैश्वलद्विभक्तयन्त्रकैः ।

नद्विः संस्थितैर्योधैः प्रसरद्विः समन्ततः ॥ १०६४ ॥

अग्नितैलमुखैर्वाणिर्वायुसंघेरितैरपि ।

आरोहद्विर्भटानीकैः शूरैर्निःश्रेणिकान्वितैः ॥ १०६५ ॥

दन्तिदन्तदृढाघातैर्योधोन्मुक्तशरोत्करैः ।

प्रतिदुर्गविधानेन दुर्गत्रितयमाहरेत् ॥ १०६६ ॥

कुठारैः शतसाहस्रैः छेदयेद् विटर्पास्तलम् ।

दहनं दावामिना वाऽपि वनदुर्गं जयेन्नृपः ॥ १०६७ ॥

पूर्णानि जलभाण्डानि तोयैर्दूरसमाहृतैः ।

महिषोष्ट्रवलीचर्द्वैर्दुर्गैर्वाधिकैरपि ॥ १०६८ ॥

आनीय च निजानीकैः सन्तर्प्य च चतुर्दिशम् ।

आवेष्ट्य च खनेत् कृपानगाधांश्च समन्ततः ॥ १०६९ ॥

आरमेत ततो युद्धं गन्धपापाणपार्वकैः ।

अनलश्वा(लं वा)नुफूलेन वायुना समुदापयेत् ॥ १०७० ॥

अग्नितैलमयं वह्निं सर्वतो धुक्षयेदतः ।

जलाभावेन सन्तप्ता नाशमेप्सन्ति दुर्गगाः ॥ १०७१ ॥

तोयपानेन सन्तृप्तं कृपादात्मबलं नृपः ।

एवंभकारैरन्यैश्च मरुदुर्गं प्रसाधयेत् ॥ १०७२ ॥

साधयेद् दाहजं दुर्गं चूर्णनाद् गजघट्टनैः ।

पापाणपातिभिर्वन्यैर्दाहनाद् दहनेन वा ॥ १०७३ ॥

नरदुर्गं जयेद् राजा गजाश्वबलसंयुतः ।

एवं दण्डः समारूपातो दुर्गभङ्गसमाह्वयः ॥ १०७४ ॥

यस्मिन् पुरे वसेच्छत्रुः सपुत्रबलबाहनः ।

तत् पुरं राजनिलये साह्यमाकारतोरणम् ॥ १०७५ ॥

अन्तःपुरैः पुरन्ध्रीणां रम्याणि भवनानि च ।
निकेतनानि पुत्राणामयात्यानां गृहाणि च ॥ १०७६ ॥

सचिवानां निवासाश्च मन्त्रिणां मदनानि च ।
अन्येषां च मनुष्याणां मन्दिराणि बहूनि च ॥ १०७७ ॥

मन्दुरा गजशालाश्च विविधानापणानपि ।
भस्मसात् कुस्ते यत् तु स दण्डः स्यान्मृदाहकः ॥ १०७८ ॥

देशत्यागपरिभ्रष्टः कृतभोगपरिच्युतः ।
मिरिकन्दरकान्तारनिकुञ्जभवनार्थयः ॥ १०७९ ॥

विपुक्तो दैरपुत्रैश्च वन्धुभिः सचिवैस्तथा ।
छुत्तिपवासापरांतश्च चिन्ताशोकमपन्वितः ॥ १०८० ॥

पानासनविहीनश्च गजवाजिविवर्जितः ।
शत्रोरेवेषिषां दण्डो देशनिर्वासकः स्मृतः ॥ १०८१ ॥

ज्ञाता स्वरचक्रं राजा चक्रं भूमेस्तथैव च ।
कुर्वीत सर्वकार्याणि सद्ग्रामं तु विज्ञेयतः ॥ १०८२ ॥

अनः स्वरचक्रं वक्ष्ये दृश्यथा प्रविभाजितम् ।
मात्रा वर्णो ग्रहो जीरो राशिरैवं च पञ्चधा ॥ १०८३ ॥

वालः कुमारस्तरुणो वृद्धश्चास्त्रद्वयः स्वरः ।
दितायः पञ्चभेदोऽयमित्यं दशत्रिधः स्मृतः ॥ १०८४ ॥

अकारः मथमस्तस्मिन्निर्कारस्तद्वन्तरम् ।
उत्तारार्थमेकार ओकारो मातृका पुरा ॥ १०८५ ॥

ककारादिहकारान्नान् वर्णान् रुज्जणवर्जितान् ।
पञ्चत्रिंशत्सु कोष्ठेषु पञ्च पञ्च क्रमान्यमेव ॥ १०८६ ॥

रेताः पदूर्ध्वकाः कार्पास्तिर्यग्गष्टौ च राजयः ।
 पञ्चविंशद् भवन्त्येवं कोष्ठास्तत्सन्निवेशतः ॥ १०८७ ॥
 तत्रादिपञ्चकोष्ठेषु पञ्चमात्रास्वरान् क्रमात् ।
 लिखेद् वर्णानिधरतेषां कादीन् दण्डवर्जितान् ॥ १०८८ ॥
 अकारपङ्क्तौ ये वर्णा अधोऽधः संन्यवस्थिताः ।
 अकारसमधर्माणः सर्वे वर्णाः स्वराश्च ते ॥ १०८९ ॥
 इकारादिस्वरेष्वेवमधस्ताद् ये व्यवस्थिताः ।
 तत्तद्धर्माण एव स्युस्ते वर्णाः स्वरसंज्ञिताः ॥ १०९० ॥
 नामादौ यो भवेद् वर्णः स स्वरः परिकीर्तितः ।
 संयोगेऽप्यमो ग्राह्यः स्वराणां नियमो न हि ॥ १०९१ ॥
 मात्रास्वराः समाख्यातास्तथा वर्णस्वरा मया ।
 ग्रहस्वरा निरूप्यन्ते साम्प्रतं राशिभेदतः ॥ १०९२ ॥
 मेघशुद्धिकर्षिहानामकारः स्याद् ग्रहस्वरः ।
 एवं ग्रहस्वराः प्रोक्ताः कथ्यन्ते जीवसंज्ञिताः ॥ १०९३ ॥
 यत्र नामानि यावन्तो वर्णाः स्वरसमन्विताः ।
 ताश्च वर्गक्रमेणैव गणयेच्च स्वरास्तथा ॥ १०९४ ॥
 गणयित्वा कृतं राशिं विभजेत् पञ्चभिः पुनः ।
 अत्रशिष्टैस्तु यो राशिर्जीवस्वर इतीरितः ॥ १०९५ ॥
 ग्रहस्वरः समाख्यातः प्रोक्तो जीवस्वरस्तथा ।
 राशिस्वरमतो वक्ष्ये स्वरश्चास्त्रानुसारतः ॥ १०९६ ॥
 प्रोक्तो राशिस्वरोऽज्ञातो रेवत्यादिषु सप्तसु ।
 एवं परेष्विन्द्रावाः स्वराः पञ्चसु पञ्चसु ॥ १०९७ ॥
 राशिस्वराः समाख्याता वक्ष्यन्ते उदितादयः ।
 उदेत्यकारो नन्दाया भद्रायाभिः स्वरः सदा ॥ १०९८ ॥

जयाम्कारस्सर्वास्तु भवेदुदयवान् सदा ।

उदेति रिक्तास्वेकार ओङ्कारः पूर्णके त्रिषौ ॥ १०९९ ॥

उदितः प्रथमेऽङ्गि स्याद् द्वितीयेऽङ्गि कुमारकः ।

तृतीये तरुणः रूपातश्चतुर्थे स्थविरो भवेत् ॥ ११०० ॥

पञ्चमेऽङ्गि पञ्चत्वं स्वरो याति विनिश्चितम् ।

अकारादिषु सर्वेषु क्रमोऽयं परिकीर्तितः ॥ ११०१ ॥

अकारादिस्वराः पञ्च प्रकृतित्वेन रूपिताः ।

वर्णादिस्वरभेदोऽपि ककारादिषु सङ्गतः ॥ ११०२ ॥

यस्य कस्यापि नामादौ योऽप्यौ वर्णः प्रदृश्यते ।

अवस्थां तस्य वर्णस्य विचार्य कलमादिशेत् ॥ ११०३ ॥

शेषादिराशियोगेषु सम्प्रोक्ता ये ग्रहस्वराः ।

तेषां बलं विजानीयात् ज्ञात्वा कर्म समाचरेत् ॥ ११०४ ॥

सिंहस्याधिपतिः सूर्यः कर्कटस्य निशापतिः ।

मेषवृश्चिकयोर्भीमः कन्या-मिथुनयोर्बुधः ॥ ११०५ ॥

चाप-मीने मुराचार्यस्तुलायां वृषभे कविः ।

कुम्भे च मकरे सौरिः प्रभुरूपेण कीर्तिताः ॥ ११०६ ॥

ऋतु-काल-दिशा-ह्रैः सूर्यः शुभकरो भवेत् ।

जन्मसन्ध्यर्तुमूर्याश्च दिगीशानैः शुभः शशी ॥ ११०७ ॥

हरनेत्र-कुमारास्य-ह्रैर्योमः शुभावहः ।

पक्षान्वि-रस-दिहनाग-पाङ्क्ति-ह्रैर्बुधः शुभः ॥ ११०८ ॥

नराह-घ्नि-वाण-मुनिभिर्ग्रह-ह्रैर्गुरुः शुभः ।

एकद्वित्रिचतुःपञ्च वसु-रत्नेश-भास्करैः ॥ ११०९ ॥

सुराणां च गुरुः गुरुः स्थानैरेभिः शुभावहः ।

कुन्दाजु-रस-ह्रैश्च शुभकारी शनैश्चरः ॥ १११० ॥

स्वस्य ग्रहचलं प्राप्य परेषां ग्रहदूषणम् ।

कुर्वीत तुमुक्तं युद्धं शत्रुसंहारकारकम् ॥ ११११ ॥

जीवस्वरगतान् वर्णान् गणयित्वा विचक्षणः ।

यत्र नास्ति निजाधिक्यं तत्र कुर्वीत सङ्गरम् ॥ १११२ ॥

रेवत्यादिषु शिष्ण्वेषु सङ्गता यत्र ये ग्रहाः ।

शशिस्वरे विचार्यास्ते शुभाश्वेद् युद्धमाचरेत् ॥ १११३ ॥

एकः स्वरश्चेद्भूभयोः प्रीतिं प्रकुरुते परासु ।

द्वितीयः कुरुते मानं तृतीयः कार्यपोषकः ॥ १११४ ॥

उपेक्षकश्चतुर्थश्च पञ्चमो जयनाशनः ।

स्वरमैर्वी चिदित्वैवं नृपः कुर्वीत सङ्गरम् ॥ १११५ ॥

मात्रास्वरो यदोदेति तदा कुर्वीत शोभनम् ।

गर्भाधानादिकं कर्म निधिधान्यादिसङ्गम् ॥ १११६ ॥

धापनं सर्वसस्यानां पुरवेशप्रवेशनम् ।

रसायनमयोगं च व्यापीनां च चिकित्सितम् ॥ १११७ ॥

मात्रास्वरे कुमारे तु विवाहः प्रीतिकृद् भवेत् ।

भृत्यानां सङ्ग्रहः शस्त स्वामिसंशयणं तथा ॥ १११८ ॥

उत्कोचनमरातीनां ग्रामगेष्वप्रवेशनम् ।

वैरिनिर्मूलनोद्युक्तो यात्रां कुर्वीत भूपतिः ॥ १११९ ॥

यूनि मात्रास्वरे जाते पटवन्वाभिषेचनम् ।

गजाधारोदणं शस्त्रं वरनारीसमागमः ॥ ११२० ॥

धूतमाहवकर्माणि यात्रा लेखविसर्जनम् ।

कुर्वीत कदनं राजा रिपूर्णां प्राणखण्डनम् ॥ ११२१ ॥

यदा मात्रास्वरो वृद्धस्तदा सन्धिर्विधीयते ।

शान्तिकं पौष्टिकं कर्म मोक्षदीक्षां समाचरेत् ॥ ११२२ ॥

मृते मात्रास्वरे जाते कुर्यादनशनं व्रतम् ।

आरभ्य पूर्वदिग्भागाद् रेखामावर्तयेत् सुधीः ॥ ११२३ ॥

पूर्वाक्षयेत् वायव्यं वायव्याद् याम्यमानयेत् ।

याम्यादीशानदिग्भागमैशानात् पश्चिमं नयेत् ॥ ११२४ ॥

पश्चिमात् कोणमाग्नेयमान्नेयावुत्तरं नयेत् ।

उत्तराक्षैर्ऋतं कोणं नैर्ऋतादैन्द्रमानयेत् ॥ ११२५ ॥

एवमष्टाश्रितं चक्रं जायते सन्निवेशतः ।

तत्र चैत्रादिमासानां विन्यासो दिक्षु वक्ष्यते ॥ ११२६ ॥

चैत्रमासोऽर्द्धवैशाखः पूर्वभागे भवेत् सदा ।

अर्द्धं वैशाखमासस्य ज्येष्ठं वायव्यतः सिपेत् ॥ ११२७ ॥

आषाढं श्रावणस्यार्द्धं याम्यभागे प्रकल्पयेत् ।

श्रावणस्यार्धमैशान्यां नभस्यं च विनिसिपेत् ॥ ११२८ ॥

आश्विनं कार्तिकस्यार्द्धं वारुण्यां दिशि विन्यसेत् ।

अर्द्धकार्तिक-मार्गो च हुताशनदिशि सिपेत् ॥ ११२९ ॥

पौषमर्थं च माघस्य कौवेर्यां ककुभि सिपेत् ।

माघस्यार्द्धं फाल्गुनं च नैर्ऋत्यां दिशि कल्पयेत् ॥ ११३० ॥

चत्वारिंशं स्थितो मासः सार्द्धस्तत्रोदयो भवेत् ।

तावत्कालं भुक् सोऽपि यावन्नालोचतुष्टयम् ॥ ११३१ ॥

यामार्द्धं तु बलं भूमेः क्रमाद् दिक्षु व्यवस्थितम् ।

रेखाविन्यासमार्गेण क्रमाद् प्राप्न्यति मेदिनी ॥ ११३२ ॥

उदयादस्तर्यन्तमस्नादप्युदयावधि ।

चतुर्षुषु मेदिन्यां दिक्षु भ्रमणमष्टम् ॥ ११३३ ॥

भूवलं पृष्ठतः कार्यं दक्षिणे वा निगीषुणा ।

एवमन्यानि कार्याणि सिद्धिं यान्ति विनिश्चयम् ॥ ११३४ ॥

अस्यैव चक्रराजस्य कोणानाश्रित्य विन्यसेत् ।

अष्टौ वर्गानकारादीन् प्रादक्षिण्येन पूर्वतः ॥ ११३५ ॥

अवर्गे गरुडः प्रोक्तः कवर्गे वृषदंशकः ।

श्ववर्गे मृगराजः स्यात् त्ववर्गे सरमासुतः ॥ ११३६ ॥

तवर्गे पद्मागः प्रोक्तः पवर्गे मृपकस्तथा ।

यवर्गे तु मृगः प्रोक्तः श्ववर्गे भेष इष्यते ॥ ११३७ ॥

पूर्वाभिर्कृतपर्यन्तं भक्षकाः समवस्थिताः ।

पश्चिमाद् रौद्रदिग्भागं यावद् भक्ष्या व्यवस्थिताः ॥ ११३८ ॥

भक्षकात् पञ्चमे स्थाने स्थितो भजति भक्षयताम् ।

तस्माद् विचार्य यत्नेन शत्रुं पञ्चमतां नयेत् ॥ ११३९ ॥

एवं नामधर्लं चक्रे विचार्य पृथिवीपतिः ।

मृतं समाह्वयं युद्धं नारभेत जयोत्सुकः ॥ ११४० ॥

ब्रह्माणी पूर्वदिग्भागे प्रतिपन्नवमे तिथौ ।

द्वितीयायां दशम्यां च माहेशी सौम्यदिग्गता ॥ ११४१ ॥

एकादश्यां तृतीयायां कौबेरी वह्निदिनिस्थता ।

द्वादश्यां चतुर्थ्यां च वैष्णवी नैर्ऋते स्थिता ॥ ११४२ ॥

पञ्चम्यां च त्रयोदश्यां वाराहा दक्षिणे स्थितिः ।

चतुर्दश्यां तथा षष्ठ्यामिन्द्राणी षड्भ्योदया ॥ ११४३ ॥

सप्तम्यां पौर्णमास्यां च वायव्ये चण्डिकास्थितिः ।

अमावास्याऽष्टमीतिथ्योर्महालक्ष्मीस्तथेश्वरा ॥ ११४४ ॥

दक्षिणे पृष्ठतः कार्या योगिन्यो विजिगीषुणा ।
योगिर्नानां बलं त्वैवं कथितं सोमभूभुजा ॥ ११४५ ॥
इति योगिनीचक्रम् ॥

युद्धपूर्वदिने राजा कृतोत्साहः सभागतः ।
कुमारमण्डलाधीशान् सामन्तान् मान्यकानपि ॥ ११४६ ॥

सुवर्णवस्त्रामरणैस्तोषयेत् सैन्यकांस्तथा ।
वाग्भिः प्रोत्साहयेत् तांश्च गुणकीर्तनमार्जनः ॥ ११४७ ॥

तेषां भविष्यां संशित्य सुभटानां नृपोत्तमः ।
मातङ्गान् मदसंयुक्तान् बाजिनश्च जवोत्तमान् ॥ ११४८ ॥

दद्याद् यथा सर्वेषां सङ्ग्राममयकाङ्क्षया ।
ततो विसर्जयेत् सर्वान् युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ ११४९ ॥

तस्यां राट्ट्यामलानैश्च पूरयेद् गगनाद्वनम् ।
महातूर्ध्वमयोपैश्च काहलान्द्रुनिस्वनैः ॥ ११५० ॥

सिंहनादैर्भटानां तु आसयेद् रिशुसैनिकान् ।
अधिवास्य ततो राजा शस्त्राणि कुलदेवताः ॥ ११५१ ॥

ततः शयीत मेदिन्यां कुम्भानास्तूर्यं यत्नतः ।
ततः प्रातः समुत्थाय निरीक्ष्य घृत दर्पणौ ॥ ११५२ ॥

ज्जात्वा तीर्थमर्द्धः पुण्यदिग्ब्राम्बरविभूषितः ।
समाराध्य जगन्नाथमिष्टमिष्टफलप्रदम् ॥ ११५३ ॥

ततः कृत्वा महापूजां विविधां कुलदेवतैः ।
धेजुं भूमिं हिरण्यं च विभेभ्यो विविनार्थयेत् ॥ ११५४ ॥

तदानीयः समादाय नीराजिनहयद्विपः ।
दक्षिणाग्रसुरोष्ट्रेस्तान् हयानां द्वेपिनादपि ॥ ११५५ ॥

वामेतरविपाणाग्रवेष्टनात् स्वकुरेण च ।

वृंहितेन गजानां च जानीयाज्जयपञ्जसा ॥ ११५६ ॥

नराणां शुभवान्यैश्च मङ्गलद्रव्यदर्शनैः ।

प्रदक्षिणागमैश्चापि भरद्वाजश्रित्पण्डिनाम् ॥ ११५७ ॥

अन्यैश्च शकुनैर्भग्यैर्नयमङ्गलसूचकैः ।

दक्षिणाक्ष्यः परिस्पन्दाद् दक्षिणस्य शुभस्य च ॥ ११५८ ॥

मनसश्च प्रसादेन स्वातुकूलानिलेन च ।

एवं निमित्तैर्निश्चित्य जयं समरदुर्जयः ॥ ११५९ ॥

शुभस्थानस्थितैः सर्वैर्ग्रहेस्ताराभिरेव च ।

उदितेन स्वरेणाय जयभूमिवलेन च ॥ ११६० ॥

निमित्तैर्विहितोत्साहो निर्गत्य निजमन्दिरात् ।

साङ्घित्वा महाभेरीं मत्तिसैनिकगोपणीम् ॥ ११६१ ॥

धनुषां द्वे शते गत्वा तत्र स्थित्वा नृपोत्तमः ।

मेलयित्वा बलं सर्वमेवषाघोपयेत् ततः ॥ ११६२ ॥

तस्मै दास्यामि नियुतं राजानं हन्ति यो रणे ।

तत्कुमारनिहन्तृणां दास्यामि प्रयुतप्रथम ॥ ११६३ ॥

सामन्तमण्डलाधीशहन्तृणां प्रयुतं तथा ।

सन्निवामास्यहन्तृणामयुतं पारितोषिकम् ॥ ११६४ ॥

प्रधानयोधहन्तृणां दास्ये पञ्चसहस्रकम् ।

द्विसहस्रं प्रसादेन प्रदास्ये गजघातिनाम् ॥ ११६५ ॥

सहस्रं प्रतिदास्यामि स्यन्दनस्थ विघातिनाम् ।

अश्वसादिनिहन्तृणां प्रदास्ये शतपञ्चकम् ॥ ११६६ ॥

शतं तस्मै प्रदास्यामि समानयति यः शिरः ।
एवं प्रलोभ्य तान् सर्वान् प्रयायाद् युद्धसम्मुखम् ॥ ११६७ ॥

शुभदानं बलसंयुक्तान् हयविद्याविशारदान् ।
धरवाजिसमारूढान् भूपरीक्षाविचक्षणान् ॥ ११६८ ॥

द्विशतं वा शतं वाऽपि तदर्थं हयसादिनः ।
युनः प्रस्थापयेद् राजा युद्धभूमिपरीक्षणे ॥ ११६९ ॥

गत्वा समागतानां तु चित्तपत्या च भुवो गुणान् ।
परेषां व्यूहरचनां परिज्ञाय सितीश्वरः ॥ ११७० ॥

संस्थूलस्थूलवल्मीकवृक्षगुल्मोपकण्टके ।
भूभागो रचयेद् राजा व्यूहं व्यूहविचक्षणः ॥ ११७१ ॥

अल्पवृक्षोपलाच्छिद्राऽल्लङ्घनीयदरीस्थिता ।
निःशर्करा निपट्टा भूरन्नव्यूहाय शस्यते ॥ ११७२ ॥

निःस्याणुसिकृतापट्टा निर्वल्मीकोपला समा ।
केदारव्रततिश्वभ्रवृक्षगुल्मविवर्जिता ॥ ११७३ ॥

अतीवकठिना भूद्वय क्षुरचक्रमणसमा ।
स्तिरा चक्रसमा घात्री रथव्यूहे मशस्यते ॥ ११७४ ॥

सुगन्धशैला विषमा मृदुवृक्षावभेदिनी ।
सुपट्टदरमद्वा भूर्गजव्यूहे वरा मता ॥ ११७५ ॥

सर्वदोषोज्झिता भूमिः कुत्रचिद् नारिसंयुता ।
विशाला गुणमूयिष्ठा चतुरद्वजलोचिता ॥ ११७६ ॥

एव परीक्ष्य भूभागं यस्मिन् यत्र यथोचितम् ।
तत्र संरचयेद् व्यूहान् नृपो युद्धविशारदः ॥ ११७७ ॥

सर्वकक्षणसम्पुर्णे भूभागे रिपुमर्दनः ।

रचयेदुत्तमं व्यूहं परव्यूहविभेदकम् ॥ ११७८ ॥

मुखे पूर्वविभागः स्यादुरथ तदनन्तरम् ।

उरसः पश्चिमे भागे मोरस्यं परिकीर्तितम् ॥ ११७९ ॥

मोरस्यस्य तथा पृष्ठे प्रतिग्रह इतीरितः ।

कसौ प्रकसौ पक्षौ च प्रपक्षौ पार्श्वयोः क्रमात् ॥ ११८० ॥

प्रतिग्रहपरो भागः पृष्ठमित्यभिधीयते ।

एव व्यूहविभागांश्च विज्ञाय नृपतिस्ततः ॥ ११८१ ॥

मुखे मदमुखं नामं शूराखण्डं सुशिक्षितम् ।

तनुवाणसमोपेतं योधद्वयसमन्वितम् ॥ ११८२ ॥

पश्चिमासनखण्डेन सुभटेन समन्वितम् ।

त्रिशतैः यदशतैर्वापि नवभिर्वा तथा शतैः ॥ ११८३ ॥

त्रिधा विभक्तैः सुभटैः स्थानत्रयमुसंस्थितैः ।

पृष्ठे च कक्षभागे च रक्षितं खड्गपाणिभिः ॥ ११८४ ॥

प्रकसदेन निक्षिप्तैश्चण्डकोदण्डमण्डितैः ।

सुभटैः शतसङ्घपतैः सुकसैर्दृढघोतिभिः ॥ ११८५ ॥

पक्षदेशे तथा शूरैः शक्तिखेटकधारिभिः ।

सहस्रद्वयसङ्ख्यातैस्तदङ्गैर्वा शतैर्वृतम् ॥ ११८६ ॥

प्रपक्षे जवसंयुक्तैर्गत्राणामुरक्षितैः ।

अथैः सर्वाग्रयोपेतैर्वाहकैश्च समन्वितैः ॥ ११८७ ॥

शतपञ्चकसङ्ख्यातैः प्रपक्षद्वयकल्पितैः ।

तुरगैः पत्तिभिः शूरैराह्वं पुरतो न्यसेत् ॥ ११८८ ॥

वारणं सर्वसैन्यानां वारणं वैरिवारणम् ।

एवंविधवल्लोपेतं व्यूहस्याग्रे नियोजयेत् ॥ ११८९ ॥

त्रिमुखं द्विमुखं तद्द्वेकत्रयत्रयापि वा ।

परव्यूहस्य भेदार्थं कुर्याद् व्यूहमुखं नृपः ॥ ११९० ॥

उरःस्थाने महीपालः धैर्यमादधिकं बलम् ।

अमित्रं च तथा फलम् युद्धभूमौ प्ररूपयेत् ॥ ११९१ ॥

भौरस्ये युद्धभाण्डानि क्षत्त्राणि विविधानि च ।

चारि भूरि नयेदुष्टैस्तृपार्तानां सुतृप्तये ॥ ११९२ ॥

प्रतिग्रहप्रदेशे तु स्वयं तिष्ठेन्महीपतिः ।

भद्रलक्षणसम्पूर्णपैरावणकुलोद्भवम् ॥ ११९३ ॥

विष्ण्वंशजशुभानुकं कालिङ्गवनसम्भवम् ।

भूभृच्छिखरसञ्चारं शिक्षितं तु वधावधि ॥ ११९४ ॥

मदावस्थां चेतुर्थां च सम्प्राप्ते गिरिसन्निभम् ।

शूरं महाबलं दान्तं धीरमन्वर्थवेदिनम् ॥ ११९५ ॥

सुवर्णघटितोदारपसरसासमन्वितम् ।

तेनुत्राणसमोपेतं दृढदेव्याकृचारिणम् ॥ ११९६ ॥

मयूरपिच्छगुच्छाङ्गुलजदण्डनिगण्डितम् ।

अनारत्यविचित्राङ्ग पताकापरिदोषिनम् ॥ ११९७ ॥

देशान्तःस्थितैर्योर्मध्ये कुन्तवरोद्धतम् ।

पादात्पसादिना युक्तं शक्तितोमरपाणिना ॥ ११९८ ॥

१ अत्यन्तम् २ A आदर्शं पुस्तकेऽप्यधिकं पाठः— मौढिमित्रवले
सम्पदं पुत्रान् प्रतिग्रहे न्यसेत् । ३ ABC च कुर्वति । ४ B वक्त्रत्राणं ।

- अन्तराह्नदशूरेण खेटकद्वयधारिणा ।
ईदृग्गुणयुतं नागपारोहिह् निनयोद्यतः ॥ ११९९ ॥
- निहातनामभिर्मौलैः कृचिकाचैर्यपाणिभिः ।
अङ्गरक्षान्वितैः शूरैर्दृष्टः सन्नङ्गरक्षकैः ॥ १२०० ॥
- कसस्यैर्दशशाहसैस्त्रयैर्वा सुरसिन्धुः ।
मकसे सचिवामात्य-कुमारे च घटान्वितः ॥ १२०१ ॥
- मित्र-भूत्पथलैः पक्षे चापमायकपारिभिः ।
शक्ति तोमर-निस्त्रिज-कुन्त-गृह्हरपाणिभिः ॥ १२०२ ॥
- वरवारणसन्नद्धैः सुपर्दलैस्तसम्पितैः ।
क्रमशः स्थापितैर्योर्ध्वयोर्द्वारितनामभिः ॥ १२०३ ॥
- नानासुधधरेर्वानैश्चालदः सुशिक्षितैः ।
मकसेऽयुतयुग्मेन संबृतश्च महोपतिः ॥ १२०४ ॥
- पृष्ठे भूमौ वज्राह्नदुष्पकान्तरसंस्थितैः ।
अवरोधवधुवृन्दै रक्षिभिः परिरक्षितैः ॥ १२०५ ॥
- धेनुकाव्याशिताशेन क्रोजेनाधिष्ठितस्तथा ।
तेषां तु पृष्ठरक्षार्थं नरवाजिवलं व्यसेत् ॥ १२०६ ॥
- ईदृशीं व्यूहरचनां विधाय परवीरदा ।
अनेदमिदं भुव्यो निगिरन् परवाहिनीम् ॥ १२०७ ॥
- इति धैर्यावतालक्षणम् ॥
- शूराणां सिंहनदैश्च सुराराधैश्च बाजिनाम् ।
महामानकरास्फाल्यमातङ्गमन्गजितैः ॥ १२०८ ॥
- भेरीमहाघोषैश्च काहत्याग्रद्वनिस्रजैः ।
सुदामंक्षिमहातूर्पनिनादैः स्फोटयन् दिशः ॥ १२०९ ॥

१ D 'वर्मे' । २ ABC 'हृदयम्', D वाग्वाजेन म' ।

यतः फल्गु यतो भिक्षं यतो दृष्यैरविष्टितम् ।

तद् वलं प्रथमं हन्यादात्मनश्चोपवृंहयन् ॥ १२१० ॥

सारं द्विगुणसारेण फल्गु सारेण पाटयेत् ।

संहतं तु गजानीकैः प्रचण्डैरवदारयेत् ॥ १२११ ॥

प्रचण्डैर्वारमुत्तरेण फल्गुसैन्यं विदारयेत् ।

अश्वयूहेर्भटानीकं वाजिच्युह तु दन्तिभिः ॥ १२१२ ॥

षाणसारंस्तथा कुन्तैः पाश-पट्टि-तोरमैः ।

अभितलार्चितवोर्णनिर्मिण्याद् द्विपथपान ॥ १२१३ ॥

प्रभृतकुड्गरानीक्यंरासङ्घट्टयट्टनैः ।

पाटनैः करट्त्रातं द्विपथं रणमूर्द्धनि ॥ १२१४ ॥

विमृश्य रात्रिचिह्नानि निश्चित्य नृपतैः पदम् ।

सर्वसैन्येन संयुक्तस्तत्र यायाज्जयोत्सृजः ॥ १२१५ ॥

नाराचैर्जर्जराकृत्य कुन्तैर्निभिषि निर्भरम् ।

चक्रापीर्द्विधाकृत्य पाशैराकृत्य पातयेत् ॥ १२१६ ॥

सञ्चर्य मुद्राघातैश्छित्त्वा परशुना भटान् ।

स्वारुद्धवृत्रेणाय संयोज्य परवारणम् ॥ १२१७ ॥

तद्गजं स्वगजोद्दामदन्नाघातैर्निपात्य च ।

निस्त्रिंशेन रिपोन्निष्ठयान् कुण्डल्यालङ्कृतं शिरः ॥ १२१८ ॥

एवं निहन्य सङ्घाये दृष्टुं मतोद्गमम् ।

जयतूर्प्यनिनादेन हर्षयेन् सुमयान् स्वमान् ॥ १२१९ ॥

कुमारापान्यसचिवान् सामन्तान् मण्डलेश्वरान् ।

विनिहत्सागतानां च दानं दद्याद् यथोदितम् ॥ १२२० ॥

१ D 'या' । २ ADE 'योग्यम्' । ३ BC 'चो' । ४ D

'यं' 'न' 'व्यभिक्तान्' ।

द्विपतां रक्तपूरेण तर्पयित्वा तु मेदिनीम् ।
 पिशितेन पिशाचांश्च कृत्वादानन्त्रपालया ॥ १२२१ ॥
 पलायनपरान् भीतान् रक्षयित्वा तु धर्मतः ।
 आरोहमुक्तान् स्वाकृत्य त्वरया वरवारणान् ॥ १२२२ ॥
 धेनुकाश्चोष्टसङ्ख्यांश्च निःशेषं मोक्षमेव च ।
 परित्यज्य तथा सर्वं प्रयत्नाद् धीक्ष्य सर्वतः ॥ १२२३ ॥
 एतं तु बध्यते यत्र युद्धे शत्रुर्महाबलः ।
 नृपेण बलिना ॥ स्याद् दण्डो युद्धव्यापिना ॥ १२२४ ॥
 बलशक्तिविहीनेन नृपेण रिपुवातिना ।
 प्रयोज्या स्युस्त्रयो दण्डा विपयानामिचारताः ॥ १२२५ ॥
 विप हाहाहर्तुं युद्धि फालकूटं प्रयत्नम् ।
 वत्सनाभं चतुर्थं तु स्यात्वरं परिकर्तितम् ॥ १२२६ ॥
 सर्पदंष्ट्रादिसन्नानं विपं तज्जङ्गमं विदूः ।
 रिक्तद्वन्द्वमिच्छितं दृष्ट्विपं विपमुत्सृजेत् ॥ १२२७ ॥
 शान्त्याणां निरक्ता ये कृम्यान्ते पुरुषा वराः ।
 ताम् विभेद्य मदानेन रमं तैस्तु प्रयोजयेत् ।
 तदागन्तु-पार्थाय तथा लघुतरस्सु च ॥ १२२८ ॥
 ज्ञानोदके तथा नैले पादाभ्यङ्गे सपादुके ।
 प्रोदापुष्करिणीमध्ये मयुत्रान् विप द्विषाम् ॥ १२२९ ॥
 कुमार-मन्त्रिवायव्य-मन्त्रि-मेनाम्निषु च ।
 महाभारणमुत्प्रेष्य तुरगेष्टमेषु च ॥ १२३० ॥
 एवं विपप्रयोगेण शत्रूणां शूद्रानरम् ।
 क्षाणेन क्रियते यन् तु विपदष्टः स ज्ञेयः ॥ १२३१ ॥

शूरश्च दृढमत्तश्च त्यक्तपाणमयश्च यः ।

वीरश्च समयज्ञश्च बभोषायविचक्षणः ॥ १२३२ ॥

बन्धुपुत्रमदत्ताधिगृहीतबहुवेतनः ।

तेन धानं प्रयुज्जीत शपत्तारिवधेच्छया ॥ १२३३ ॥

गोतत्रायप्रसक्तैषु धूर्तक्रांशस्तैषु च ।

मृगव्यासक्तचित्तैषु देवयात्रामसङ्गिषु ॥ १२३४ ॥

अङ्गमल्लविनोदेषु तथाऽन्येषूत्सवादिषु ।

अन्तःपुरमघातेषु देवपूजापरेषु च ॥ १२३५ ॥

वीरक्रीडाविषण्णेषु भोजनास्यानवसिषु ।

अग्रेष्वन्येषु कार्येषु कुर्याद् वैरिषु चातनम् ॥ १२३६ ॥

पूर्वोदितकुणैस्ताक्ष्णैः सुभद्रैर्घन्त्रपातनम् ।

मायया क्रियते दायादांसदण्डः सं क्रीर्त्तितः ॥ १२३७ ॥

अथर्वविधितत्त्वज्ञैर्वाङ्मणैर्विजितेन्द्रियैः ।

मन्त्र-तन्त्रविधानतैर्दूरादुन्मूलयेद् रिपुम् ॥ १२३८ ॥

अभिचारिकहंभैस्तु मन्त्रैः पदकर्ममाचरुः ।

बन्धनलेखनकर्मग्रन्थपाशप्रपनादिभिः ॥ १२३९ ॥

मन्त्र-तन्त्रमुसिद्धैश्च पटैः काहत्यादिभिः ।

पताकाकारैर्दीपैर्धूपमापूरकूर्चकैः ॥ १२४० ॥

चार्ष्णमन्त्रप्रयुक्तैश्च सिद्धार्थैर्युवाङ्मणैः ।

मादयेत् स्तम्भयेच्छत्रम् स्थानादुच्चाटयेत् तथा ॥ १२४१ ॥

विद्रेषयेद्य पित्राणि वदे कुर्याच्च विद्विषः ।

संरक्षेज्जावितं यन् नु स्यात् स दण्डोऽभिचारकः ॥ १२४२ ॥

इति दण्डभेदाः ॥

व्यवहारान् नृपः पश्येद् विमैर्विद्वद्वरैः सह ।'

स्मृतिशास्त्रानुरोधेन रागद्वेषविवर्जितः ॥ १२४३ ॥

अदोषान् दूषयेद् राजा दोषशुक्तानदण्डयन् ।

अकीर्तिं महर्तामेति दुर्गतिं चाधिगच्छति ॥ १२४४ ॥

ऋत्विक् पुरोहितः पुत्रो भ्राता वन्धुस्तथा सुहृत् ।

अदण्ड्यो नृपतेर्नास्ति स्वधर्माच्चलितो नरः ॥ १२४५ ॥

वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञाः सत्यसन्वाध धार्मिकाः ।

सन्ध्या नृपतिना नार्पा मित्रामित्रेषु चै समाः ॥ १२४६ ॥

धर्मरत्नोल्लापैर्मैत्रैर्लोकन्यापारकोविदैः ।'

विमैः सह महोपालो गुण-दोषौ विचारयेत् ॥ १२४७ ॥

विचारे यत्र तिष्ठन्ति विमाः श्रुतिविदस्त्रयः ।

पञ्च वा सप्त वा सा स्याच्छतक्रतुसमा समा ॥ १२४८ ॥

तस्यां समायां या कश्चिद् धर्मज्ञः श्रुतिकोविदः ।

निर्दिष्टो वाप्यनिर्दिष्टः स तत्त्वं वक्तुमर्हति ॥ १२४९ ॥

न्याय्यं पन्थानमुत्सृज्य ये गतस्पातुपायिनः ।'

संभयास्ते बाधनायाः स्युर्मार्गं यर्मम्य शाश्वतम् ॥ १२५० ॥

अनिर्दिष्टं तद् सर्वं सत्यं दूयात् समञ्जसम् ।

ज्ञात्वा वा न वेदेत् तत्त्वं मिथ्याशादी च पापभारु ॥ १२५१ ॥

कुलानाः श्रेष्ठवन्तश्च धनिनो वयमाऽधिकाः ।

अमत्तरा विशाः कार्याः कियन्तोऽपि सभासदः ॥ १२५२ ॥

अलोभं सत्यसन्धं च धर्मशीलं प्रियंवदम् ।

धर्मशास्त्रार्थकुशलं लोकयानाविचक्षणम् ॥ १२५३ ॥

विचारे शण्डितं दक्षं प्राद्विचारुतया युतम् ।

इतिताकारतत्त्वज्ञमूहापोहविशारदम् ॥ १२५४ ॥

प्राज्ञं श्रुतसम्पन्नं धर्मशास्त्रविशारदम् ।

आत्मनः प्रतिरूपं तु कुर्यादेकं मर्हापतिः ॥ १२५५ ॥

प्रागेव पृच्छति प्रायो वास्यं वादार्थमागतौ ।

विचारयति यः सम्पक् पाद्विचारुस्त्वनः स्मृत ॥ १२५६ ॥

व्यग्रस्य राजकार्येण देहजाव्येन वा स्वयम् ।

लपयतः प्रभो कार्यं पाद्विचारो विचारयेत् ॥ १२५७ ॥

विमालाभे तु कर्तव्यः कुर्जनो दमसंयुतः ।

परत्र भार्गवर्मज्ञः शूरः शान्तो विमत्सरः ॥ १२५८ ॥

अनुद्वेगकरो नित्यं प्रजानां च हिते रतः ।

सैदोद्युक्तः समर्थश्च क्षत्रियाजपि सभापतिः ॥ १२५९ ॥

दौर्लभ्यात् क्षत्रियस्यापि वैश्यं कुर्यात् सभापतिम् ।

गुणाधिकं च मध्यस्थं जनानां सम्मतं नृपः ॥ १२६० ॥

विम-क्षत्र-विशः कार्याः श्रेष्ठमध्यापमाः कृपात् ।

सर्वथाजपि न कर्तव्यः शूद्रैः क्वापि विचारणे ॥ १२६१ ॥

कोपात् वाऽपि भयाद् रागात् स्मृतिशास्त्रार्थनाशकाः ।

दण्डनीयाः पृथक् सभ्या विवादाद् दिगुणं धनम् ॥ १२६२ ॥

सता मार्गं समुल्लङ्घ्य बाधिता या बलीयसा ।

निरदयेत यद्वा राक्षे तद्वा विवादपदं स्मृतम् ॥ १२६३ ॥

अभियोगो द्विज शेषः शूद्रया प्रत्ययेन वा ।

असत्संसर्गनः शूद्रा प्रत्ययोऽन्याद्दर्शनान् ॥ १२६४ ॥

प्रथमं स्याद्वा कृपादानं निक्षेपस्तदनन्तरम् ।

अस्वामिचित्तयथैव तृतीयं परिमर्निनम् ॥ १२६५ ॥

१ B मदोन्मत्त । २ BCE शूद्रश्चापि, D शूद्रश्चापि न कर्तव्यो
व्यवहारवि० । ३ D तथा ।

सम्भूय च समुत्थानं चतुर्थं परिभाषितम् ।

पञ्चमं दत्तमाख्यातं षष्ठं दत्तापहारकम् ॥ १२६६ ॥

सप्तमं वेतनादानं संविद्धनमष्टमम् ।

नवमं दत्तमाख्यातुं दशमं तथा ॥ १२६७ ॥

एकादशं तथा प्रोक्तं विवादः स्वामिपाटयोः ।

स्वामिभृत्यविवादश्च द्वादशं समुदाहृतम् ॥ १२६८ ॥

त्रयोदशं सप्ताख्यातं सीमाविवर्द्धनं चतुर्थः ।

निरूपितं चतुर्थं दत्तमाख्यातं चतुर्दशम् ॥ १२६९ ॥

उक्तं पञ्चदशं तज्जैर्दण्डपातयसंज्ञितम् ।

स्तेयं षोडशमाख्यातमृषिभिस्तत्तद्वर्द्धितम् ॥ १२७० ॥

पदं सप्तदशं नाम साहसं मद्विरीरितम् ।

अष्टादशं समादिष्टं स्त्रीसङ्ग्रहणसंज्ञकम् ॥ १२७१ ॥

एकोनविंशं सम्प्रोक्तं स्त्रीपुंषपो विचारकैः ।

दायभागाभिधानं च तत् स्यात् विज्ञातं पदम् ॥ १२७२ ॥

एकविंशं तथा द्यूतं द्वाविंशं तु समाह्वयम् ।

व्यवहारपदान्तेतान्याह सोमेश्वरो नृपः ॥ १२७३ ॥

इति व्यवहारपदानि ।

स्वयं नोत्पादयेत् कार्यं समर्थः पृथिवीपतिः ।

नाददीनं तयोत्कोचं दत्तं कार्यार्थिना नृपः ॥ १२७४ ॥

विवादायागतं पृच्छेत् समाप्तं पुरतः स्थितम् ।

किं कार्यं किं च दुःखं ते त्यक्तशङ्को निवेदय ॥ १२७५ ॥

निरूपिते पुनः पृच्छेत् केन कस्मिन् कृतः कथम् ।

तस्मात् तव कृतं द्यूहि यत्पुनश्च समागतः ॥ १२७६ ॥

सभ्यैः सह समालोच्य पदं न्याय्यं यथा भवेत् ।
प्रत्यर्थिनस्तथाऽऽह्वानं लेखैर्दूतैश्च कारयेत् ॥ १२७७ ॥

आहृतो यदि नागच्छेद् व्याधितो दुःखितोऽथवा ।
निरुद्धो विषमस्थो वा क्रियाव्यग्रो ज्वरश्चपि ॥ १२७८ ॥

स्वामिकार्यप्रदो वाऽपि नृपकार्यरतोऽथवा ।
मत्तो वाऽथ प्रमत्तो वा तथाप्येष न दुप्यति ॥ १२७९ ॥

कुलीना परभार्या च युवतिश्च प्रमूतिका ।
रजस्वला पसहीना नाह्वातव्या सर्मा प्रति ॥ १२८० ॥

अर्थिप्रत्यर्थिवाक्यानि लेखयित्वा विचारयेत् ।
देशकालानुसारेण हेतुभिश्च पृथग्विधैः ॥ १२८१ ॥

छिन्तिनात् साक्षितो भुक्तेः प्रमाणवितपादतः ।
विचारयेन्महीपालः स्मृतिशास्त्रानुसारतः ॥ १२८२ ॥

पतैः प्रमाणैर्हीनस्य दिव्यं देयं महीभुजा ।
नच देयं वयोऽवस्था देश-कालानुसारतः ॥ १२८३ ॥

प्रमाणं मानुषं यत्र दुर्लभात्वेन वर्त्तते ।
तदा दिव्यं प्रदेयं स्यान्न देयं मानुषे सति ॥ १२८४ ॥

शुद्धितानां नरेन्द्रेण कथितानां च तत्करैः ।
शुद्धिमन्त्रिच्छतां तस्य दिव्यं देयं विना शिरः ॥ १२८५ ॥

प्रमाणैर्निश्चिते वाऽपि दिव्यैर्वाऽपि विचारिते ।
शुक्त्या दण्डं नृपः कुर्याद् यथाद्रोषानुसारतः ॥ १२८६ ॥

त्रिपेशु(!)-दन्नि-भुजग-शस्त्रानल-जल्यदिभिः ।
पापानां प्राणहरणं नचदण्डः प्रकीर्त्तिनः ॥ १२८७ ॥

केशानां कर्णयोरङ्गुलीनां सिकायास्तथैव च ।

जिह्वायाः करपोस्तद्वद्बुलीमजनस्य च ॥ १२८८ ॥

पादयोरेवमादीनामङ्गानां छेदनं च यत् ।

अपराधालुसारेण वलेशदण्डः स उच्यते ॥ १२८९ ॥

चन्द्रनं ताडनं वाचा रुसया भर्त्सनं तथा ।

एवंविधप्रकारोऽपि क्लेशदण्डः प्रकीर्तितः ॥ १२९० ॥

पणानां द्वे शते सार्द्धे प्रथमः साहसः स्मृतः ।

मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रं चैव चोत्तमः ॥ १२९१ ॥

विवादेन समः कापि द्विगुणः कापि रुध्यते ।

त्रिगुणो वा क्वचित् प्रोक्तः क्वचिदुक्तश्चतुर्गुणः ॥ १२९२ ॥

सर्वस्वस्याधिकः कापि दमः सर्वस्वमेव वा ।

दोषद्व्यालुसारेण दण्डोऽर्थहरणः स्मृतः ॥ १२९३ ॥

दण्डो रक्षति पर्यादां दण्डो धर्मं प्रवर्त्तयेत् ।

निवारयेदधर्माच्च तस्माद् दण्डं प्रयोजयेत् ॥ १२९४ ॥

दण्डहीने यतो राष्ट्रे मात्स्यो न्यायः प्रवर्त्तते ।

तस्माद् दण्डं प्रयुज्जान दृष्टानां धार्मिको नृपः ॥ १२९५ ॥

दण्डपातभयाल्लोको धर्मे तिष्ठति मूर्च्छितः ।

कराव रिजयो मन्त्रोऽप्यङ्गुलेन वशीकृतः ॥ १२९६ ॥

तीव्रदण्डभयाल्लोके भृशमुद्विजते जनः ।

तस्मान्मृदुप्रयोगेण प्रजापालनमाचरेत् ॥ १२९७ ॥

यथोक्तदण्डविन्यासाद् भूपतेर्धर्मचारिणः ।

यथो धर्मस्तथा राष्ट्रे कोऽयं परिचरति ॥ १२९८ ॥

एवमद्वा नि राज्यस्य सप्त शक्तिव्रज्ये तथा ।

पादुण्यं च तथा प्रोक्तमुपायश्च चतुर्विधः ॥ १२९९ ॥

राज्यस्यैर्यनिमित्तानि प्राप्ताराज्यस्य भूपतेः ।

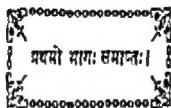
विगतिः सोमभूपालः कृतवान् नीतिकोविदः ॥ १३०० ॥

इति दण्डाध्यायः ॥ २० ॥

इति महाराजाधिराज-सत्पात्रयकुञ्जतिङ्ग-चालुक्याभरण-श्रीमद्भूलोकमल्ल-

श्रीसोमेश्वरदेवविरचिते मानसोल्लासेऽभिलषितार्थचिन्तामणौ

राज्यस्यीरोकरणोपायकथने द्वितीयं प्रकरणम् ॥

Gaekwad's Oriental Series

CRITICAL EDITIONS OF UNPRINTED SANSKRIT WORKS EDITED BY COMPETENT SCHOLARS
AND PUBLISHED BY THE CENTRAL LIBRARY BARODA.

	Re-issue
1 Kavyamimamsa by Rajasekhara	2-4
2 Haranarayanananda by Vastupala ed by C D Dalal, 1926	1-4
3 Tarkasamgraha by Anandayana or Anandagiri edited by T M Tripathi B. A. 1917	2-0
4 Parthaparakrama by Prahladanandadeva, ed by C D Dalal 1917	2-6
5 Rashitrandhavamsha-Mahakavya by Rudrakavi edited by E Krishna macharya Introduction by C D Dalal, M. A. 1917	1-12
6 Laganasasana by Vamana, edited by C D Dalal M. A. 1918	0 8
7 Varantavilasa by Balachandrasuri, edited by C D Dalal, 1917	1-8
8 Rupakashatha by Vatsaraya, edited by C D Dalal, M. A. 1918	2-4
9 Mohaprapasya by Yashpala, edited by Muni Chatur Vijayaji Introduction and appendices by C D Dalal M. A. 1918	2-0
10 Hammaramadamaradana by Jyotsumhasuri edited by C D Dalal, M. A. 1920	2 0
11 Udayasundarikatha by Sodhala edited by C D Dalal, M. A. and E Krishnamacharya, 1920	2 4
12 Mahavadyavidambana by Bhatta Vachodra, edited by M. R. Telang, 1920	2-8
13 Prachinagurjarakavyasamgraha collection of Gujarati Poems 12th to 15th centuries edited by C D Dalal, M. A. 1920	2 4
14 Kumarapalaprabodha by Somaprabhacharya edited by Muni Jiva vijayaji, 1920	7-8
15 Ganakarika by Bhatarvajay, edited by C D Dalal, M. A. 1920	1-4
16 Sangitamarandya by Narada, edited by M. R. Telang 1920	2-0
17 Kavindracharya's Last Last of works in the collection of Kavindra charya, a 17th century pandit edited by R. A. Shastri, with a foreword by Dr Gangadhar Jha 1921	0-12
18 Varabagubhyasutra edited by Dr R Shrinani Shastri 1921	0 1
19 Lekhapadghata Specimen Sanskrit letters etc, 8th to 15th centuries edited by C D Dalal M. A. and G. H. Shrivastava, M. A. 1921	

20. Panchamikaha or Bhavichayattakaha by Dhanapala, edited by C. D. Dalal, M. A. and Dr. P. D. Gune, M. A., PH. D. 1923 ... 6-0
21. A Descriptive Catalogue of the important palm-leaf and paper MSS in the Bhandars at Jaizalmere, compiled by C. D. Dalal, M. A. and edited by L. B. Gandhi, 1924 ... 11-0
- 22-23. Parasuramakalpasastra with commentary by Ramesvara and Paddahati by Umananda, edited by A. Mahadeva Shastri, B. A. Director Adyar Library. 2 vols. 1923 ... 11-8
24. Tantrarabasya, edited by Dr R. Shama Shastri, B. A., PH. D. Curator, Government Oriental Library, Mysore, 1923 ... 1-8
25. Samarangana: a work on architecture by King Bhojadeva: edited by Mahamahopadhyaya T. Ganapati Shastri, PH. D., M. B. A. 2 vols-vol. 1. 1924 .. 5 0
26. Sadhanamala, edited by Benoytosh Bhattacharyya, M. A. Illud. 2 vols-vol 1. 1925 ... 0-0
27. Catalogue of Sanskrit MSS in the Central Library Baroda, Compiled by G. K. Shrigondekar, M. A. and K. S. Ramaswami Shastri Siromani. In 12 vols-vol I (Value) 1925 ... 0-0
28. Manasollasasatya Abhinavitaribachintamani by Chhokya Somesvara, edited by G. K. Shrigondekar, M. A. 3 vols-vol I 1925 ... 2-6

BOOKS IN THE PRESS.

1. Tattvasamgraha, edited by E. Krishnamacharya.
2. Nyayapravasa, edited by Principal A. B. Dhruva, M. A., L.L. B.
3. Nityasastra, edited by M. Ramkrishna Kavi, M. A. Illustrated. 4 vols.
4. Advayaajrasamgraha, edited by Mahamahopadhyaya Haraprasad Shastri, M. A., C. I. E.
5. Kalpadrumakosa, edited by Ramavata Sarma, M. A., Sahityacharyya.
6. Nalavilasa, edited by G. K. Shrigondekar M. A. and L. B. Gandhi
7. Apabhramsakavystray, edited by L. B. Gandhi
8. Manavagrhyasutra edited by Ramakrishna Harshaj Shastri, of Ahmedabad.

JUST PUBLISHED

Supplement (or Khatimao) to the Mirat-Ahmedi, translated from the Persian of Ali Mahamad Khan, the last Mogal Dewan of Gujrat, by Syed Nawabali, M. A., and C. N. Seddon I. C. S. (retired) with notes, appendices and 3 illustrations. 270 pages, demy 8vo cloth 1925. Rs. 2.